

Elina Pimiä

PAIKKA AAKKOSISSA

Kaunokirjallisuuden asema yleisessä kirjastossa

**Pro gradu –tutkielma
Jyväskylän yliopisto
Taiteiden ja kulttuurin laitos
Kirjallisuus
Kevät 2008**

JYVÄSKYLÄN YLIOPISTO

Tiedekunta – Faculty Humanistinen tiedekunta	Laitos – Department Taiteiden ja kulttuurin laitos
Tekijä – Author Elina Pimiä	
Työn nimi – Title Paikka aakkosissa: kaunokirjallisuuden asema yleisessä kirjastossa	
Oppiaine – Subject Kirjallisuus	Työn laji – Level Pro gradu -tutkielma
Aika – Month and year Kevät 2008	Sivumäärä – Number of pages 71 s.
Tiivistelmä – Abstract <p>Tutkielmassa käsitellään kaunokirjallisuuden asemaa yleisessä kirjastossa. Tarkastelun painopiste on kirjastojen kokoelmissa, hankinnoissa ja lainauksessa, jota on tutkittu Suomen yleisten kirjastojen tilastotietojen avulla. Lisäksi on tutkittu sitä, mistä ja millaisin argumentein kirjaston kirjavalintaa käsittelevässä keskustelussa 2000-luvulla puhutaan.</p> <p>Suomalaisista yleisistä kirjastoista on saatavilla ennen muuta aikuisten kirjallisuutta. Kaunokirjallisuuden osuus ei kokoelmissa korostu lainauksen mukaisesti. Sen sijaan tietokirjallisuutta on tarjolla tosiasiallista kysyntää enemmän. Erityisesti lasten- ja nuortenkirjallisuuden osalta kirjaston tarjonta ei kokonaan vastaa kysyntää. Lapsille ja nuorille suunnattua kaunokirjallisuutta voi kirjastoihin hankkia nykyistä enemmän.</p> <p>Retorisella tasolla 2000-luvun kirjavalintaperiaatteina nousevat esille asiakkaiden kysyntää vastaaminen ja toisaalta pyrkimys monipuolisen ja –arvoisen kokoelman tarjoamiseen sekä huoli sananvapauden toteutumisesta.</p>	
Asiasanat – Keywords kirjastot : kaunokirjallisuus; kirjastot : kokoelmatyö; kirjastot : kokoelmat ; kirjastot : lastenkirjallisuus; kirjastot : nuortenkirjallisuus ; kirjastot : kysyntä ; kirjastot : sananvapaus ; kirjastot : sensuuri	
Säilytyspaikka – Depository Taiteiden ja kulttuurin laitos	
Muita tietoja – Additional information	

SISÄLLYS

1. JOHDANTO	1
2.TUTKIMUSONGELMA JA KESKEISET LÄHTEET	3
3.TUTKIMUKSEN KESKEISIÄ KÄSITTEITÄ	
3.1.Kaunokirjallisuus kulttuurisen tuotteenä	5
3.2.Kirjallisuus ja sen funktiot	6
3.3.Kirjallisuus ja valta	8
3.4.Kirjallisuus ja sen diskursiivisuus	9
3.5.Kirjastokirjallisuus - mitä se on?	11
4. KIRJASTOLAITOKSEN KEHITYS SUOMESSA AIKAISEMMAN TUTKIMUKSEN VALOSSA	
4.1. ”Lukuhalu kuuluu myös olevan kiihtymässä”	14
4.2. Kansanvalistusideologia kirjastotoiminnan taustalla	16
4.3. Public Library Movement	20
5. KIRJAVALINNAN VAIHEITA	
5.1. Kirjavalinta	22
5.2. Kaunokirjallinen kirjastokirja kansanvalituksellisesta näkökulmasta	24
5.3. Ja valinnan vaikeus	27
6. YLEISTEN KIRJASTOJEN KOKOELMAT, HANKINNAT JA LAINAUS VUOSINA 2001-2007 TILASTOTIETOJEN VALOSSA	30
6.1. Aikuisten kirjat/lasten kirjat kirjastojen kokoelmissa, hankinnoissa ja lainauksessa	36
6.2. Kaunokirjallisuus/tietokirjallisuus: mitä kokoelmissa on?	38
6.3. Mitä kirjastoihin hankitaan?	41
6.4. Kirjaston kirjahankinnat/uutuuksien ja uusien painosten nimeketuotanto	43
6.5. Mitä kirjastosta lainataan?	45
6.6.Mitkä kirjat myyvät?	49
6.7. Kaunokirjallisuutta! Lukemisia lapsille!	51
7. KAUNOKIRJALLISUUS KIRJASTOSSA 2000-LUVULLA	54
7.1 Kysyntä kirjavalinnan ohjaajana	55
7.2.Tavoitteena monipuolinen kokoelma	60
7.3 Kirjastot, sensuuri ja sananvapaus	64
8. PÄÄTÄNTÖ	66
LÄHTEET	

1. JOHDANTO

Yli 200 -vuotisen historiansa aikana suomalainen kirjastolaitos on muovautunut yhdeksi sivistyksemme peruspilareista. Piskuisinkin pitäjä Suomenniemellä on järjestänyt kuntalaisilleen pääsyn kirjasto- ja tietopalveluiden äärelle. Vuonna 2007 Suomen 416 kunnassa oli yhteensä 895 asukkaita palvelevaa yleistä kirjastoyksikköä, joiden lisäksi tiheän kirjastoverkoston takaa yliopistojen ja korkeakoulujen kirjastot, eri oppilaitosten kirjastot sekä muut erikoiskirjastot. (www.kunnat.net; www.minedu.fi, 10.4.2008.) Nykyistä muutoksen aikaa kuvaa kuitenkin se, että sekä kuntien että kirjastojen lukumäärä on verraten lyhyessä ajassa supistunut kymmenillä.

Myös yleismaailmallisesti ajateltuna suomalainen kirjastokulttuuri on huomionarvoinen. Tuoreimmassa kirjastolaissa (Kirjastolaki 904/1998) kirjasto- ja tietopalvelut määritellään kuntalaisen peruspalveluksi, aivan kuten sitä ovat peruskoulutus tai terveydenhuoltokin. Ainutlaatuista on myös se, että kirjastot, tieteelliset kirjastot mukaan lukien, palvelevat kaikkia kansalaisia ja pääsääntöisesti maksutta, joten niiden kokoelmat ovat jokaisen tiedonjanoisen saatavilla. Suomessa julkisessa keskustelussa on vasta viime vuosina väläytelty kirjastojen käytön maksullisuutta, mutta tähän mennessä ehdotus ei ole saanut tuulta siipiensä alle.

Yhä vielä ajatus kirjastolaitoksesta yhtenä demokraattisen yhteiskunnan peruspilareista elää vahvana. Opetusministeriö asettaa *Kirjastostrategia 2010: tiedon ja kulttuurin saatavuuden politiikka* (2003) julkaisussaan 2000-luvun yleisen kirjaston tavoitteeksi perusopetuksen ohella toteuttaa tietoyhteiskunnan kansalaisuuden perusedellytyksiä. Siinä kirjasto määritellään sivistys- ja kulttuuripalveluksi, joka huomio käyttäjän tarpeita kohdennetusti ja jonka vaikutus ulottuu laajalle oppimiseen, opetukseen ja aktiiviseen kansalaisuuteen. Lisäksi tieto- ja oppimisyhteiskunnassa kirjasto on paikka, jossa tieto ja kulttuuri virtaavat vapaasti vastakohtana median ja opetustoimen ohjatulle tiedon ja kulttuurin tarjonnalle. (*Kirjastostrategia 2010*, 2003, 6.)

Suomalaiset käyttävät ahkerasti kirjastoja. Esimerkiksi muihin Pohjoismaihin vertailtaessa suomalaisten kirjastojen lainausluvut ovat yliverlaisia: jokainen suomalainen noutaa kirjastosta keskimäärin 20 lainaa vuodessa, kun vastaavasti jokainen tanskalainen lainaa 13,4 nimekettä, ruotsalainen 9.0 ja norjalainen 5,2 (*Kirjastostrategia 2010*, 2003, 38). Rajoittamaton lainaoikeus, käytön maksuttomuus ja suomalaisten kirjastojen pohjoismaisesta käytännöstä poikkeava

aineistovalinta vaikuttavat osaltaan kirjastojen suosioon Suomessa, vaikka viipale selitykselle voi olla myös suomalaisten kirjatutuotannollisilla seikoilla; kirjat ovat Suomessa kalliita.

Opetusministeriön laatimassa strategiassa suomalaisen tietoyhteiskunnan kirjasto määritellään *hybridikirjastoksi*. Kirjaston roolin muuttuminen yhdistelmäkirjastoksi ei kuitenkaan muuta koko kirjastolaitoksen luonnetta. Kirjastot valikoivat, hankkivat, arvioivat, tallentavat ja välittävät sisältöjä, jotta tieto on helposti tiedontarvitsijan löydettävissä ja saatavilla. Ne tarjoavat edelleen mahdollisuuden lehtien ja kirjoja lukemiseen, aineiston lainaamiseen ja kaukolainaamiseen, sekä kirjaston käytön opetukseen. Näyttelyt, yleisöluennot, satutunnit ja muut virkistystapahtumat kuuluvat kirjastojen toimintaan. Yhdistelmäkirjastossa tietopalvelutehtävä, aineistovalikoima ja aineiston hankintaprosessit kuitenkin muuttuvat: tietopalvelua on saatavilla paitsi kirjaston fyysisissä tiloissa, myös kirjaston tarjoamina virtuaali- ja mobiilipalveluina. CD-ROMit, DVD-levyt, e-kirjat ja muut e-julkaisut ym. muut uudet tallenteet kuuluvat kirjaston valikoimiin, samoin verkkopalvelut. (Kirjastostrategia 2010, 2003, 13-14.)

Yleiset kirjastot nähdään myös kaunokirjallisuuden asiantuntijaorganisaationa, sillä ”Kirjaston merkitys perinteisen lukutaidon edistämässä ja lukemiseen innoittamisessa on etenkin nykytilanteessa tärkeää. Perinteinen lukutaito on pohjana medialukutaidolle, johon kuuluu kyky ja taito hakea relevanttia tietoa sekä painetusta että sähköisistä lähteistä, kyky arvioida ja verrata eri tietolähteitä ja taitoa soveltaa tieto omaan käyttöön” (Kirjastostrategia 2010, 2003, 11). Tavoitteeksi on asetettu, että kansalainen saa oikean tiedon, oikeassa paikassa, ajantasaisesti, ikä-, osaamis-, ja tietotasoonsa suhteutettuna. Kirjaston on toimittava koko maassa samoin laatuksiteerein ja palveluperiaattein. Tieto tarjotaan toimintoihin integroituna, täsmäpalveluperiaatteen mukaisesti. Palveluvalikoima sisältää monipuolistuneen aineiston, laitteiston, henkilöstön osaamisen sekä virtuaaliset väylät kirjastojen aineistoon, osaamiseen ja palveluihin. (Kirjastostrategia 2010, 2003, 15.)

Edellä on esitetty opetusministeriön tavoitteita 2000-luvun kulttuurisen tietoyhteiskunnan, kuten opetusministeriön käyttämä termi kuuluu, kirjastotoimelle. Oman, yli 10-vuotisen kirjastoalalla työskentelyn pohjalta olen kiinnittänyt huomioni siihen, mitä asetetut tavoitteet käytännön kirjastotyössä tarkoittavat. Mitä mahtaa ”kaunokirjallisuuden asiantuntijaorganisaatio” kirjaston käyttäjän kannalta tarkoittaa?

Ihanteiden ja todellisuuden välillä on usein ristiriita. Suomalaisella kirjastokulttuurilla on takanaan ihanteellinen ja loistava menneisyys. Vanhaan hyvään aikaan kansalainen halusi lukea ja riensi sen vuoksi itse kirjastoon saadakseen käsiinsä kirjoja, joita hyvä hoitaja oli ”paremmalla maulla”, hänen parastaan ajatellen tarjolle asettanut. Nyt näyttää kuitenkin ilmeiseltä, että tämänkaltaisen ihanteellinen aika on auttamattomasti ohi.

2. TUTKIMUSONGELMA JA KESKEISET LÄHTEET

Tämän yleisen kirjallisuustieteen pro gradu–tutkielman aiheena on kaunokirjallisuus yleisessä kirjastossa. Aiheen tarkastelussa painopiste kiinnittyy kaunokirjallisuuden asemaan kirjastojen kokoelmissa, hankinnoissa ja lainauksessa. Tarkoituksena on tehdä ennen muuta selkoa siitä, missä määrin kirjaston harjoittama kokoelmatyö ja asiakkaiden lainausmieltymykset ovat yhteneväiset, sekä siitä, miltä osin ne mahdollisesti poikkeavat toisistaan. Lisäksi työn tarkoituksena on selvittää, mistä ja millaisin argumentein kirjaston kirjavalintaa käsittelevässä julkisessa keskustelussa 2000-luvulla puhutaan. Millainen paikka kaunokirjallisuudella kirjaston aakkosissa on?

Tutkimus jakautuu kolmeen pääosaan. Ensimmäisessä osiossa ”Kirjastolaitoksen kehitys Suomessa aikaisemman tutkimuksen valossa” tarkastellaan nimensä mukaisesti kirjastolaitoksen varhaisia vaiheita ja sen kehitystä nykyisen kaltaiseksi kirjastoinstituutioksi. Luvun pääfokus kohdistuu ennen muuta kirjastohistorian taustalla vaikuttaneeseen kansanvalistusideologiaan. Tarkimmin aiheeseen on Suomessa pureutunut Ilkka Mäkinen, joka on väitöstutkimuksessaan *Nödvändighet av Lainakirjasto: modernin lukuhulun tulo Suomeen ja lukemisen instituutiot (1997)* kietonut suomalaisen kirjastolaitoksen kehityksen lukuhulun ja sen yleistymisen ympärille - kirjastolaitos tarvitsee aina ja kaikkialla lukutaitoisia ja -haluisia kansalaisia. Toisessa suomalaista kirjastohistoriaa käsittelevässä väitöstutkimuksessa *Sääty-yhteiskunnan kirjastosta kansalaisyhteiskunnan kirjastoksi: yleisten kirjastojemme murroskausi 1890-luvulta 1920-luvulle (2002)* Pirjo Vatanen tarkastelee yleisten kirjastojen kehittymisprosessia ja amerikkalaisen *Public Library Movement* -kirjastoliikkeen ja sen aatteiden rantautumista Suomeen.

Ensimmäisen osion toisessa luvussa ”Kirjavalinnan vaiheita” kartoitetaan kirjastojen kirjavalinnan historiaa aikaisemman tutkimuksen valossa. Keskeiset lähde- ja tutkimukset ovat Eija Eskolan tutkimukset *Rukousnauha ja muita romaaneja: suomennetun kaunokirjallisuuden valinta yleisissä kirjastoissa*

1880-1939 (1991) sekä *Suosittelut, valitut ja luetut (2004)*, joista molemmissa etsitään vastausta kysymykseen, millaista kaunokirjallisuutta kirjastoihin on valittu ja miksi.

Tutkimuksen toisessa osiossa kaunokirjallisuuden aseman tarkastelu siirtyy 2000-luvulle. Luvussa ”Yleisten kirjastojen kokoelmat, hankinnat ja lainaus tilastotietojen valossa” käydään läpi opetusministeriön ylläpitämästä tilastotietokannasta saatavilla olevien tietojen avulla yleisten kirjastojen kokoelmat, hankinnat ja lainaus vuosina 2001- 2007. Vaikka kirjastotoimea on seurattu tilastotietojen avulla jo vuosikymmenien ajan, vasta vuodesta 1999 lähtien yleisten kirjastojen tilastotietokantaan on kerätty tietoja aikaisempaa yksityiskohtaisemmin. Nykyinen tilastointitapa mahdollistaa kirjastojen kokoelmien, hankintojen ja lainauksen tarkastelun kirjallisuuslajeittain. Tässä tutkimuksessa tilastotietokannasta on koottu vuosien 2001 - 2007 kirjastojen kokoelmia, hankintaa ja lainausta koskevat tunnusluvut, joiden avulla on mahdollista selvittää kirjastojen kokoelmia ja hankintaa sekä kirjastoista lainatun aineiston jakaumaa. Lisäksi tarkastelun apuna on käytetty Suomen kustannusyhdistyksen ilmoittaman mukaan Suomessa vuosina 2001-2005 julkaistujen uutuuksien ja uusien painosten niemeketuotantoa sekä niiden kappale- ja euromääräistä myyntiä.

Tutkielman päätösosassa kaunokirjallisuutta tarkastellaan kirjastoalalla käydyin julkisen keskustelun pohjalta. Syksyllä 2007 ilmestyi Heikki Poroilan teos *Luurangot portinvartijan kaapissa (2007)*, joka on kirjoittajan omakohtaisiin näkemyksiin ja kokemuksiin kirjastoalalta tukeutuva kiistakirjoitus. Pamfletin tarkoituksena oli herättää sekä yleistä että kirjastoalan sisäistä keskustelua siitä, millaisia eettisiä periaatteita kirjaston aineistovalinta toteuttaa. Koska teos on harvoja aineistovalintaa eritteleviä puheenvuoroja 2000-luvulla, luvussa ”Kaunokirjallisuus kirjastossa 2000-luvulla” tarkastellaan kirjan aikaansaamaa ja sen ympärillä käytyä keskustelua, jota on käyty syksyn 2007 ja kevään 2008 aikana.

Helsingin Sanomat käsitteli Poroilan pamflettia 21.11.2007 julkaistussa ja toimittaja Tiina Länkisen kirjoittamassa jutussa ”Sensuuri pitää pornon poissa hyllystä”. 24.11.2007 ilmestyi Helsingin Sanomien kulttuuritoimituksen tuottajan Jukka Petäjän laatima lehtijuttua ”Murhia ja raakuuksia yleisessä kirjastossa”, jossa toimittaja käsitteli dekkarikirjallisuuden suurta suosiota Suomessa. Kyseiset lehtijutut yhdessä herättivät mielipidekirjoittelun lehden yleisönosastolla sekä verkossa. Keskusteluun osallistui muutamia sekä kirjastoalan ammattilaisia että kirjaston käyttäjiä.

Edellä mainittujen lisäksi olen käyttänyt lähteenä Tuomas Enbusken radio-ohjelmaa 28.12.2007, jossa kirjastojen valintaperiaatteista olivat toimittajan kanssa keskustelemassa Heikki Poroila sekä Suomen Kirjastoseuran toiminnanjohtaja Sinikka Sipilä. Keskustelua täydentävänä lähteenä on käytetty myös 11.3.2008 esitettyä radio-ohjelmaa, jossa Poroilan ja Sipilän lisäksi kuultiin Helsingin kaupunginkirjaston informaattikkoa Maija-Leena Länsipuroa. Edellä mainittujen radio-ohjelmien pohjalta tutkimusta varten laaditut litteraatiot samoin kuin tutkimuksen aineistona käytetyt lehtiartikkelit ovat tekijän hallussa.

Vaikka kvantitatiivinen ja kvalitatiivinen tutkimus usein erotetaan toisistaan, käytetään niitä usein samanaikaisesti. Kvalitatiivista ja kvantitatiivista analyysia voidaan pitää tiettyssä mielessä jatkumona, ei vastakohtina tai toisesensa poissulkevinä analyysimalleina (Alasuutari 1999, 32).

3. TUTKIMUKSEN KESKEISIÄ KÄSITTEITÄ

3.1. Kaunokirjallisuus kulttuurin tuotteena

Kaunokirjallisuuden asemaa yleisessä kirjastossa tarkastelevan tutkimuksen kannalta on ensiarvoisen tärkeää tiedostaa aihe osana laajempaa kulttuuriprozessia, jossa varsinainen tutkimuskohde muodostuu tiiviisti toisiinsa kietoutuneista vaihtelevista dimensioista. Humanistisen tradition parissa kulttuuria näkyviksi käsitteiksi muovaavista näkökulmista tutkimuksen kohteeksi ovat tavallisesti nousseet erilaiset kognitiot ja mentaliteetit, joiden välittämää maailmankuvaa ja merkityksiä on luodattu lähinnä kulttuurin tuotteena syntyneiden keskustelujen ja kertomusten välityksellä. (Knuuttila 1994, 9.) Näiltä osin myös tämän tutkimuksen kannalta keskeisiksi havainnointikulmiksi ovat kohonneet maailmankuva, mentaliteetti, keskustelu ja merkitys.

Kulttuurin vaihtelevien perspektiivien lisäksi on oleellista havaita myös kulttuurin dynamiikassa tapahtuneet muutokset. Sen seurauksena on yhä vaikeampaa tyhjentävästi selvittää niin populaari- ja korkeakulttuuria kuin erilaisten kulttuuria uusintavien instituutioiden ja niiden kohteena olevan yleisön välisiä monimutkaisia riippuvuussuhteita. Korkeakulttuurilla mielletään tavallisesti jotain hienoa, kaunista ja ylevää. Samaan aikaan se on myös jotain, joka on vaikeaa, kallista ja käsittämätöntä. Lehtonen tuo esille, että kulttuurilla tarkoitetaan nykyään yhä enemmän muutakin kuin korkeakulttuuria. Se ei ole enää yhtenäinen ja kiinteä, vaan ”desentroitunut, fragmentoitunut ristiriitaisten ja vastakkaisten äänien ja instituutioiden kollaasi” (Lehtonen 1998, 104). Tähän

kulttuurinmuutokseen liittyen taiteen ja populaarikulttuurin muodot eivät enää entiseen tapaan sijaitse erillisinä saarekkeina, vaan taide, populaarikulttuuri ja arkielämä ovat sekoittuneet toisiinsa. Ruotsalaisen kulttuuritutkijan Johan Fornäsien mukaan myöhäismodernin kulttuurin kehitystä kuvaa sana *medioituminen*, mikä tarkoittaa, että kulttuuri on yhä suuremmassa määrin sidoksissa viestinnällisiin medioihin. Tälle kulttuuriselle todellisuudelle jaot 'korkeaan' ja 'matalaan', 'pyhään' ja 'arkiseen' ovat entistä vieraampia. (Lehtonen 1998, 104-105; ks. myös Fornäs 1995.) Lehtosen mukaan sekä korkea- että populaarikulttuurissa onkin nykyisin käynnissä jatkuva köydenvedo kulttuuriteollisuuden ja -instituutioiden tarpeiden ja tarjonnan ja ihmisten omien tarpeiden ja toimien välillä. Tässä kamppailussa kysymys arvoista ei katoa mihinkään. Olisi kohtuutonta kieltäytyä keskustelemasta siitä, mitkä tekstit ovat hyviä ja mitkä taas ei. Keskustelua tulisi kuitenkin tarkentaa niiltä osin, millä kriteereillä luonnehdimme tekstien hyvyyttä. Kun kaikki on kulttuurissa sekaisin, ei voi olla etukäteen annettuja muuttumattomia perusteita. (Lehtonen 1998, 106.) .

3.2. Kirjallisuus ja sen funktiot

Eräs *kirjallisuuden* perusmääritelmistä kuuluu seuraavasti: ”Kirjallisuutta esteettisesti määriteltäessä kirjallisuus on kaunokirjallisuutta” (Joensuu et al. 2001, 31). Tutkijat jatkavat tarkentamalla: ”Klassisen jaottelun mukaan kirjallisuuden lajit ovat epiikka (romaani, novelli) lyriikka ja draama. Lisäksi mukaan voidaan laskea kaunokirjallisia arvoja omaavia tietokirjoja”. Kirjoittajat tuovat esille myös näkökulman, että eri tyyppiset kirjallisuudet (sisällöt) ovat erilaisessa suhteessa kirjaan (välineeseen). Kirja ja kirjallisuus ovat siis kaksi eri asiaa, jotka ovat riippuvaisia toisistaan, mutta joiden suhde on vain historiallisen kehityksen yksi vaihe. (Joensuu et al. 32.)

Asiaa voi tarkastella myös käsitteillä artefakti ja esteettinen objekti. Niemen (1991) mukaan artefakti on taideteoksen näkyvä esine, perinteisesti esimerkiksi kirja painotuotteena. Artefaktista riippumaton taideteoksen aistimellinen muoto on esteettinen objekti, joka määräytyy ihmisen ja instituution kautta, toisaalta sopimuksenvaraisena, toisaalta subjektiivisena kokemuksena. Tässä taideteos nähdään prosessina, ajasta ja ympäristöstä käsin lähtevästä merkityksen muodostumisesta, ja tekstien välittymiseen esteettisenä objektina vaikuttaa kulloinkin vallitseva kulttuurinen – ja yhteiskunnallinen - tilanne (Niemi 1991, 11-13; ks. myös Mukarovsky, 1978). Tämän hetkisen tilan kirjallisuudessa tekee mielenkiintoiseksi se, että ”yksi historiallinen kehityksen vaihe” on

muuttumassa, sillä myös artefakti muuttuu, ei ainoastaan esteettinen objekti. Miten artefaktiuden muutos vaikuttaa kirjallisuuden sisältöön?

Kirjallisuuden esteettisiin määritelmiin on aina sisältynyt arvovaruksia; kaikkea kauno-kirjallisuutta ei automaattisesti pidetä kirjallisuutena. Esimerkiksi romanttisia lukemistoja ja muuta viihteellistä kirjallisuutta ei perinteisesti ole laskettu ”oikeaksi” kirjallisuudeksi. Tutkijat mainitsevat myös, että yhä edelleen myös lastenkirjallisuus saattaa jäädä ”oikean” kirjallisuuden ulkopuolelle. (Joensuu et al. 2001, 31.) Lyytikäisen määritelmän mukaan *kirjallisuuskäsitys* tarkoittaakin tapaa artikuloida sitä, mitä kirjallisuus pohjimmiltaan on, mitä sen pitäisi olla ja miten se paikantuu kulttuurissa ja diskurssien maailmassa. Määrityksen soveltamisessa ja täsmentämisessä törmätään ongelmaan subjektiviteetista: kenen kirjallisuuskäsityksistä on kysymys? Kirjallisuushistorioitsijoiden, kriitikoiden, kirjailijoiden vai tekstin itsensä? (Lyytikäinen 1995, 12). Kaunokirjallisuuden asemaa kirjastossa käsittelevän tutkimuksen kannalta Lyytikäinen tosin sivuuttaa yhden oleellisen subjektin, lukijoiden käsityksen kirjallisuudesta.

Kirjallisuutta arvotettaessa Markus Lammenranta (1989) on jakanut sen funktiot esteettiseen, tiedolliseen ja moraaliseen. Ensisijaista on käyttää kirjallisuutta tiedollisiin tarkoituksiin, ”lisäämään tietoaamme ja ymmärrystämme maailmasta” (Lammenranta 1989, 192). Kirjallisuuden esteettisen tehtävän hän näkee vaihtoehtona tiedolliselle, koska esimerkiksi ihmisen moraalisen kasvun voidaan ajatella tapahtuvan lisäämällä tietoa siitä, mikä on moraalisesti hyvää ja paha, oikein ja väärin (ibid., 193). Marja-Leena Palmgren (1986) on vastaavasti nostanut esille kaikkiaan seitsemän kirjallisuuden funktiota: esteettinen, viihdyttävä, tiedollinen (informatiivinen, kommunikatiivinen) sosiaalinen, opettava (kasvattava, esteettis-moraalinen) poliittinen (ideologinen) ja käytännöllinen. Näistä mainituista esteettinen funktio on hänen mukaansa aina ensisijainen. (Palmgren 1986, 171.)

Kirjastosta kaunokirjallisuutta lainaavia asiakkaita tutkinut Päivi Lukin (1994) on jakanut asiakkaat kolmeen lukijaryhmään: viihteellisesti, esteettisesti ja tiedollisesti suuntautuneisiin. Ryhmien välillä oli selvästi havaittavia eroja. Viihtyjille aihe ja kirjan helppolukuisuus olivat tärkeitä tekijöitä. Mielikirjoissa kirjan sisältö saa olla turvallinen ja tuttu, jopa toistaa itseään. Pääasia lukijoiden mielestä oli varmuus siitä, että kirja on mukaansatempaava. (Lukin 1994, 33-35.) Esteetikot sen sijaan pitivät tärkeänä teoksen tuottamaa taiteellista elämystä. Kirjailijan viljelemä tyyli, hänen välittämänsä mielipiteet ja kirjailijan omintakeisuus olivat tekijöitä, jotka takasivat esteetikolle taiteellisen nautinnon. Tutkijan havaintojen mukaan viihtyjät tekivät erottelun raskaan ja kevyen

kirjallisuuden välillä, kun taas esteetikot erottivat toisistaan syvällisen ja pinnallisen, älyllisen ja epä-älyllisen. (Lukin 1994, 39-41.)

3.3. Kirjallisuus ja valta

Kulttuurin välittämiseen oleellisesti liittyvä käsite on *kaanon*. Vainikkalan (1993) mukaan kaanon eli arvokirjallisuudeksi määritelty on jotain, joka on joskus asetettu valtaan. Kirjallisuuden instituutiossa kaanon merkitsee aina valikoimista ja poissulkemista. Ongelma ei hänen mukaansa ole valikoiman hyvydessä tai huonoudessa sinänsä, vaan siinä mitä jätetään pois ja millaisia konnotaatioin mukaan otettu asettuu paikoilleen (Vainikkala 1993, 69-70) Altieri on luonnehtinut kanonisoitumista idealisoinniksi, yleisinhimillisesti tavoiteltavien arvojen vahvistamiseksi ja säilyttämiseksi. Myös hänen luonnehdintansa kohtaa vallan, sillä ihanteet verhoavat usein mitä käytännöllisimpiä etupyrkimyksiä. (Vainikkala 1993, 71).

Anthony Giddens on todennut, ettei kulttuuria voi olla olemassa ilman yhteiskuntaa eikä yhteiskuntaa ilman kulttuuria (Niemi 1991, 9; Giddens 1989) Samoin myös Eagleton on korostanut kirjallisuuden olevan läheisessä yhteydessä yhteiskunnallisen vallan kysymyksiin (Eagleton 1997, 35). Arvoarvostelmat, joille kirjallisuus rakentuu, ovat historiallisesti muuttuvia, eivätkä ne viittaa vain yksityiseen makuun, vaan myös niihin näkemyksiin, joiden avulla tietyt sosiaaliset ryhmät ylläpitävät valtaa toisiin (Eagleton 1997, 28).

Erilaisien kulttuurituotteiden ja -tilaisuuksien kuluttajina ihmiset ovat osallisena myös ”teosten taiteellisten arvostusten määrittelyyn ja arvohierarkioiden rakentamiseen” (Linko 1998, 18.) Myös Katarina Eskolan mukaan on tarkoituksenmukaista puhua kirjojen kulutuksesta, käytöstä ja reseptiosta. Kirjallisuuden reseptiosta puhuttaessa mennään hänen mukaansa kirjojen kulutuksen ja käytön taakse, kun taas sen reseptiossa on kysymys tekstin ja lukijan vuorovaikutuksellisesta suhteesta, tekstin merkityksen muodostumisesta sekä sen ehdoista ja edellytyksistä (Eskola 1990,164). Uudemman kulttuuritutkimuksen piirissä on kuitenkin painotettu myös sitä, että kulttuuristen artefaktien tutkimuksessa on tarkasteltava tuotannon lisäksi kulutusta, sitä kuinka tekstit niveltyvät toisiin teksteihin, konteksteihin sekä lukijoidensa/katsojiensa/kuulijoidensa elämäntähtänteisiin (Lehtonen 1998, 104).

Kimmo Jokinen (1988) on tuonut esille Pierre Bourdieun toteamuksen, että eri yhteiskuntakerrostumille rakentuu omien elämänehtojen pohjalta *habitus*, suhteellisen pysyvä suhtautumistapojen ja valmiuksien järjestelmä, joka suuntaa heidän toimintatapojaan. Eri luokkien kulttuuriset maat eroavat toisistaan ja sellaiset ryhmittymät, joilla on hegemoninen asema yhteiskunnassa tai jotka ovat läheisessä yhteydessä tällaisten ryhmien kanssa, legitimoivat ja määrittävät tavallisesti kulttuuria (Jokinen 1988, 22.)

Tässä tutkimuksessa kirjastolaitosta tarkastellaan osana kirjallisuusinstituutiota, kirjallisuutta välittävänä organisaationa. Yrjö Sepänmaa määrittelee kirjallisuusinstituution rakenteiden, käsitteiden ja teorioiden järjestelmäksi, jonka sisällä kirjallisuus sanataiteena tulee mahdolliseksi. Sepänmaa erottaa kirjallisuusinstituution tarkastelussa kaksi näkökulmaa. Toisaalta kirjallisuusinstituutiosta tutkitaan rakennetta, sitä miten instituutio on järjestetty. Toisaalta on mahdollista eritellä sen toimintasopimuksia, sitä miten ihmiset kehyksessä käyttäytyvät. Toimintasopimuksia voi lähestyä tulkintojen ja arvottamisen osalta kirjallisuustieteellisestä perspektiivistä. (Niemi 1991, 13; ks. myös Sepänmaa 1987).

3.4. Kirjallisuus ja sen diskursiivisuus

Kieltä käyttäessämme merkityksellistämme kohteet, joista puhumme ja kirjoitamme. Kielen konstruktivisuuden idea tulee ymmärretyksi, jos kaikki käyttämämme sanat sijoitettaisiin lainausmerkkeihin. (Jokinen 1993, 18; ks. Parker 1992, 3-4.) Tällöin ainuttakaan käsitettä ei oteta itsestäänselvyytenä niihin sisältyvien piilevien oletusten ja arvolatausten vuoksi. Diskurssianalyysin tehtävänä on purkaa ja eksplikoida tämän kaltaisia konstruktioita. (Jokinen 1993, 19; ks. Fairclough 1992, 41; Potter & Wetherell 1989, 81.) Diskurssianalyysissä puhutaan tavallisesti merkityssystemien kirjoista, joissa erilaisia merkityssystemejä kutsutaan diskursseiksi tai tulkintarepertuaareiksi. Diskurssin käsite sopii parhaiten tutkimuksiin, joissa painopiste on ilmiöiden historiallisessa tarkastelussa, valtasuhteiden analyysissä tai institutionaalisessa sosiaalisissa käytännöissä. (Jokinen 1993, 24-27.) Diskurssianalyysissä ei tutkita diskursseja tai repertuaareja sinänsä, vaan eksplikoidaan sitä, miten ne aktualisoituvat erilaisissa sosiaalisissa käytännöissä (Jokinen 1993, 28).

Taiteen sosiokulttuurisen kontekstin huomioon ottaminen on välttämätöntä sen aseman ja sen sisältämien merkitysisältöjen ymmärtämiseksi. (Sevänen 1994, 71). Tapahtumatilanteen eli

kontekstin huomioon ottaminen analyysissä tarkoittaa, että toimintaa tarkastellaan tietyssä ajassa ja paikassa, johon tulkinta pyritään suhteuttamaan. Toisaalta tällä hetkellä käydään keskustelua myös siitä, mitä menneisyydestä voi sanoa tämän päivän näkökulmasta. Merkityksen muodostumisessa on keskeistä myös vuorovaikutuksen kulku, toisin sanoen keskustelupuheenvuoroja on analysoitava suhteessa käytyyn keskusteluun ja sen kulkuun. (Jokinen 1993, 31.)

Kielen käyttöä on mahdollisesta tarkastella joko todellisuuden kuvana tai sen rakentajana. Ensimmäisessä näkökulmassa kielen käyttö toimii välineenä saada tietoa olemassa olevista faktoista. Toisessa näkökulmassa kielen käyttöä ei nähdä siltana todellisuuteen, vaan sitä tarkastellaan osana todellisuutta itseään. Diskurssianalyttinen tutkimus tukeutuu näistä jälkimmäiseen, sosiaalisen konstruktion näkökulmaan. Sen painopisteenä on tutkia, miten sosiaalista todellisuutta tuotetaan erilaisissa sosiaalisissa käytännöissä. (Jokinen 1993, 9-10.)

Teoksessaan *Archaeology of Knowledge* (alkuteos *L'Archéologie du savoir, 1969*) Michael Foucault esittää uuden historian periaatteita. Foucault'n arkeologiaksi nimeämä uusi historia pyrkii kulttuurin esineellisyyden tutkimiseen sen sijaan, että se etsisi kulttuuria esineellisyyden tai tekstuaalisuuden takaa. Foucault ei pyri uudella historialla lineaarisen kehityskulun esittämiseen, vaan toisiaan seuraavien sarjojen hahmottamiseen, jotka kulkevat rinnakkain, päällekkäin tai leikkaavat toisiaan (Foucault 1969/1986, 8). Totalisoivan historiakuvausten sijaan Foucault'n arkeologia antaa toisenlaisen näkökulman kirjallisuushistorian lähtökohtien käsittelyyn: relevanttien ja oikeutettujen suhteiden ja osakuvauksien havaitsemisen eri sarjojen välillä. Lyytikäinen näkee tässä mahdollisuuden myös kirjallisuuskäsityksien tutkimiseen uudessa valossa. (Lyytikäinen 1995, 14-15.)

Foucault'n ajattelussa korostuu katkokset ja epäjatkuvuudet. Tarkastelun keskiössä on positiviteettien järjestelmä (systems of positivities) eli konkreettiset, historialliset käytänteet ja niiden järjestymiset. (Lyytikäinen 1995, 16). Tutkimuksen lähtökohtana on ”diskurssin faktojen kenttä”, jossa Foucault ottaa kielen annettuna ja tutkii diskurssin säännönmukaisuuksia, tähdentää diskurssin sisäisten ja ulkoisten suhteiden kuvaamista, diskurssin faktojen analyysia, diskursiivisten muodostumien ja ryhmittymien löytämistä (Foucault 1969/1986, 29.)

Kaiken kaikkiaan Foucault'n mukaan on kyseenalaistettava valmiit synteesit, oletukset, jotka otetaan tavallisesti itsestäänselvyyksinä (Foucault 1969/1986, 22). Kirjallisuushistorian kannalta tämä johtaa paitsi kirjallisuuden, myös kirjan, teoksen ja tuotannon kriittiseen tarkasteluun:

millaisiin epistemologisia ja ontologisia taustaoletuksia ne sisältävät, sekä minkä kaltaista subjektikäsitystä ne edellyttävät? (Lyytikäinen 1995, 17.)

3.5. Kirjastokirjakirjallisuus – mitä se on?

Kirjastokirja tai laajempi termi *kirjastokirjallisuus* ovat asemansa vakiinnuttaneet termit ainakin kirjastomaailmassa. Kirjastokirja -käsite on ollut käytössä jo 1920-luvulta lähtien, ja se tarkoittaa yleisen kirjaston kirjavalikoimaan soveltuvaa ja sieltä saatavilla olevaa kirjallisuutta. Käsitteen vastakkaista muotoa, *ei-kirjastokirja* ei juurikaan käytetä, vaan kirjan sopimattomuus kokoelmaan ilmastaan yleensä laajemmin, arvottavin sanoin. (Eskola 1991, 14.)

Kaikesta julkaistusta kirjallisuudesta osa päätyy kirjastoihin. Kirjaston koko vaikuttaa siihen, millaisen osan julkaistuista teoksista se kokoelmaansa hankkii; isoilla kirjastoilla on luonnollisesti resursseja aineistohankintaan pienempiä enemmän. Taloudelliset resurssit eivät ole kuitenkaan ainut aineistohankinnan kriteeri. Vaikka rahaa aineiston hankintaa varten olisi käytettävissä määrättömästi, kaikkea julkaistua ei kirjaston kokoelmaan hankita. Kirjastokirjallisuuden määritelmään sisältyy olennaisesti kvalitatiivisia tekijöitä. Oleellisia kysymyksiä kirjastokirjallisuuden suhteen ovat: Mikä on laadullisesti se osa, joka julkaistuista teoksista päätyy kirjastoihin? Mikä on se tekijä, joka erottaa kirjastokirjallisuuden ei-kirjastokirjallisuudesta? Kirjastokirjallisuus on käsite, joka sinänsä näennäisen huolettomasti sitoo yhteen kirjaston ja kirjallisuuden, joten niiden molempien määrittely on tässä yhteydessä perusteltua.

Voimassaolevan lainsäädännön mukaan kirjasto- ja tietopalvelut kuuluvat peruspalveluihin: jokaisella suomalaisella on oikeus sivistykseen, kirjallisuuteen ja muuhun taiteen harrastamiseen. Jatkuva tietojen ja taitojen sekä kansalaisvalmiuksien kehittäminen ja elinikäinen oppiminen taataan siten, että kansalaisten käytettävissä on verovaroin ylläpidettävissä kirjastoissa ammattitaitoinen henkilökunta, uusiutuva kokoelma ja välineistö. (Kirjastolaki, 1998 2-3§.) Kirjasto on siis yhteiskunnallinen kulttuuri-instituutio, jolla on vahva sosiaalinen dimensio sen toiminnan muodostavien keskeisimpien tekijöiden kautta, joita ovat henkilökunta, kokoelma ja käyttäjäkunta. Tästä syystä kirjastoinstituutiota ei olekaan mielekäästä tarkastella staattisena kokonaisuutena, vaan pikemminkin liikkuvana hybridinä, jonka toimintaan ja tarkasteluhorisonttiin vaikuttaa kulloisenkin osatekijän erilaiset painotukset. Taidesosiologian tutkimusalaan kuuluu taidejärjestelmien sisäisten rakenteiden sekä järjestelmän ylläpitämiseen osallistuvien laitosten, ryhmien ja yksilöiden toiminta (Sevänen 1994, 64).

Kirjastossa työskentelevä henkilöstö on yksi osa kirjastoksi nimettyä laitosta. Ammattiryhmänä se on myös yksi avainryhmä kirjallisuutta ja siihen suhtautumista välitettäessä. 1980- ja 1990-luvun kirjastojen kirjavalinnasta tehdyissä tutkimuksissa kirjastonhoitajiin on sovellettu tiedotustutkimuksista tuttua *portinvartija* – käsitettä. Kirjastonhoitaja vartio porttia, jonka toiselle puolella on kirjastokirja, toiselle jää ei-kirjastokirja. (Eskola 1991, 15.) Nykyaikaista kirjastonhoitajuutta *portinvartija* – termi ei kuitenkaan kuvaa parhaalla mahdollisella tavalla. Tämän päivän tietotulvassa on vartijalta kadonnut portti. Sähköinen media on ’tasa-arvoistanut’ tiedon, sen tarjonnan ja saannin, ja jättänyt samalla tiedon laadun arvioimisen käyttäjälleen itselleen. Tästä huolimatta viimeaikaisissa yleisten kirjastojen kirjavalintaperiaatteita käsittelevässä julkisessa keskustelussa *portinvartija* -käsite vilahtaa yhä edelleen.

1900-luvun alkuvuosikymmeniltä aina 1970-1980 -luvulle saakka kirjastoaineiston valinta oli tiukasti julkisen ohjauksen piirissä. Kirjallisuuden valtionapua myönnettiin vain valtion kirjastotoimiston hyväksymän kirjallisuuden hankintaan, joten kirjastonhoitajat joutuivat tekemään tiliä kirjavalinnoistaan sekä valtiovallalle että kuntien päättäjille. Nykyisen yleisen käytännön mukaan kirjaston henkilökunta, usein alan korkeakoulutuksen saaneet kirjastonhoitajat, valitsee aineiston kirjastoon.

Katarina Eskola ja Maaria Linko ovat tuoneet esille, että kirjoja valintaan kirjastoihin suppean joukon voimin. Kirjastonhoitajat vastaavat lähes yksinään kirjastojen kirjavalinnasta. Myös kirjaston sisällä kirjavalinnan tiedetään keskittyvän. Tutkijat kiinnittävät huomion myös siihen, että ne kirjaston työntekijät, jotka ovat eniten asiakaspalvelutehtävissä vaikuttavat vähiten kirjavalintaan. (Eskola 1986, 26-27.) Kyseisen kaltaiset toimintatavat ovat myös 2000-luvun kirjastokäytänteitä. Tosin aineistovalinnan apuna käytetään nykyisin yleisesti vain kustantajien julkaisuluetteloita, aikaisemman hyvin yleisen ”kirjavalintakokous, näytelähetys ja *Arvostelevan kirjaluetelo*” -käytänteiden sijaan.

Toinen oleellinen osa kirjastoa on sen kokoelma: kirjastot toteuttavat peruspalvelutehtävänsä tarjoamalla asiakkaiden käytettäväksi uusiutuvan kirjastoaineiston ja välineistön. Uusiutuva kokoelma tarkoittaa, että aineistokokoelmaa hoidetaan hankkimalla jatkuvasti uusia teoksia ja vastaavasti poistamalla vanhentunutta aineistoa. On siis huomattava, että kirjastossa teos joutuu kaksinkertaisen valinnan kohteeksi, ensin se valitaan kokoelmaan, ja myöhemmin mahdollisesti sieltä pois. Kirjastolaitoksen toiminta eroaa siten esimerkiksi arkistolaitoksen toiminnasta.

Aineiston valintakriteereihin vaikuttaa aikakauden kirjallisuuskäsitys, yhteiskunnallinen tilanne ja henkinen ilmapiiri sekä kulloinenkin käsitys kirjaston tehtävästä ja tarkoituksesta. Lisäksi aineiston valintatilanteessa kirjastohenkilökunnan toimintaa ohjaa yleisesti hyväksytyt valintakriteerit sekä valitsijan henkilökohtaiset näkemykset. Viime kädessä kirjavalinta rakentuu yleisen ja yksityisen intressin välisestä dynamiikasta. Optimaalinen valitsija lienee sellainen, jonka yksityinen katsanto on mahdollisimman lähellä yleistä intressiä? G.J. Robinson (1973) on nähnyt asian siten, että valitsijan toimintaa ohjaa ensisijaisesti organisaatiolle ominaiset käyttäytymismallit ja – normit, eivät hänen henkilökohtaiset ominaisuutensa. (Eskola 1991, 15; ks. myös Robinson 1973).

Käyttäjät ovat kolmas tärkeä osa kirjastoa. Heidän roolinsa on vaihdellut eri aikoina riippuen siitä, nähdäänkö käyttäjät toiminnan objektina vai subjektina. Kirjaston toimintaa semioottisesta näkökulmasta tutkinut Hannele Koivunen on todennut, että ”kirjasto toimii pääsääntöisesti järjestelmän ehdoilla, jopa niin, että kirjastot ja asiakkaat voidaan nähdä kahtena yhteen sovittamattomana maailmana” (Koivunen 1995, 27; ks. myös Savolainen 1990, 32-35, 67-71).

1900-luvun alussa kirjaston käyttäjät miellettiin kirjastotyön ja kansanvalistuksellisen toiminnan objektina. Esimerkiksi *Arvostelevan kirjaluettelo* jaotteli kirjallisuutta sen mukaisesti, mikä kirjallisuus soveltui sen mukaan maalaispitäjän kirjastoihin ja mikä kaupunkikirjastoihin. Toimintaa ohjasi selkeä käsitys lukijoista ja heidän erilaisista tarpeista. (Eskola 1991, 44.) Katarina Eskolan ja Maaria Lingon näkemyksessä kirjastonkäyttäjillä on taas selkeä rooli subjektina. Lukijat otetaan mukaan valitsemaan kirjallisuutta kirjastoihin, sillä siitä ei voida huolehtia vain älymystön ehdoin. Tosin kirjavalintaa ei voida tehdä pelkästään laajan lukijakunnan mielipiteiden varassa, sillä älymystön tehtävänä on epäillä ja etsiä vaihtoehtoja, tavallisten kirjastonkäyttäjien voivat valinnoillaan auttaa tarkistamaan kirjallisia puhetapoja, diskurssien rajoja. (Eskola 1986, 183.)

Lainauslukujen painottuminen kirjastotoiminnan tuottavuuden mittarina on johtanut siihen, että kirjaston käyttäjien, kirjallisuuden lukijoiden, ääni kuuluu kirjavalinnassa entistä tarkemmin. Sivistystyön sijaan kirjastot ovat yhä enemmän omaksuneet asiakaspalvelutehtävän. Kirjastoihin otetaan mieluusti kirjoja, joiden arvellaan löytävän helposti tiensä lukijoiden matkaan. Jotta lainausluvut saataisiin mahdollisimman korkeiksi, käyttäjille on tarjottava sitä, mitä he haluavat. Pääsääntöisesti käytäntö palvelee asiakkaita, mutta samalla se myös vääjäämättä yksipuolistaa kokoelmaa ja vaikuttaa pidemmällä aikavälillä kirjaston kirjatarjontaan.

4. KIRJASTOLAITOKSEN KEHITYS SUOMESSA AIKAISEMMAN TUTKIMUKSEN VALOSSA

4.1. ”Lukuhalu kuuluu myös olevan kiihtymässä”

Ilkka Mäkinen on kietonut tutkimuksessaan ”*Nödvändighet af LainaKirjasto*”: *Modernin lukuhalun tulo Suomeen ja lukemisen instituutiot* (1997) kirjastolaitoksen kehityksen lukuhalun ja sen yleistymisen ympärille. Lukuhalu ja -taito tai laajemmin ymmärretty tiedonhalu ovat Mäkisen mukaan oleellinen osa modernisaatioprosessia: halu lukea, tietää ja oppia ovat käsitteitä, jotka määrittävät modernin länsimäisen yksilön syntyä. Lukutaito muodostui tärkeäksi osaksi länsimäisen subjektin identiteettiä. (Mäkinen 1997, 54-55; 413-414.)

Mäkinen tarkastelee tutkimuksessaan lukutaidon ja lukuhalun yleistymistä Suomessa 1700-luvun olemattomasta lukuhalusta 1800-luvun omaksutun ja problemaattisen lukuhalun kautta kohti ideologisoitua lukuhalua. 1700-luvun alussa ja sitä varhaisempaa aikana lukutaitoisten määrä rajoittui muutamisiin oppineisiin ja pappeihin. Myös käsitys lukutaidosta oli erilainen kuin nykyisin: lukutaito tarkoitti ns. toistolukemista, joka helpotti hengellisten tekstien ulkolukua. Ensimmäiset lainausmerkinnät kirkkojen yhteydessä toimivista kirjakokoelmista, kirkonkirjastoista, löytyvät tältä ajalta. (Mäkinen 1997, 413.)

Lukutaito ja sen yleistyminen on ollut elinehto kirjastolaitoksen kehittymiselle; kirjasto tarvitsee kaikkina aikoina lukutaitoisia ja -haluisia käyttäjiä. Ennen 1700-luvun loppua kirjaston käsite oli nykyisen mittapuun mukaan vielä määrittelemätön, ja sen aikaisten kirjastojen lukumäärä vähäinen sekä toiminta vaatimatonta 1640 perustettua Turun akatemiaa ja sen kirjastoa lukuun ottamatta. Myös kirjastotermistön kirjavuus kuvastaa aikakautta: 1700-luvun lopun ja 1800-luvun taitteessa oli useita, toiminnaltaan toisistaan poikkeavia, seurojen ja ammattiryhmien ylläpitämiä kirjastoja. Niistä Mäkinen mainitsee muun muassa tilausrenkaat, lukukabinetit, lukuseurat ja niiden lukukirjastot, maksulliset lainakirjastot, rahvaankirjastot, rahvaan lainakirjastot, sekä kansankirjastot. Termit *yleinen kirjasto* ja *kunnankirjasto* ovat peräisin vasta 1900-luvulta. (Mäkinen 1997, 142 ; 1995, 27.)

Ensimmäinen suomalainen lukukirjasto perustettiin Vaasaan 1794 ja lukukabinetti Turkuun 1798. Kokkolassa aloitti lukuseura vuonna 1801. 1800-luvun puoleen väliin mennessä Suomessa toimi kaikkiaan muutamia kymmeniä kirjastoja. Mäkinen arvio määrän vähäiseksi 1,5 miljoonaisen kansan keskuudessa. Kirjastoideologian leviämisen kannalta tärkeitä ammattiryhmiä olivat papit ja ylioppilaat, josta jälkimmäiset perustivat jopa niin sanottuja 'salaseuroja' aatteen ympärille. (Mäkinen 1997, 159, 168, 291.)

”Säätyläiset omaksuivat lukuhalun” Suomessa 1700- ja 1800-lukujen taitteessa. Lukutaito alkoi levitä oppineiden ja ylemmän luokan keskuudesta säätyläistön pariin jopa siinä määrin, että ilmiötä alettiin nimittää lukuhaluksi, lukuhimoksi tai lukuraivoksi (Mäkinen 1997, 15-16).

Lukemisen yleistyminen oli osa kokonaisvaltaisempaa tapojen muutosta, sillä ranskalaistyyppinen tapakulttuuri uusine hienostuneine käytöstapoineen ja ajanvietteineen sai jalansijaa myös Suomessa. Lukeminen kohosi tärkeään asemaan uutena harrastusmuotona, ja jossain määrin jopa viihteellinen ja nautinnollinen lukeminen tuli sallituksi. Tämä kaikkialla riehuva lukuraivo synnytti kirjastot. (Mäkinen 1997, 87-88.)

Jo vuonna 1740 Turun tuomiokapituli oli antanut papistolle määräyksen opettaa tavalliselle kansalle kristinopin alkeita. Lukutaito asetettiin ripille pääsyn ja avioliiton ehdoksi, joten väkevä motiivi ajoi kansalaisia lukusiin ja kinkereille, pappien ja lukkareiden ankarien katseiden alle lukemisen alkeita harjoittamaan. Ranskan valistuksen periaatteet ”vapaus, veljeys, tasa-arvo” olivat vähitellen vaikuttaneet siten, että tavallisen kansankin ajateltiin tarvitsevan sivistystä, vaikka alunperin ei ollut toivottavaa, että lukutaito leviäisi kansan keskuuteen. Kaksi vastakkaista tendenssiä ”lukuvimman uhka” ja ”lukuhalun toivo” kävivät samanaikaisesti keskinäistä kilpailuaan, eikä lukemisen autuudesta rahvaalle ei vielä oltu täysin vakuuttuneita. Pelättiin lukemisen aiheuttamia moraalisia, poliittisia ja esteettisiä uhkia. (Mäkinen 1997, 65.)

1800-luvun jälkimmäisellä puoliskolla ja 1900-luvulla ideologisella lukuhalulla ja -taidolla on pyritty vahvistamaan kansallisuusaatteeseen sitoutunutta kansanvalistusta ja -sivistystyötä. Mäkinen korostaa tutkimuksessaan myös sitä, miten kirjaston käyttötasoa kuvaavasta tilastoidusta lukuhalusta kehkeytyi jo hyvin varhaisesta vaiheesta lähtien yksi keskeisimmistä lukuhalun mittareista. (Mäkinen 1997, 414.)

4.2. Kansanvalistusideologia kirjastotoiminnan taustalla

1900-lukua lähestyttäessä suomalainen yhteiskuntarakenne alkoi muuttua. 1800-luvun lopun agraariyhteiskunnassa jako tilallisten ja tilattomien välillä oli saavuttamassa huippuaan, mikä oli omiaan kärjistämään yhteiskunnallista tilannetta. Tähänastiset kansansivistyspyrinnöt olivat menestyksellisimminkin saavuttaneet sen kansanosan, joka omisti jotain ja jolla näin ollen oli mitä kehittää. Mutta ulkopuolelle jäivät muun muassa torpparit, joita määrällisesti oli eniten juuri 1890-luvun lopulla.

Toinen 1890-luvun lopun huomattava murrosta aiheuttava asia oli metsäomaisuuden merkittävä arvonnousu sen muuttuessa teollisuuden raaka-aineeksi. Orastava teollistuminen metsäteollisuuden johdolla siivitti osaltaan liikettä säätyjakoon perustuvasta yhteiskunnasta kohti luokkayhteiskuntaa. Teollisuus tarjosi maaseudun tilattomille täysin uudenlaisia mahdollisuuksia ja synnytti uuden palkkatyöläisten luokan. Tosin teollisuuden piirissä sääty-yhteiskunta jatkoi vielä eloaan tehtaan patruunoiden järjestäessä työntekijöidensä sivistyselämää. Siirtymä maatalouden päivätyöstä tehtaan palkkatyöksi loi myös aiempaa selkeämmän eron työajan ja työajan ulkopuolisen ajan eli vapaa-ajan välille. Väijäämättä vapaa-aika antoi mahdollisuuksia kansalaisten omille sivistyspyrkimyksille. Se mahdollisti myös taiteelliset aktiviteetit, esimerkiksi musiikki-, näytelmä- ja lausuntaharrastukset. Missä määrin uusi vapaa-aika raivasi myös uutta elintilaa kertomakirjallisuudelle?

Yhteiskuntarakenteen muutoksen lisäksi 1800-luvun lopun henkiseen ilmapiiriin vaikutti kansallisen tunteen herääminen. Yleiseurooppalaisesti valistusfilosofisiin ja tieteen positivistisiin ajatuksiin yhdistyi romantiikan ajalle ominaisia aatevirtauksia. Runous, keskiaikaiset laulukertomukset, Grimmin sadut ja kansantarinat sekä norjalaiset saagarunot saivat uuden merkityksen ja nousivat kansallisesti suuntautuneen sivistyneistön mielenkiinnon kohteeksi. Romantiikan aikana syntyivät myös käsitteet yhteisestä *kansan sielusta* ja *kansan hengestä*, joiden ilmentyminä myös mytologioita tulkittiin. Keskieurooppalaisen kehityksen mukainen kansankielisen kertomaperinteen harrastus herätti Suomessa ensisijaisesti kiinnostuksen karjalaista kansanrunoutta ja sen keruuta kohtaan.

Kirjailijat Elias Lönnrot (1802-1884) Johan Ludvig Runeberg (1804-1877), Zacharias Topelius (1818-1898) ja Aleksis Kivi (1834-1872) sekä valtio-oppinut, filosofi Johan Vilhelm Snellman (1806-1881) herättelivät 1800-luvulla suomalaisen kansan tietoutta itsestään. Filosofi ja poliitikko

Johan Vilhelm Snellman nojasi ajattelussaan saksalaisen G.W.F. Hegelin oppeihin. Hegelin yhteisökeskeisen filosofian mukaisesti yksilön henkiset pyrkimykset oli sidottava laajemman päämäärän eli kansan ja valtion kehittämiseen. Vuonna 1842 julkaistussa teoksessa *Lärän om staten* Snellman muotoilee valtion perustaksi kansakunnan, jossa on vallitseva kansallishenki, ja jonka eteen jokaisen kansalaisen on toimissaan ponnistettava. Kansallishenki rakentuu sivistyksen varaan. (Virrankoski 2001, 446.)

Tiedon- ja lukuhalun herättäminen ihmisessä avasi snellmanilaisen ajattelun mukaan tien kansakunnan ja sen yksilöiden sivistykseen. Kansan lukuhalun herättämisestä muodostuikin Snellmanin yksi tärkeimmistä elämäntehtävistä. Hänen kansanvalistusajattelussaan kansakoulun tärkein tehtävä oli antaa lukemisen taito (förmåga), josta seuraa tiedonhalu (kunskashåg) ja tahto ihmiskunnan korkeimpiin henkisiin pyrintöihin. Lukemisen taito herätti tahdon tietää lisää ja oppia uutta. Koulun tehtävänä ei ollut vain tietyn tietomäärän siirtäminen seuraavalle sukupolvelle, vaan pysyvän tiedonhalun synnyttäminen kansalaisessa, jotta hän koulun jälkeen jatkoi omatoimisesti tietojensa kartuttamista. ”Tärkeintä on itse elävä harrastus ihmisen korkeimpiin asioihin ja kyky pyrkiä niissä omaan vakaumukseen” (Snellman Kootut II, 49; Mäkinen 1997, 354).

Omaan vakaumukseen pyrittäessä lukeminen oli snellmanilaisen filosofiassa ratkaisevassa asemassa, ja jokainen yhteiskunnan jäsen, niin pappi kuin kupparinkin, saattoi elämässään ponnistella korkeampien päämäärien saavuttamiseksi. Lukemisella oli virkistävä vaikutuksena, mutta aidoimmillaan se oli Snellmanin mukaan tietojen kartuttamista, vakaumuksen etsintää ja opiskelua. Kirjaston yhdeksi tärkeimmistä tehtävistä muodostuikin kirjallisuuden levittäminen lukutaitoisille ja ”tiedonjanoisille” koululaisille ja muille kansalaisille. (Mäkinen 1997, 353-362.)

Kansalliskirjallisuudella oli keskeinen rooli kansakunnan sivistystä ilmennettäessä. Sen olemassaolo ja kehittyminen oli myös edellytys sivistyksen leviämiseksi koko kansan keskuuteen. Snellmanin mukaan kansalliskirjallisuus muodostui kokonaisuutena omakielistä, monipuolista ja korkeatasoista kauno- ja tietokirjallisuudesta, mutta sen ydin oli ennen kaikkea runoudessa ja kaunokirjallisuudessa. Lisäksi kansalliskirjallisuus koostui historiasta, erityisesti isänmaan historiasta sekä eläin- ja kasvimääntieteestä että filosofiasta. Kirjallisuuden aiheesta tai lajista huolimatta oleellinen tekijä kansalliskirjallisuutta määriteltäessä oli kirjallisuuden sisältämä kansallisesti orientoitunut näkökulma. (Mäkinen 1997, 359-360.)

Kansalliskirjallisuuden pohjalle perustui *kansankirjallisuus*, jonka kautta kansakunnan yleisen sivistyksen oli määrä levitä koko kansan keskuuteen. Kansankirjallisuus oli tavalliselle kansalaiselle tarkoitettua, kansalliskirjallisuudesta muokattua yleistajuista kirjallisuutta. Snellmanin määritelmän mukaan kansankirjallisuus –käsitteen alle kuului tietopuolisten kirjojen lisäksi oleellisena osana sekä runous että muu kaunokirjallisuus. (Mäkinen 1997, 361.) Vuonna 1874 perustettu Kansanvalistusseura alkoi muun muassa julkaista helppoja ja lyhyitä kirjoja, kansankirjasia, joita oli saatavilla koulujen ja kansalle tarkoitettujen kirjastojen, kansankirjastojen kautta. (Hietala 1999, 18-19 ; Vatanen 1999, 39.)

Kansakunta tarvitsi siis omakielistä kirjallisuutta. Elias Lönnrot kokosi Karjalaan, Viroon, Lappiin ja Inkeriin suuntautuneiden runonkeruumatkoillaan hankkimansa suullisen kansanperinneaineiston pohjalta kansalliseepokseksi kohonneen *Kalevalan*, josta varhaisin painos ilmestyi 1835 ja myöhäisempi vuonna 1849. Kalevala ilmestyi yleiseurooppalaisen kansalliseeposhegemonian aikoihin. *Homeroksen laulut* ja *Niebelungenlied* -runoelma (1782) olivat vaikuttaneet esikuvallisesti Lönnrotin työhön. ”Kuin taivaan lahjana ne [muinaisrunot] tulivat päivänvaloon antaakseen kovia kokeneelle kansalle mahdollisen perustan, mille rakentaa jälleen sen hajoava kansallisuus”, kerrotaan Snellmanin todenneen Kalevalan ilmestymisen aikaan. (Kirstinä 2000, 69-75.)

Kalevalan myötävaikutuksella sai alkunsa laaja kulttuurikareliaaninen liike, joka myöhemmin keräsi yhteen kulttuurin eri osa-alueet esittävästä kuva- ja säveltaiteesta kirjallisuuteen kansallisen päämäärän saavuttamiseksi. Näihin päiviin saakka on 28. helmikuuta, eepoksen ensimmäisen painoksen ilmestymispäivää, juhlittu nimenomaan Kalevalan ja kalevalaisen kansanperinteen päivänä. Vasta aivan viime vuosina nimikkopäivää on kuitenkin ryhdytty viettämään yhä enemmän laajemmassa kontekstissa, suomalaisen kulttuurin päivänä.

Kansallisrunoilijan arvoon sittemmin kohonnut Johan Ludvig Runeberg kulki Goethen jalanjäljillä julkaistessaan 1830-luvulla tunteelliset runokokoelmansa *Dikter* I, II ja III. Vuosina 1848 ja 1860 ilmestyivät Runebergin maineeseen saattaneet *Vänrikki Stoolin tarinat* I ja II. Molemmat teokset nostattivat osaltaan tunnetta suomalaisuudesta ja tietoutta kansan menneisyydestä ja muinaisuudesta sekä sen urhoollisuudesta. ”Runebergin runot muuttivat Suomen sodan sankaritaruksi” toteaa Virrankoski (Virrankoski 2001, 445).

”Suomen lasten satusetä” Zacharias Topelius aloitti kirjoittamalla Suomen historiasta: Ruotsi-Suomen 30-vuotista sotaa käsiteltiin *Välskärin kertomuksissa I-IV* (1853-1867). Hiukan myöhemmin, vuonna 1875 ilmestyi sekä ruotsiksi että suomeksi Topeliuksen reportaaseihin pohjautuva *Maamme* – kirja, joka jatkoi kirjallisuuden isänmaallista linjaa. Kirjaa luettiin kouluissa opetuskäytössä sadan vuoden ajan, joten sen tenho tavoitti laajasti myös kansan syvät rivit. Topelius sepitti runsaasti satuja, runoja ja satunäytelmiä kristillis-isänmaallis-romanttisessa hengessä. Viktor Hugo, mutta myös Grimmin veljekset ja H.C. Andersenin viitoittivat Topeliuksen tietä. Tunnetuin Topeliuksen tarinoista on kokoelma *Lukemisia lapsille I-VIII* (1865-1896), sekä sadut *Koivu ja tähti*, *Adalmiinan helmi*, ja *Sampo Lappalainen*. (Kirstinä 2000, 80-82.)

Snellmanin, Runebergin ja Topeliuksen aikalaisen Aleksis Kiven matka yhdeksi suomalaisen kansalliskirjallisuuden kaanonin kuuluvaksi kirjailijaksi poikkesi edellä mainituista. Omana aikanaan Kiveä ei edes kansalliskirjailijaksi mielletty. Aikalaisistaan poiketen Kivi ammensi aiheensa tavallista kansasta, jonka esille tuomisessa ei sivistyneistön parissa 1800-luvulla nähty mieltä. Nykynäkökulmasta tarkasteltaessa kuitenkin juuri Aleksis Kivi oli kirjailija, joka tarkalleen ottaen loi Snellmanin kansalliskirjallisuusmääritelmän mukaista ’omakielistä ja monipuolista’ kirjallisuutta.

Aleksis Kivi uudisti suomalaista kirjallisuutta kirjoittamalla sekä ensimmäisiä suomalaisia näytelmiä että romaanin. Kiven omina kirjallisina esikuvina on mainittu Shakespeare, Cervantes, Dante, Vergilius, Platon, Gibbon (Meri 1975, 148). Kiven merkittävimmät teokset ilmestyivät varsin nopeassa tahdissa, näytelmät *Kullervo* (1860) *Nummisuutarit* (1864) *Kihlaus* (1866) *Kulkuri* (1867) *Lea* (1869) ja romaani *Seitsemän veljestä* (1870). Romaani on allegoria Suomen kansasta ja sen sivistymisen tuskasta. Kansan sen hetkinen alennustila konkretisoitui etelähämäläiseen Jukolan kylän lukutaidottomiin antisankareihin. Kansanvalistus- ja sivistysajattelun mukaisesti kansan kokemat vaikeudet helpottavat ja elämä edetä, kun veljeksissä herää lukemisen halu ja tietämisen jano. (Kirstinä 2000, 83-91.)

Tässä kansallistunteen rakentamisen alkuvaiheessa 1800-luvulla harvalukuinen sivistyneistö ikään kuin itse loi ja antoi merkityksen kansallisen olemassaolon oikeutukselle. Sivistys edellytti muun muassa sen kaltaista ’korkeakirjallisuutta’, jonka lähtökohdat ja sankarit paikantuvat selvästi kansalliseen maaperään. Sivistyneistö tulee määritellyksi ensimmäisen kerran kansankulttuurin, ja siitä tulee sivistyneistön käsissä eräs työkalu, jonka avulla kansallistunnetta hiotaan. Sivistyneistön

määrittämästä kirjallisuudesta kansa otti parhaiten omakseen Topeliuksen ja Kiven *Seitsemän veljestä*, sillä ne olivat aikanaan myös suosittuja ja luettuja kirjastokirjoja (Eskola 2004, 250).

4.3. Public Library Movement

Pirjo Vatanen tarkastelee toisessa suomalaista kirjastohistoriaa käsittelevässä tutkimuksessa *Sääty-yhteiskunnan kirjastosta kansalaisyhteiskunnan kirjastoksi: Yleisten kirjastojemme murroskausi 1890-luvulta 1920-luvulle (2002)* yleisten kirjastojen kehittämisprosessia innovaation leviämisen ja sitä tutkivan teorian kautta. Vatasen tutkimuksessaan käyttämä innovaatioteoria tehtävänä on helpottaa uusien aatteiden, toimintojen ja tapojen yleistymisen ja käyttöönoton tarkastelua niin yksilöiden kuin organisaatioidenkin keskuudessa (Vatanen 2002, 19). 1800-luvun ja 1900-luvun taitteessa suomalaiseen kirjastomaailmaan alkoi kiiriä amerikkalaisen *Public Library Movementin* ajatuksia sen periaatteita omaksuneiden sivistys- ja kirjastoihmisten innoituksen ja toiminnan myötä. Vatasen tutkimus keskittyy tarkastelemaan amerikkalaisen kirjastoliikkeen ajattelu- ja toimintatapojen rantautumista Suomeen. Kirjastojen yleistymisen taustalla Vatanen näkee vuorovaikutusprosessin yhteiskunnan kehittymisen kanssa. Yleisten kirjastojen syntyä edistäviä tekijöitä olivat muun muassa suotuisat yhteiskunnalliset olosuhteet, demokraattinen traditio, sosiaalinen kontrolli sekä kirjaston ja kirjastonhoitajan vaikutuksen korostuminen. (Vatanen 2002, 18.)

Bostonissa 1850-luvulla alkaneen *Public Library Movement* -kirjastoliikkeen perustana oli kasvatusoptimismi ja usko ihmisen kykyyn ja haluun kehittyä opiskelun avulla (Vatanen 1999, 32). Kirjastoliikkeen ja kirjastojen kehittymiseen vaikutti ideologia, jonka mukaan ”lukemisella ja sen edistämällä voidaan saavuttaa yksilön ja yhteiskunnan henkisen ja taloudellisen hyvinvoinnin kannalta toivottavia ja estää epätoivottavia tuloksia” (Vatanen 2002, 23). Samalla ajattelussa kytkeytyivät ensi kertaa toisiinsa kirjasto ja sen vaikutus yhteiskunnan demokraattiselle kehittymiselle (Vatanen 2002, 95). Amerikkalaiset ajatukset kylvettiin Suomessa varsin otolliseen maaperään, joten niiden nopea itäminen ja kasvu tapahtuivat suotuisissa olosuhteissa. Liikkeen vaikutus käytännön kirjastotoimintaan oli muun muassa se, että ikään, sukupuoleen, säätyyn, varallisuuteen tai mielipiteisiin katsomatta kansalaisia oli kohdeltava ja palveltava tasavertaisesti kaikille tarkoitetuissa yleisissä kirjastoissa. Niiden käytön oli oltava ilmaista, ja yhteiskunnan velvollisuus oli ylläpitää kirjastoja verovaroin. Ajatukset olivat silloin mullistavia suomalaisessa

kirjastoajattelussa, mutta tänäkin päivänä kirjastotoiminnalle luonteenomaisia tasa-arvoisuuden toiminta-ajatuksia ja – tapoja vaalitaan. (Vatanen 1999,32.)

Kansanvalistusseura oli nimensä mukaisesti yksi merkittävimmistä kansan sivistystyön rakentajista Suomessa. Siellä amerikkalaisen mallin mukainen kirjastoajattelu omaksuttiin varsin nopeasti ja sen mukaisiin toimiin ryhdyttiin pontevasti. Seuran perimmäisenä tarkoituksena oli kansanvalistusajattelun mukaisesti kohottaa koko kansan sivistys- ja koulutustasoa. Ajan käsitys kansansivistyksestä oli tosin varsin monipuolinen, sillä perinteisen 'kirjaviisauden' lisäksi edistettiin konkreettisia hyvinvointipyrkimyksiä: kansansivistys oli hygienian ja kansanterveyden edistämistä, maataloudessa työ- ja viljelymenetelmien kehittämistä tai vaikkapa rakennusteknisten uudistusten levittämistä. Kaikkia näitä yhdisti osallisuus kehitysoptimismien projektiin.

Kansanvalistusseurassa A.A. Granfelt ja William Sippola kaavailivat laajaa kunnallista kirjastoverkosta kanta-, piiri- ja lastenkirjastoineen. Jotta kirjastojen tärkeydestä vakuututtaisiin kautta maan ja varoja niiden perustamiseen löytyisi, Kansanvalistusseuran suunnitelman mukaan valtion oli osallistuttava perustettavien kirjastojen kirjahankintoihin. Vuonna 1906 kokoontunut kansankirjastokomitea hyväksyi seuran esittämät ajatukset, ja 1920-luvulla tultaessa amerikkalaislähtöiset käsitykset julkisen kirjastolaitoksen tehtävistä yhteiskunnassa olivat lyöneet itsensä läpi jo siinä määrin, että niiden mukaiset toimintaperiaatteet hyväksyttiin myös osaksi valtion virallista kirjastopolitiikaksi. Matka kohti koko kansan yleistä kirjastoa saattoi alkaa. (Vatanen 2002, 34.)

Edellä mainitut tutkimukset ovat yksityiskohtaisia suomalaista kirjastohistoriaa valaisevia tarkasteluja. Toistaiseksi kirjastohistoriatutkimus Suomessa ei vielä ulotu 1900-luvun alkuvuosikymmeniä pidemmälle, joten sen käsittely jää tässäkin yhteydessä vähäiseksi. Ilkka Mäkisen toimittaman *Kirjastojen vuosisata: Yleiset kirjastot Suomessa 1900-luvulla (1999)* kautta saa yleiskatsauksen kirjastolaitoksen muutoksista edellisellä vuosisadalla. Lyhyesti voi todeta 1900-luvun olevan jatkuvan muutoksen, edistyksen ja ammatillistumisen aikaa. Kai Ekholmin *Kielletyt kirjat 1944-1946: yleisten kirjastojen kirjapoistot 1944-1946 (2000)* keskittyy sodan aikaan kirjastoissa. Lisäksi 1900-luvulla on ilmestynyt useita yksittäisten kirjastojen omia historioita.

Kirjastojen tehtäväkentän muutokset 1900-luvun Suomessa voidaan karkeasti jaksotella seuraavasti: ”1920- ja 1930-luvulla kirjastoilla oli kasvattava tehtävä, 1940- 1950-luvulla kirjastotyössä painottui yleissivistävä tehtävä, joka konkretisoitui korkeatasoisen kaunokirjallisuuden ja

yleistajuista tietokirjallisuuden hankintaan. Radikaaleina mainostettuina 1960- ja 1970- lukuina kirjastot omaksuivat myös virkistävän tehtävän: niistä alkoi saada jännitys- ja salapoliisikirjoja ja viihdekirjallisuutta. 1980-luvulla kirjastoilla on edellisten lisäksi tietoa välittävä tehtävä” (Eskola 1986, 31). Luettelo voi jatkaa siten, että 1990- ja 2000- luvulla kirjastot ovat siirtyneet laman kouristusten jälkeen tietoyhteiskunta-aikaan. Informaatio kulkee maailman kolkista kaikuakin nopeammin jokaiseen nimeen ja notkoon, kouluun ja kirjastoon internetyhteyden kautta. Kirjastot tarjoavat asiakkailleen paperikirjaseikkailujen lisäksi kurvailua informaation valtavilla väylillä kuva- ja äänitallenteiden kera. Nykyaikainen kirjastoverkosto palvelee asiakasta yötä päivää kirjastojen välisten yhteisjärjestelmien muodossa. Kirjaston tarjoamat palvelut ovat mitä moninaisimmat, perinteisen kirjan kanssa kisailee myös muu aineisto niin rahasta kuin huomista.

5. KIRJAVALINNAN VAIHEITA

Kirjastohistorian tutkimuksen lisäksi yksi perinteisesti informaatiotutkimuksen mutta myös kirjallisuussosiologian tapa on ollut tutkia kirjastoihin valittua kirjallisuutta. Tutkimuksissa on analysoitu esimerkiksi sitä, mitä kirjastoon on valittu, ja millaisia arvoja valinnat ja toisaalta valitsematta jättämiset ovat heijastaneet. Tämän kaltaisia ovat muun muassa Eija Eskolan tutkimukset *Rukousnauha ja muita romaaneja: suomennetun kaunokirjallisuuden valinta yleisissä kirjastoissa 1880-1939 (1991)* sekä *Suosittelut, valitut ja luetut (2004)*. Kirjallisuussosiologian parissa tutkimus on keskittynyt selvittämään lukijoiden kirjallisia mieltymyksiä, lukemisen vastaanottoprosesseja sekä kirjallisuusinstituution toimintaa. Suomalaisittain kyseistä uraa ovat aukaisseet tutkijat Katarina Eskola, Maaria Linko ja Kimmo Jokinen esimerkiksi tutkimuksillaan Eskolan *Suomalaiset kirjanlukijoina (1979)*, Eskolan ja Lingon yhteinen *Lukijan onni (1986)* sekä Jokisen *Suomalaisen lukemisen maisemaihanteet (1997)*.

5.1. Kirjavalinta

Kirjaston kirjavalinta on aina ollut yksi eniten keskustelua herättävistä kysymyksistä. Aikoinaan huolta on kannettu kirjallisuuden vähäisyydestä ja sen hankalasta saannista, mutta kantava huoli on ollut myös se, millaista kirjallisuutta kirjaston käyttäjät luettavakseen saavat. Uraauurtavaa työtä

kirjastoalalla Suomessa tehnyt Helle Kannila kirjoitti kirjavalinnan vaikeudesta lähes puoli vuosisataa sitten seuraavaa:

”Kirjojen valinta kirjastoon on kirjastonhoidon tärkeimpiä ja samalla vaikeimpia tehtäviä. Toiselta puolelta on otettava huomioon se kirjallisuus, jota lainaajat eniten kyselevät ja mieluummin lukevat, mutta kirjaston on myöskin muistettava sivistystehtävänsä ja hankittava sellaista, jota sen johto soisi yleisön lukevan ja jota sen mielestä sen käyttäjäkunta tarvitsee. Tässä on tarpeellinen tasapaino välttämätön, sillä jos vain suuren yleisön makua noudatetaan, kirjasto voi vajota turhanpäiväiseksi ajanvietekirjastoksi”. (Kannila 1955, 69.)

1900-luvun alkuvuosikymmeninä kirjavalintakysymyksissä keskustelua käytiin hengellisen kirjallisuuden asemasta, kansan käsityskyvyn rajoista ja kaunokirjallisuuden laadusta (Vatanen 2002, 92). Mielenkiintoinen huomio on se, että samat teemat sävyttävät jossain määrin myös nykyaikaista kirjavalintakeskustelua, hengellisen kirjallisuuden asemaa lukuun ottamatta. Amerikkalaisen Public Library Movement -kirjastoliikkeen periaatteisiin kuului, ettei kirjavalintaa saanut tehdä kovin tiukoin kriteerein. Ajatus siitä, että asiakkailta veronmaksajana on oikeus saada kirjastosta haluamaansa kirjallisuutta, kantautuu sadan vuoden takaa. Toisaalta näihin yleviin periaatteisiin liitettiin tuota pikaa kirjaston kansansivistyksellinen tehtävä, jolloin valittavaan kirjallisuuteen kohdistui odotuksia. ”Epäsiveellistä, rikoksiin kiihottavaa ja muulla tavoin aliarvoista” kirjallisuutta ei kirjastoihin pitänyt hankkia. Yksi valintakriteeri jo tuolloin oli teoksen lainauskierto. Kirjallisuutta, jota ei lueta, ei myöskään pitänyt ottaa, sen tasokkuudesta huolimatta. (Vatanen 2002, 92-95; Vatanen 1999, 33. ks myös Komiteamietintö 1906, 25.)

Kirjailija ja kirjastoinnovaattori Viljo Tarkiainen otti vuoden 1905 kirjastokokouksessa kantaa kirjavalintakysymyksiin, amerikkalaisen mallin mukaisesti. Lainajien toiveiden huomioiminen ja yksipuolisuuden välttäminen kirjavalinnassa olivat Tarkiaisen mukaan tärkeitä asioita. Kaunokirjallisuuden tehtävän hän näki ihmisen henkisen kehittymisen välineenä, minkä vuoksi sitä oli oltava kokoelmassa runsaasti saatavilla. Tarkiainen kannatti ”hyvää” ja lukijan henkistä kehitystä edistävää ja kansan sivistystasoa kohottavaa kirjallisuutta. Optimistisessä hengessä hän ajatteli, että ”kevyen” kirjallisuuden lukijasta saattoi harjoittelun avulla kehittyä ”korkeamman” kirjallisuuden lukija. Tästä syystä sekä esteettisesti ansioituneella kaunokirjalla että viihteellisellä romaanilla oli paikka kirjaston hyllyssä. (Vatanen 2002, 93; Vatanen 1999, 44-46.)

Kansanvalistusseura oli aloittanut vuonna 1902 *Arvostelevan kirjaluettelon* julkaisemisen. Painate sisälsi arvosteluja Suomessa julkaistuista aikuisten ja lasten sekä kotimaisesta että

käännöskirjallisuudesta, ja sen tarkoituksena oli tiedottaa kirjastojen kirjavalintaa tekeviä. Kirjastoja hoidettiin usein sivutoimisesti, minkä vuoksi kirjastoja hoitavien ja kirjastoasioista päättävien henkilöiden yleissivistys ja kirjallisuuden tietämystaso saattoi olla varsin alhainen. Tästä syystä *Arvostelevan kirjaluetellon* kaltaisen julkaisun ajateltiin olevan tarpeellinen ohjenuora. Julkaisemista jatkoi myöhemmin vuonna 1912 perustettu Suomen kirjastoseura. Vuonna 1922 julkaisu siirtyi Valtion kirjastotoimiston toimitettavaksi. Kirja-arvosteluja kirjoittivat kansanvalistus- ja kirjastoseuralaiset, myöhemmässä vaiheessa Valtion kirjastotoimiston kirjastotarkastajat. (Eskola 1991, 8.)

5.2. Kaunokirjallinen kirjastokirja kansanvalistuksellisesta näkökulmasta

Kaunokirjallisen kirjastokirjan funktio on mahdollista jakaa kolmeen: kansansivistykselliseen, ajanvietteelliseen ja esteettiseen. Kansansivistyksellisen funktion mukaan kirjastokirja pitää sisällään riittävän määrän sivistyksellisen, ja yhteiskunnallisen, ohjauksen normien mukaisia arvoja ja asenteita. Ajanvietteellisestä, toisin sanoen viihteellisestä, näkökulmasta kirjastokirjaa tarkasteltaessa sen ei katsota sisältävän kansalaisohjauksen kannalta haitallisia elementtejä, ja parhaassa tapauksessa sen uskotaan tarjoavan lukijalle harmitonta mielenvirkistystä. Esteettisen käsityksen mukainen kaunokirjallinen kirjastokirja täyttää kulloinkin vallalla olevat taiteelliset arvot, mutta määrittelyn kannalta se osoittautuu visaisimmaksi. Käytännön kirjastotyössä esteettisen normiston mukainen kirjastokirja tarkoittaa usein kirjallisuuden kaanonin mukaisia klassikoita, mutta reaaliaikaisen nykykirjallisuuden kohdalla esteettistä normistoa luodaan jatkuvasti. Esteettisen normiston muovautuminen on monisyinen prosessi, ja monien tekijöiden summa, joten sen liikkeiden ennalta arvaaminen kirjavalinnan yhteydessä on vaikeaa. Toisaalta kaikki kolme funktiota muodostavat hybridien kokonaisuuden, jossa valistus, viihde ja estetiikka sekaantuvat, ja joita muun muassa kaunokirjallisuuden käyttö tietolähteenä ja toisaalta tiedon tarjoaminen viihteellisenä elämyksenä heijastavat. Parhaassa tapauksessa yksi teos täyttää kaikki kolme funktiota.

Tutkimuksessaan *Rukousnauha ja muita romaaneja: suomennetun käännöskirjallisuuden valinta yleisissä kirjastoissa 1880-1939* (1991) Eija Eskola on selvittänyt *Arvostelevan kirjaluetellon* kirjallisuuskritiikin avulla, miten käännöskirjallisuus otettiin yleisissä kirjastoissa osaksi suomalaiskansallista kulttuuria. Samalla hän tulee tutkineeksi myös sitä, miten käännöskirjallisuus

saavutti salonkikelpoisuutensa kirjastossa. Eskolan väittämä on, että käänöskirjallisuus toimi esikuvana kotimaiselle kirjallisuudelle, joten sen vaikutus suomalaisen kirjallisuuden kentässä näkyy ikään kuin kahdella rintamalla, autenttisenä ja dialogisena. (Eskola 1991, 7.)

1800-luvun lopun ja 1900-luvun alkuvuosikymmenien valistuksellisella toiminnalla oli selvä päämäärä: kansalaiset oppimaan. Kirjallisuuden yhtenä selkeänä funktiona nähtiin kasvatus ja sivistys. Kansanvalistuksellisesta näkökulmasta katsottuna kirjallisuuden oli tarjottava esikuvia ja ihanteita, edistää lukutaitoa ja kansanvalistuksellisen käytännöllisen tiedon leviämistä (Eskola 1991, 45). Kaikkiaan aikakautta leimaa vielä kotimaisen kirjallisuuden vähäisyys ja tietämättömyys siitä, mutta kaunokirjallisuus oli kuitenkin jo raottanut ovea tietokirjallisuuspainotteisissa kirjastoissa.

Kaunokirjallisuuden leviämistä edisti osaltaan suomennettu käänöskirjallisuus, joista kirjastoihin valittiin erityisesti romaaneja. Teoksen aihepiiri oli yksi kirjastokelpoisuuteen vaikuttava tekijä. Hyväksytyjä ja tavoiteltuja kertomakirjallisten kirjastokirjojen aihepiirejä olivat historia, maaseudun ja kansanelämän kuvaaminen, luonnon, ihmisen luonnon yhteydessä, perheen ja avioliiton kuvaaminen, sekä uskonnollisuus, ihmisen sielunelämän ja henkisen kasvun kuvaaminen. Yksityiskohtana näistä Eskola mainitsee, että historiallista aiheista valikoituivat kirjastoihin suuren valtion naapurina elävän pienen kansan kuvauksia sisältävät teokset. Lisäksi maaseudun ja sen elinkeinoja kuvaavat aihepiirit olivat keskeisiä koko tutkimusajanjaksona, mutta 1930-luvulla alkoivat tulla suosituksi myös kaupunkilaisvirkaelämästä kertovat kirjat, mikä heijasteli yhteiskunnan elinkeinorakenteen muutosta. Perhe, avioliitto ja niihin liittyvät eettiset ja moraaliset pohdinnat sekä uskonnollisuus, erityisesti luterilaisessa katsannosta katsottuna nousivat merkittäviksi aiheiksi. Ahkeruus, rehellisyys, isänmaanrakkaus ja jalomielisyys olivat hyveitä, joihin kirjallisuuden oli suotava opastaa. Maaseutukirjastoissa aikuisille suunnattiin muun muassa kyläkertomuksia, joiden merkittävänä päämääränä oli maaseutuväestön innostaminen elinelosuhteidensa kohentamiseen. (Eskola 1991, 34, 42, 99, 106-107.)

Koska kansan kasvatus ja sivistys nähtiin tärkeänä kirjallisuuden tehtävänä, ja kirjallisuuden vaikutusmahdollisuuksiin myös uskottiin vakaasti, kirjallisuudessa esiintyvien henkilöiden sopivuus esikuviksi muodostui yhdeksi oleelliseksi kirjastokelpoisuuden tekijäksi. Näkökulma koski sekä aikuisille tarkoitettua kirjallisuutta, mutta erityisesti lasten- ja nuortenkirjallisuutta. Lastenkirjallisuuden päähenkilöissä korostui ennen kaikkea ”reippaat, nokkelat tytöt ja pojat, jotka selvittävät itsenäisesti tietään aikuisten luomassa vastoinkäymisten maailmassa” (Eskola 1991, 108).

Eskolan tutkimuksen yksi tulos on se, että suomennetusta käännöskirjallisuudesta valikoitui kirjastojen hyllyihin suomalaista kulttuuria ja suomalaisen kirjallisuuden konventioita tukeva kirjallisuus. Lisäksi käännöskirjallisuudella paikattiin suomalaisen kirjallisuuden aukkoja valitsemalla sellaista käännöskirjallisuutta, jota kotimainen ei tarjonnut, mutta tällöinkin käännöskirjallisuuden oli oltava riittävän tuttua tullakseen hyväksytyksi. Esimerkkinä Eskola mainitsee eräromaanit, jotka olivat suomalaisittain eksoottisia, mutta kuitenkin helposti vastaanotettavissa. (Eskola 1991, 103.) Eräromaanien voi ajatella täyttäneen kaunokirjalliseen kirjastokirjalle tutkimusajanjaksona asetetun kriteerin aihepiirin ja päähenkilöiden sopivuudesta esikuvaksi (ibid. 85). Dekkareiden ei tuolloin ajateltu vielä täyttävän kyseisiä odotuksia, joten ne jäivät 1900-luvun alussa odottelemaan paikkaansa aakkosissa.

Kirjallisuuden käytännöllistä funktiota pidettiin merkittävänä aspektina 1900-luvun alkuvuosikymmeninä, sillä esimerkiksi *Arvostelevan kirjaluetellon* kriitikot kallistuivat painottamaan ensisijaisena perusteina kirjavalinnalle kaunokirjallisuuden moraalisia, uskonnollisia ja poliittisia näkemyksiä, ja vasta näiden jälkeen nähtiin merkityksellisyys kirjallisuuden esteettisillä funktioilla (Eskola 1991, 99). Yhteiskunnallisten olosuhteiden vuoksi kirjallisuuden aatteellinen ylevyys oli taiteellista tärkeämpi, kaunokirjallisuuden genre on vaihtunut tendenssikirjallisuudeksi tai yhteiskunnalliseksi romaaniksi. Ainakin kaunokirjallinen teos on otettu alkuperäisestä yhteydestä toiseen käyttötarkoitukseen. Yhteiskunnallinen ohjaus ja vallitsevat ideologiat tyypistävät siten kaunokirjallisen ilmaisun moninaisuuden palvelemaan oman aatesisältönsä mukaisia pyrintöjä.

Kansanvalistukselliseen näkökulmaan kaunokirjallisuuden esteettisyys ei täysin sopinut. Siihen ei myöskään soveltunut ylhäisöelämää kuvaavat rakkausromaanit tai muu erotiikkaa sisältävä kirjallisuus, rikos- ja salapoliisiromaanit, yhteiskunnallisesti kriittiset teokset, eikä moderni korkeakirjallisuus. Missä määrin 2000-luvun kaunokirjalliseen kirjastokirjaan kohdistuu vastaavia rajoituksia?

5.3. Ja valinnan vaikeus

Eija Eskolan tutkimus *Suosittelut, valitut ja luetut: kirjallisuus kirjastoissa 1918-1939* (2004) tuo esille mielenkiintoisen näkökulman kirjavalinnan historiaan. Yleisesti menneisyys halutaan mielellään nähdä ja kirjoittaa lineaarisena jatkumona kohti jotain ”parempaa”. Nykyisyyden ohella myös menneisyyden tarkastelua on leimannut ennen muuta kehitysoptimismi. Tutkimuksessaan Eskola on tarkastellut kirjastotoiminnan yhtenäisyyttä Suomessa itsenäisyyden ajan kahtena ensimmäisenä vuosikymmenenä. Tutkimus on perusteellinen kuvaus Suomen ylimmän kirjastotoimen käsityksistä toivotusta ja ei-toivotusta lukemisesta ja toisaalta siitä, missä määrin johdon käsitykset omaksuttiin ja jaettiin kirjastoissa. Hyvän ja huonon kirjallisuuden määritelmän kautta tutkimus etsii vastauksia kysymyksiin: millaista lukijaa kirjastotoimi halusi kasvattaa ja millaisia lukijat käytännössä olivat? (Eskola 2004, 255.)

Tutkimuksessa on ensinnä kartoitettu suomalaisen kirjastotoimen ylimmän johdon toimintaa ohjaavia käsityksiä. Käytännössä ylin johto tarkoitti valtion kirjastotoimen tarkastajaa Helle Kannilaa ja *Arvostelevaa kirjaluetelun* ohjeistusta kirjastoihin sopivasta kirjallisuudesta. Toiseksi Eskola on selvittänyt kirjastojen hankintalueteloiden avulla, mitä kirjastoihin on todellisuudessa hankittu. Kolmanneksi on tarkasteltu lukijoiden lainaamaa aineistoa; miten hyvin käyttäjäkunta todellisuudessa jakoi asetetut tavoitteet.

Vuonna 1928 säädetty Suomen ensimmäinen kirjastoasetus otti kantaa kirjallisuuden laatuun ja määritteli ”epäsiveellisen ja ala-arvoisen” kirjallisuuden kirjastoon kuulumattomaksi (Eskola 2004, 255). Määritelmä on hyvin samansuuntainen kuin vuoden 1905 kirjastokokouksen kannanotot kirjastoon soveltumattomasta kirjallisuudesta. Laissa määritellään kirjallisuus, jonka suhteen on syytä olla varovainen. Sen sijaan jätetään määrittelemättä sinne sopiva kirjallisuus. Nykyisessä kirjastolaissa tämänkaltaisia linjauksia kirjallisuuden suhteen ei tehdä.

Eskola tuo tutkimuksessaan esille, että *Arvostelevan kirjaluetelun* kannanotoissa oli nähtävissä nationalistisia, oikeistolaisia ja moraalisia äänenpainoja, mutta myös asiantuntevia ja maltillisia kirja-arvioita. Kriitikoiden suositusten mukaan kirjastoihin oli hankittava ”tervettä” kirjallisuutta. Sitä olivat etupäässä uskonnolliset, historialliset, arkielämän, luonnon ja työn kuvaukset. Epäsopivia aiheita olivat erotiikka, rikollisuus, juoppous ja mielisairaus. Tästä syystä esimerkiksi

Pentti Haanpään, Maria Jotunin, Joel Lehtosen, Frans Emil Sillanpään ja Mika Waltarin teokset eivät saaneet kriitikoiden varauksetonta hyväksyntää kirjastokirjallisuutena. (Eskola 2004, 256). Kirjastotarkastaja Kannilan henkilökohtaiset näkemykset poikkesivat jossain määrin *Arvostelevan kirjaluettelon* kirjoittajien kannanotoista. Tämä ei kuitenkaan estänyt häntä kirjoittamasta arvosteluja julkaisuun. Kannila oli jopa valmis hyväksymään *Arvostelevan kirjaluettelon* kriitikoiden hylkäämät edellä mainitut suomalaikirjailijoiden teokset sopivaksi kirjastokirjallisuudeksi. Hän oli kaunokirjallisuuden lukija ja näki sen arvon, eikä se hänen näkemyksensä mukaan ollut toissijaisessa asemassa tietokirjallisuuteen nähden. Kannilan kokonaisnäkömyksen voi kiteyttää ”systemaattiseen lukemiseen”. Kaunokirjallisuutta piti Kannilan mukaan lukea järjestelmällisesti tutustumalla kirjallisuushistoriallisesti merkittäviin teoksiin. Kirjallisuutta arvottaessaan Kannila määritteli lukijoita ”kehittyneiksi” ja ”kehittymättömiksi”, ja molemmat lukijaryhmät oli huomioitava kirjavalinnoissa. Kirjaston yhtenä tärkeänä tehtävänä oli edistää nimenomaan tavoitteellista lukemista. (Eskola 2004, 121, 257.)

Kirjastojen kokoelmat painottuivat toisin kuin kirjastotoimen ylin johto olisi suonut: käytännössä niistä muodostui suosituksia arkipäiväisempiä. Kansallisia arvoja tukevan kirjallisuuden sijaan kirjastot hankkivat pääsääntöisesti viihdyttävää kotimaista ja käännettyä kaunokirjallisuutta. Kirjallisuuden uudet ilmiöt ja kirjailijanimet otettiin kirjastoissa nopeasti vastaan, Kannilan varoituksista huolimatta (Eskola 2004, 258-259.) Vähäisessä määrin hankittiin runoja, näytelmiä ja kirjallisen eliitin arvostamaa, käännettyä ja kotimaista taidekirjallisuutta. Muun muassa Joel Lehtosen, Eino Leinon. Uuno Kailaan tai Aino Kallaksen teokset eivät pääsääntöisesti kuuluneet hankintalistoilta. (Eskola 2004, 214-215, 258.) Eskola toteaa, että suurempien ja pienempien kaupunkien kirjavalinnat poikkesivat huomattavasti toisistaan. Suuremmissa kirjastoissa kokoelmia rakennettiin väljemmin kriteerein hankkimalla enemmän myös ”yleisöä kosiskelevaa” käännösviihdettä. (Eskola 2004, 216).

Kirjastoihin hankitusta kirjallisuudesta huomattava osa päätyi lainaajakunnan käyttöön. Lukeminen oli 1920-1930 -luvulla yksi suosituimmista harrastuksista etenkin nuorten keskuudessa. Myös perheillä oli yleisesti tapana kokoontua yhdessä kirjan ääreen. Kolme suosituinta ja lainatuinta kaunokirjallista teosta olivat tuolloin Linnankosken *Laulu tulipunaisesta kukasta*, Topeliuksen *Välskärin kertomukset* ja Kiven *Seitsemän veljestä*. ”. Kaupunkikirjastojen lainatuimpia kirjailijoita olivat Alexander Dumas ja Jules Verne. (Eskola 2004, 261.) Kirjastonhoitajan roolista lukuharrastuksen välittäjänä Eskola toteaa, että hän oli ”parhaassa tapauksessa kirjallisuuden ja

lukemisen asiantunteva ohjaajaa, pahimmassa tapauksessa lukemisinnostuksen nujertaja”. (Eskola 2004, 248)

Käyttäjät omaksuivat kuitenkin vapaamman ja spontaanin lukemistavan kuin Kannilan lanseeraama systemaattinen lukeminen olisi edellyttänyt. Yleisten kirjastojen kokoelmat tukivat lukijoiden lukemisharrastusta, sillä kirjavalinnat tuotiin lähelle lukijoita. (Eskola 2004, 264). Kirjastosta lainattavaksi saatava romaani oli useimmissa tapauksissa kotimainen tai käännetty, esteettisin kriteerein tarkasteltuna ”kakkosketjun” romaani (Eskola 2004, 260). Tutkijan mukaan tämä oman aikansa lainatuin kirjallisuus muodosti kirjallisuushistoriallisesta kaanonista poikkeavan oman kirjastokirjallisuuden kaanonin. Kirjastokirjallisuus ei siis ole täysin sama asia kuin kirjallisuus.

1980-luvun kirjavalintatutkimuksessa tulokset ovat pitkälti samansuuntaisia kuin 1900-luvun alkuvuosikymmenien päätelmät kirjastojen valinnoista. Katarina Eskolan ja Maaria Lingon *Lukijan onni* (1986) tutkimuksen mukaan yleisten kirjastojen kirjavalinnat myötäilevät kirjallisen eliitin mieltymyksiä. Kirjalliseen eliittiin tai kirjallisuuden kaanonin takuumiehiin, kuten tutkijat itse ryhmästä puhuvat, kuuluvat kirjallisuuskriitikot, kirjallisuudentutkijat ja –opettajat, sekä osaltaan myös poliitikot. Näiden ryhmien kannanotot vaikuttavat ajankohdan kirjallisuuskäsityksiin ja myös siihen, mitä kirjallisuudesta jää kirjallisuushistoriaan. (Eskola 1986, 169.)

Poliitikoilta, kulttuurieliittiin kuuluvilta ja kirjastonkäyttäjiltä mielikirjaa kysyttäessä, heidän mielikirjavalintansa tukivat kaanonia eli yleisesti arvokirjallisuudeksi hyväksytyä kirjallisuutta. Mielikirjat olivat tuolloin kriitikoiden suosimien kirjailijoiden teoksia. Populaarikirjallisuuden osuus koko mielikirja-aineistossa oli vain noin neljännes. Mielikirjat olivat myös kirjastokirjallisuutta. (Eskola 1986, 171.) Tosin kriitikoiden suosimasta ykköskentän kirjallisuudesta pitivät kiinni erityisesti kirjastonhoitajat ja kulttuurielämän edustajat. Sen sijaan kirjastonkäyttäjien mielikirjoissa oli enemmän viihteelliseen kirjallisuuteen kuuluvia teoksia. (Eskola 1986, 175.)

Tutkimus osoitti tuolloin myös, että kirjastonhoitajat tuntevat laatukirjallisuutta ja valitsevat sitä kirjaston kokoelmiin, mutta kirjastonkäyttäjät kaipaavat enemmän muuta, viihdettä. (Eskola 1986, 171-175.) Myös 1980-luvulla tehty ruotsalaistutkimus tukee tätä havaintoa, sillä kirjoja kirjastoon valittaessa, vakavaa ja viihteellistä hankitaan suhteessa 2:1, mutta kirjojen lainauksessa suhde kääntyy toisin päin: viihteellistä lainataan noin kaksi kertaa enemmän kuin vakavaa. (Niemi 1991,

112.) Tiihonen (1976) on tuonut esille sen, että kirjavalintaa ohjaavat normit ovat pitkäikäisiä ja ne muuttuvat hitaasti (Tiihonen 1976, 35).

Kuten edellä on käynyt ilmi, että aikakauden yhteiskunnallinen tilanne ja henkinen ilmapiiri vaikuttavat siihen, millaisena kirjaston tehtävä kulloinkin nähdään. Tätä kautta myös kirjastoon valittavalle kaunokirjallisuudelle muodostuu odotuksia. Kansansivistyksellinen näkökulma painottuu Suomessa erityisesti suomalaiskansallisen identiteetin, siinä muodossa, kun se stereotyyppisimmillään on totuttu näkemään, rakentumisen aikoihin eli 1800- luvun lopun ja 1900- luvun alun vuosikymmeninä. Kirjastojen kirjavalinnan toivottiin palvelevan kansakunnan sivistystason kohottamista ja Suomen kansallisen yhtenäisyyden pyrkimyksiä. Huolimatta siitä, että aikakauden toiminta vaikuttaa hyvin määrätietoiselta, kaunokirjallisuudella näyttää myös tuolloin olevan selvä ajanvieteellinen funktio.

Suomessa vallinnut tilanne ei suinkaan ollut ainutkertainen, vaan se on pikemminkin nähtävä osana yleiseurooppalaista sivilisaatioprosessia, jossa samankaltaiset käytänteet ilmenevät erilaisissa yhteiskunnissa hieman eri aikoina niiden kulloisestakin historiallisesta tilanteesta riippuen. Esimerkiksi Terry Eagletonin mukaan kirjallisuus ei 1700-luvun Englannissa pelkästään ilmentänyt tiettyjä yhteiskunnallisia arvoja, vaan se oli myös näiden arvojen lujittamisen ja levittämisen tärkeä väline. Kirjallisuus sai uuden merkityksen pyrittäessä rakentamaan hallitsevan aateliston sekä voimistuvan keskiluokan välistä liittoa, ja levittämään sivistynyttä seuraelämän käytöstä, oikeana pidetyn maun ohjaamia tapoja ja yhteisiä kulttuurisia malleja. Yhteiskunnallista järjestystä vakiinnutettaessa taiteen usklassiset näkemykset järjestä, luonnosta, järjestyksestä ja säädyllisyydestä korostuivat. (Eagleton 1997, 29-30.)

6. YLEISTEN KIRJASTOJEN KOKOELMAT, HANKINNAT JA LAINAUS VUOSINA 2001-2007 TILASTOTIETOJEN VALOSSA

Opetusministeriö seuraa yleisten kirjastojen toimintaa ja resursseja ylläpitämällä laajaa tilastotietokantaa, johon kootaan vuosittain tiedot jokaisesta Suomen kaupungin- ja kunnankirjastosta. Tietokantaa varten ministeriö kerää tiedot muun muassa kirjastojen

toimipistemääristä, aukiolotunneista, laina- ja kävijämääristä, verkkopalveluiden käytöstä, kokoelmien laajuuksista ja niiden painotuksista, aineistohankintamääristä ja niiden painotuksista, aineiston poistoluvuista sekä henkilöstö- ja talousresursseista. Tilastotietojen avulla kirjastotointa ja sen muutoksia on toki seurattu jo vuosikymmenien ajan, mutta vuodesta 1999 lähtien tunnuslukuja on koottu aikaisempaa monipuolisemmin ja yksityiskohtaisemmin, mikä mahdollistaa myös niiden entistä tarkemman arvioinnin. Esimerkiksi nykyisin kirjastojen kokoelmien muodostumista seurataan sekä määrällisesti, mutta myös lajityypeittäin: Kuinka paljon kirjastoihin hankintaan kirjallisuutta, musiikkiäänitteitä tai videotallenteita? Mikä osa hankitusta aineistosta on aikuisille, mikä lapsille suunnattua? Minkä verran kokoelmissa ja hankinnoissa painottuu kauno- ja tietokirjallisuudeksi luokitettu aineisto?

Olen poiminut opetusministeriön ylläpitämästä yleisten kirjastojen tilastotietokannasta, <http://tilastot.kirjastot.fi>, kirjastojen kokoelmien, hankintojen ja lainauksen kokonaistilaa vuosina 2001 – 2007 selventävät tunnusluvut. Niistä olen ensinnä koonnut kyseisiä toimintoja kuvaavan kokonaistaulukon, jota myöhemmin tarkastelen yksityiskohtaisemmin kirjallisuuslajeittain. Tarkoitukseni on selvittää, mitkä kirjallisuuden lajit ovat tällä hetkellä edustettuina yleisten kirjastojen kokoelmissa ja missä määrin. Lisäksi tarkastelen siitä, mitkä kirjallisuuden lajit painottuvat kirjastojen hankinnoissa ja millä tavoin. Kolmanneksi teen selkoa siitä, mitä kirjallisuutta asiakkaat kirjastoista lainaavat. Tämän luvun keskiössä on siis kysymys siitä, missä määrin kirjaston harjoittama kokoelmatyö ja toisaalta asiakkaiden lainausmieltymykset ovat keskenään yhteneväiset, ja missä suhteessa ne poikkeavat toisistaan. Tosin sanoen, mitä asiakkaille kirjastosta tarjotaan ja mitä he tilastojen valossa itse näyttävät sieltä haluavan. Tarkastelun painopiste kiinnittyy erityisesti kaunokirjallisuuden osuuteen kirjastojen kokoelmissa, hankinnoissa ja lainauksessa.

Tässä esitetyt taulukot on laadittu valitsemalla yleisten kirjastojen tilastotietokannasta kokoelmia, hankintaa ja lainausta koskevat prosentuaaliset luvut ja laskemalla niiden perusteella vastaavat prosentuaaliset keskiarvot. Tarkastelu kattaa kokonaisuudessaan seitsemän vuoden jakson, vuodet 2001 – 2007, jolta osin tilastot tätä tehtäessä ovat olleet käytettävissä.

2001-2007	Kokoelmat	Hankinnat	Lainaus
Aikuisten kirjat	72,42%	64,76%	61,49%
Lasten kirjat	27,37%	35,24%	38,37%
Kaunokirjat	55,79%	59,62%	65,72%
Tietokirjat	44,21%	40,38%	33,85%
Kaunokirjat, aikuiset	32,16%	28,86%	31,70%
Tietokirjat, aikuiset	40,18%	35,90%	29,79%
Kaunokirjat, lapset	23,63%	30,75%	34,31%
Tietokirjat, lapset	4,04%	4,49%	4,06%

Lähde: <http://tilastot.kirjastot.fi> 11.5.2008

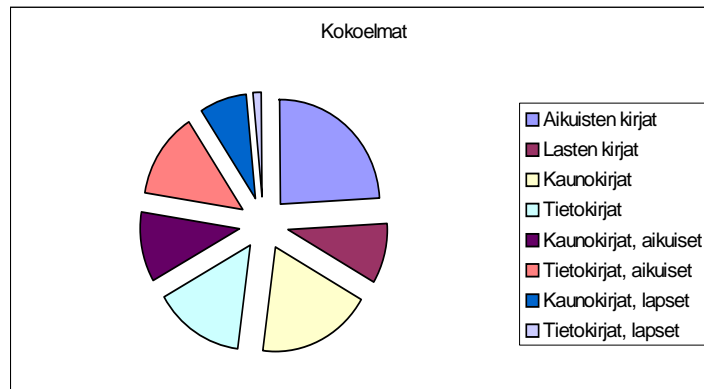
Yleisten kirjastojen kokoelmia, hankintoja ja lainausta selventävän taulukon perusteella voi todeta kirjastotoiminnan olevan kokonaisuutena erittäin vakaata, sillä koko tarkasteluajankohdan vuosittaiset tunnusluvut säilyvät hyvin samansuuntaisina. Muutokset luvuissa ovat pääsääntöisesti vähäisiä, vain muutamia prosentin kymmenesosia. Huomionarvoisen poikkeuksen tästä tekee kuitenkin kaunokirjallisuus ja lasten kaunokirjallisuus. Niistä kummakin lainausosuudet kasvavat kuvatulla ajanjaksolla noin kahden prosentin verran.

Tunnusluvut kertovat tasaisuudesta kirjastojen käytön suhteen, mutta epäsuorasti vakaista käyttöluvuista voi tehdä päätelmän myös suhteellisen tasaisista toimintaresursseista; muutamien vuosien viiveellä toimintaresurssien muutos näkyisi myös käyttöluvuissa. Toisaalta kyseisen mittainen ajanjakso on kirjastojen käyttöasteen tarkastelussa lyhyt aika, jotta kovin dramaattisia eroja edes voitaisiinkaan saada nähtäville. Sellaisten mahdollista esille saantia varten tarvitaan pidempi tarkasteluajanjakso. Koska nykyinen tilastointitapa on ollut käytössä vasta vuodesta 1999 lähtien, näkökulman spekulointi pidemmälle ei ole tässä yhteydessä relevanttia.

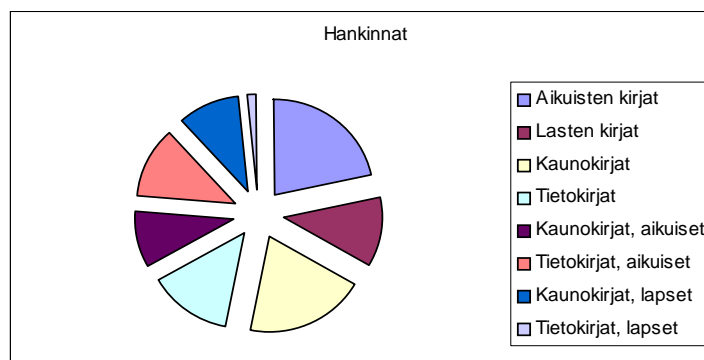
Tilasto on yhteenveto lukuisten yksittäisten tapausten pohjalta (Valli 2001, 9). Oheista taulukkoa tulkittaessa on pidettävä mielessä, että se perustuu kaikkien Suomen yleisten kirjastojen kokoelmien, hankintojen ja lainauksen keskiarvoihin, eikä varsinaisesti minkään yksittäisen kaupungin- tai kunnankirjaston kokoelmaan, hankintaan tai lainaukseen. Toisin sanoen luvut havainnollistavat Suomen yleisten kirjastojen keskimääräistä kokoelmaa, niiden keskimääräisiä hankintoja sekä keskimääräisiä lainauslukuja – kokoelmaa, hankintoja ja lainausta, jotka eivät sinänsä ole missään yksittäisesti olemassa tai tapahtuneet, vaan ovat olemassa ja tapahtuneet

kaikkialla yleisissä kirjastoissa ympäri Suomea. Paikallisia eroja ja painotuksia eri kaupunkien ja kuntien kirjastojen välillä on varmasti olemassa, mihin vaikuttavat kirjaston toimintaympäristön asettamat erilaiset vaatimukset. Esimerkiksi paikkakunnan maantieteellinen sijainti, koko ja asukasmäärä, asukkaiden koulutustaso ja sosioekonominen asema, ikä- ja kielirakenne tai oppilaitosten sijaitseminen paikkakunnalla ovat tekijöitä, jotka asettavat myös yleisille kirjastoille toisistaan poikkeavia odotuksia ja vaatimuksia.

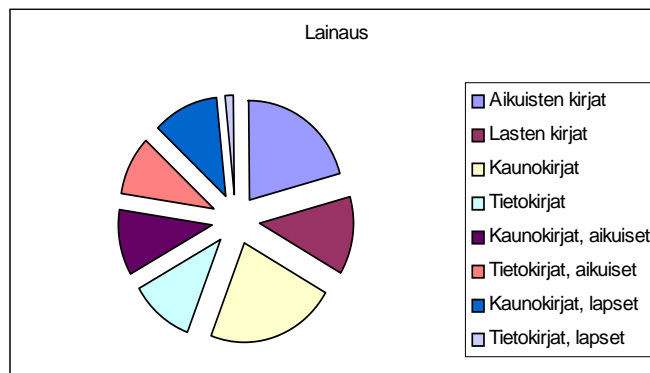
Alla esitettävät kaaviot havainnollistavat yleisten kirjastojen kokoelmia, hankintoja ja lainausta. Niiden avulla on saatavissa yleiskuva kokoelmien, hankintojen ja lainauksen painotuksista aikuisten ja lasten kirjallisuuden välillä, kauno- ja tietokirjallisuuden välillä ja vielä tarkemmin jaoteltuna aikuisten kauno- ja tietokirjallisuuden sekä lasten kauno- ja tietokirjallisuuden välillä. Kaavioita voi tarkastella jokaista erikseen, mutta myös niiden vertailu toisiinsa on mielenkiintoista. Kokoelmaa ja hankintoja esittävät kaaviot havainnollistavat kirjaston kokoelmatyötä ja kirjavalintaa tekevän henkilökunnan näkemystä kokoelmiin ja sen painotuksiin. Toisin sanoen sitä, miten kirjallisuuden lajit ovat tällä hetkellä kokoelmissa edustettuina, ja millä tavoin kirjallisuuden lajit painottuvat hankinnoissa. Lainausta havainnollistava kaavio antaa vastaavasti kuvan siitä, mitä asiakkaat kirjastoista lainaavat. Taustalla häilyy kysymys siitä, missä määrin kirjaston kokoelmatyön ja toisaalta asiakkaiden toiminta ovat yhteneväiset? Entä missä määrin ne poikkeavat toisistaan?

Ensimmäisen, yleisten kirjastojen kokoelmia kuvaavan kaavion perusteella voi todeta, että suomalaisten kirjastojen kokoelmat painottuvat ennen muuta aikuisten kirjallisuuteen. Lisäksi on havaittavissa, että kokoelmissa korostuu kaunokirjallisuudeksi luokitetun aineiston osuus. Aikuisten kirjallisuuden kokoelmissa on tosin enemmän tietokirjallisuudeksi luokitettua kirjallisuutta kuin kaunokirjallisuudeksi luokitettua. Lasten kirjallisuuden kokoelmat ovat ylivoimaisesti kaunokirjallisuuspainotteisia, tietokirjallisuuden osuuden jäädessä aivan muutamaan prosenttiin.

Toisessa kaaviossa on esillä kirjallisuuden hankintojen jakautuminen yleisissä kirjastoissa. Sen mukaan kaikkiaan kirjastoihin hankitaan eniten aikuisten kirjallisuutta. Lisäksi on havaittavissa, että kaunokirjallisuudeksi luokitettu aineisto on hankintamääriltään suurinta. Tosin aikuisten kirjallisuuden puolella tietokirjallisuuden hankinta on suurempi kuin kaunokirjallisuuden hankinta. Lasten kirjallisuuden suurimmat hankintamäärät keskittyvät nimenomaan kaunokirjallisuuteen tietokirjallisuuden hankintamäärien ollessa vain muutamia prosentteja.

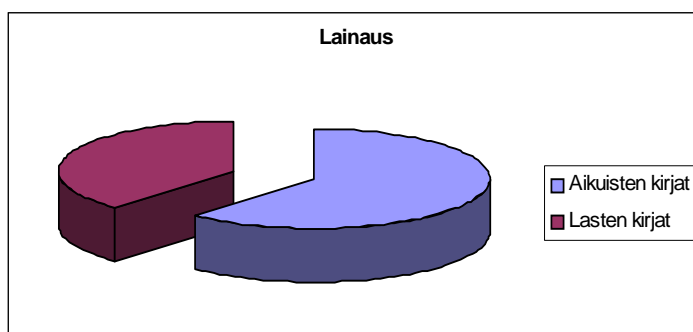
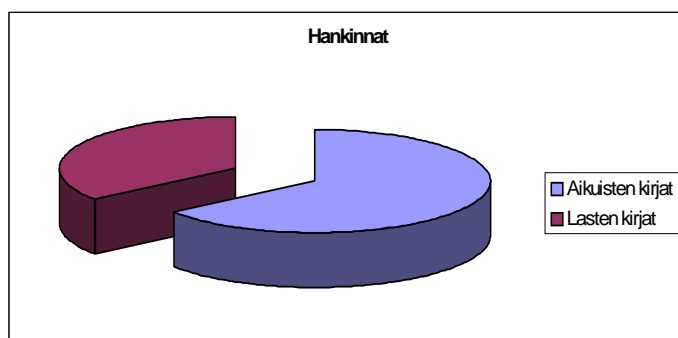
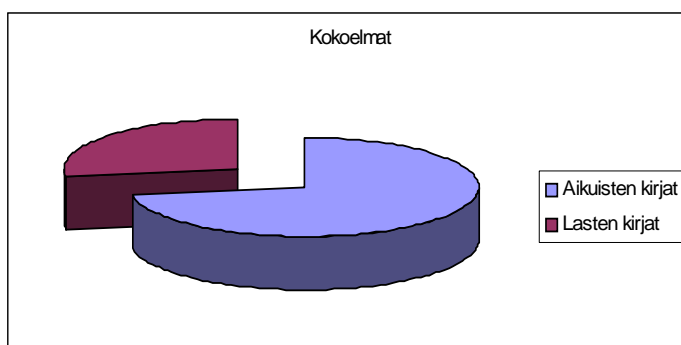

Kolmas, yleisten kirjastojen lainausta kuvaava kaavio kertoo, että asiakkaat lainaavat kirjastoista eniten kaunokirjallisuutta. Lisäksi lainaus painottuu aikuisten kirjallisuuteen. Aikuisten puolella kauno- ja tietokirjallisuuden osuudet ovat lähes samansuuruiset, lasten kaunokirjallisuuden lainausosuudet ovat huomattavasti suuremmat kuin tietokirjallisuuden lainausosuudet.

Lyhyenä johtopäätöksenä yleisten kirjastojen kokoelmia, hankintaa ja lainausta havainnollistavista yleiskaavoista voi todeta, että ne ovat pääsääntöisesti yhteneväiset: aikuisten kirjallisuuden ja kaunokirjallisuuden osuudet ovat kokoelmien ja hankintojen sekä lainauksen puolella suuret. Tosin epäyhteneväisyyttäkin on havaittavissa, sillä kokoelmien ja hankinnan painotukset poikkeavat jossain määrin lainauksen painopisteistä. Yleisten kirjastojen lainauksessa painottuu sekä lasten että aikuisten puolella kaunokirjallisuuden osuus. Sen sijaan yleisten kirjastojen nykyisissä kokoelmissa ja niihin hankittavassa aineistossa kaunokirjallisuuden osuus jää sen lainausosuutta pienemmäksi. Toisin sanoen asiakkaat lainaavat kirjastoista kaunokirjallisuutta suhteellisesti enemmän kuin osuus kokoelmissa nykyisellään on, ja tilanne korostuu erityisesti lasten kirjallisuuden puolella.

6.1. Aikuisten kirjat/lasten kirjat kirjatojen kokoelmissa, hankinnoissa ja lainauksessa

Seuraavaksi yleisten kirjastojen kokoelmia, hankintaa ja lainausta selventäviä tunnuslukuja tarkastellaan yksityiskohtaisemmin kirjallisuuslajeittain siten, että ensin vertaillaan aikuisten ja lasten kirjallisuuden kokonaistilannetta toisiinsa, minkä jälkeen kauno- ja tietokirjallisuuden kokonaistilannetta toisiinsa ja lopulta vielä tarkemmin, erikseen aikuisten kauno- ja tietokirjallisuuden sekä lasten kauno- ja tietokirjallisuuden kokonaistilannetta.

Oheinen ylin kaavio havainnollistaa tarkemmin kokoelmien keskittymistä nimenomaan aikuisten kirjallisuuteen, jonka osuus on kaikkiaan noin 72 %. Lasten kirjallisuutta on kokoelmissa noin 27 %. Keskimmaisessa, yleisten kirjastojen kirjahankintaa kuvaavassa kaaviossa on havainnollistettu aikuisten ja lasten kirjallisuuden hankintojen suhdetta toisiinsa: aikuisten kirjallisuutta on hankittu noin 65 % ja lasten kirjallisuutta noin 35 %. Toisin sanoen aikuisten kirjallisuutta hankittiin vuosina 2001-2007 yleisiin kirjastoihin keskimäärin 7 % sen kokoelmaosuutta vähemmän. Vastaavasti hankinnat keskittyivät suhteellisesti enemmän lasten kirjallisuuteen, jota hankittiin keskimäärin 8 % sen kokoelmaosuutta enemmän.

Alimmasta, lainausta kuvaavasta kaaviosta selviää, että asiakkaat lainasivat kirjastoista eniten aikuisten kirjallisuutta. Sen osuus kokonaislainauksesta oli noin 62 %. Lasten kirjallisuutta lainattiin kaikkiaan noin 38 %. Tässä kohdin kiinnittää erityisesti huomion se, että lasten kirjallisuuden lainauksen osuus on yli 10 % enemmän kuin aineiston kokoelmaosuus, ja lasten kirjallisuuden lainauksen osuus on jopa korkeampi kuin sen nykyinen hankintojen osuus, vaikka sen hankintaosuutta onkin nostettu. Lisäksi huomio kiinnittyy siihen, aikuisten kirjallisuutta lainattiin kaikkiaan noin 10 % vähemmän kuin sitä kokoelmissa on, ja sen lainausosuus on jopa pienempi kuin sen hankintaosuus.

Tilanne herättää muutamia kysymyksiä: Ensinnäkin miksi kirjastojen kokoelmat ja hankinnat painottuvat niin selkeästi aikuisten kirjallisuuteen? Toisaalta miksi lasten kirjallisuutta lainataan kirjastoista suhteellisesti ottaen paljon? Entä mitä lasten kirjallisuuden lainauksen osuus voisi olla, jos aineistoa olisi tarjolla nykyistä enemmän? Lisäisikö runsaampi tarjonta sen kysyntää entisestään?

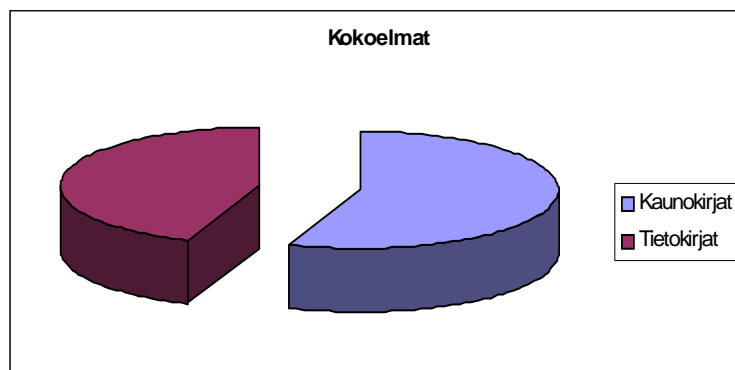
Tässä kohdin on muistettava, että toisiinsa vertaillaan kahta eri kirjallisuuden lajia, jolla ensi silmäyksellä näyttäisi olevan toisistaan poikkeavat funktiot. Mutta kun asiaa tarkastelee kirjaston tiskiltä käsin, ei aikuisten ja lastenkirjallisuuden lukutavoissa ja –tarpeissa mielestäni suurta eroa olekaan; luku- ja tiedonhaluinen asiakas lainaa kirjastosta yleensä paljon aineistoa, on hän sitten aikuinen tai lapsi.

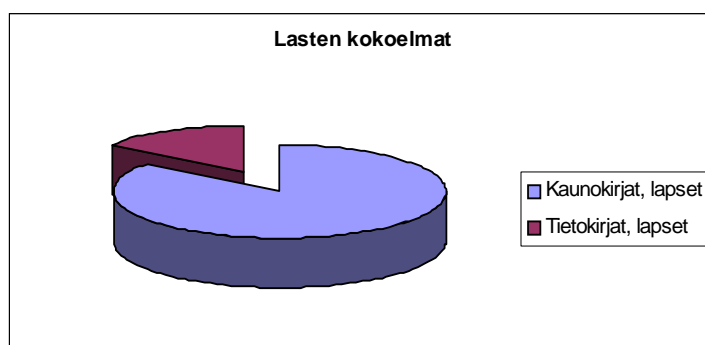
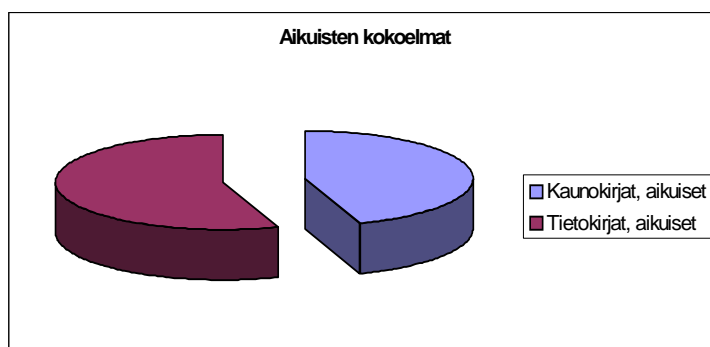
Viime vuosina korviimme on kantautunut huolestuttavia viestejä pienten koululaisten kehnosta lukutaidosta ja hiipuvasta lukuinnosta. Äidinkielen opettajien mukaan ylioppilaskirjoituksissa näkyy vuosi vuodelta selvemmin kokelaiden heikentyneet suomen kielen ja kirjallisuuden taidot. Tilastot lasten kirjallisuuden lainausluvuihin kertovat kuitenkin muuta: lasten kirjallisuutta lainataan

kirjastoista suhteellisesti ottaen paljon. Arvelujen varaan jää, lainattaisiinko sitä kenties enemmänkin, jos tarjonta olisi runsaampaa? Tilanteeseen on kirjastoissa jossain määrin reagoitu nostamalla lasten kirjallisuuden hankintaosuutta. Jos suuntaus jatkuu, pidemmällä aikajaksolla se tarkoittaa lasten kirjallisuuden suhteellisen osuuden kohoamista kokoelmissa kysynnän mukaiseksi. Lisäksi opetusministeriö on useana vuonna suosittanut tarjoamansa ostotukirahan käyttöä nimenomaan lasten kirjallisuuden kokoelman kohottamiseen. Tilastojen valossa näyttää siltä, ettei suositus ole ollut turha.

6.2. Kaunokirjallisuus/tietokirjallisuus: mitä kokoelmissa on?

Tässä osassa tarkastellaan kaunokirjallisuuden osuutta verrattuna tietokirjallisuuteen osuuteen kirjastojen kokoelmissa, hankinnoissa ja lainauksessa. Aikuisten ja lasten kirjallisuus käsitellään erikseen. Tietysti voi kysyä ja pohtia, mikä merkitys kirjallisuuden kategorioinnilla kirjaston näkökulmasta oikeastaan on. Kirjallisuuden lajien rajat ovat yhä häilyvämmät, ja ne ymmärretään kirjastoissakin nykyisin laajemmin, mistä hyvänä esimerkkinä voi mainita kirjastoissa noin vuosikymmen sitten käyttöön otetun kaunokirjallisuudeksi luokitetun aineiston asiansanoittamisen. Lisäksi digitaalinen kirjallisuus on tuomassa oman pikantin lisänsä kirjallisuuden lajien problematiikkaan. Tässä yhteydessä ei asiaan kuitenkaan paneuduta sen syvällisemmin, vaan tyydytään niihin kirjallisuuden jakoperusteisiin, jotka käytännön kirjastotyössä ovat tällä hetkellä vallitsevat.

Kuten edellä olevista kirjastojen kokoelmia havainnollistavista kaavioista on nähtävissä kirjastojen kokoelmat painottuvat kokonaisuutena kaunokirjallisuuteen. Kaunokirjallisuudeksi luokitettua kirjallisuutta on niissä noin 56 % ja tietokirjallisuudeksi luokitettua kirjallisuutta 44 %. Samalla on myös havaittavissa, että lasten ja aikuisten kirjallisuuden puolella kokoelmat poikkeavat toisistaan huomattavasti: aikuisten kirjallisuuden kokoelmat keskittyvät enemmän tietokirjallisuuteen kuin kaunokirjallisuuteen, lasten kirjallisuuden kokoelmien painottuessa kaunokirjallisuuteen. Aikuisten kokoelmissa on kaunokirjallisuudeksi luokitettua aineistoa 32 % ja tietokirjallisuutta 40 %, lasten kirjallisuuskokoelmissa kaunokirjallisuutta on noin 24 % ja tietokirjallisuutta 4 %. Lasten kokoelmien suuri kaunokirjallisuudeksi luokitetun aineiston määrä vaikuttaa siihen, että kirjastojen kokoelmat keskimääräisesti näyttävät kaunokirjallisuuspainotteisilta. Toisaalta, lasten kokoelmien pienellä tietokirjallisuusosuudella ei näytä olevan suurta vaikutusta keskimääräiseen tietokirjallisuuskokoelmaan; tietokirjallisuus on siitä huolimatta kokoelmissa suhteellisen hyvin edustettuna.

Miksi lasten kirjallisuuskokoelmat ovat niin kaunokirjallisuuspainotteisia? Suomen kustannusyhdistyksen ilmoittaman mukaan vuosina 2001-2005 Suomessa julkaistusta yleisen kirjallisuuden uutuuksista ja uusista painoksista 23 % on lasten- ja nuortenkirjallisuutta.

Valitettavasti tilastointitavasta ei tarkasti selviä, miten julkaistu lasten- ja nuortenkirjallisuus jakautuu lasten kauno- ja tietokirjallisuuden välillä, mutta todennäköisesti kaunokirjallisuuden julkaisumäärät ovat huomattavasti tietokirjallisuutta suuremmat. Kirjastojen kokoelmat myötäilevät siten siis hyvin suorasti julkaistujen jakaumaa. (www.skyry.fi. 1.11.2006.)

Toisaalta voidaan myös kysyä, julkaistaanko lapsille suunnattua tietokirjallisuutta riittävästi? Entä miten lasten tietokirjallisuus tavoittaa lukijakuntansa? Kustannuspoliittisesta näkökulmasta huomion herättää se, että aikuisten tietokirjallisuutta julkaistaan paljon, mutta sama suuntaus ei ulotu lasten tietokirjallisuuden puolelle. Eikö lasten tietokirjallisuuden julkaiseminen ole taloudellisesti kannattavaa vai mistä tässä oikeastaan on kysymys?

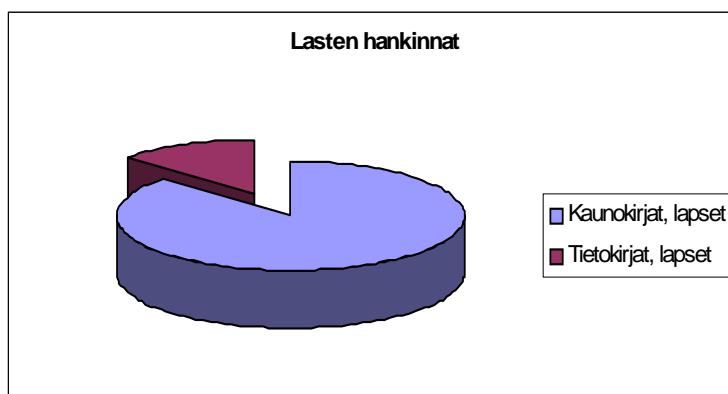
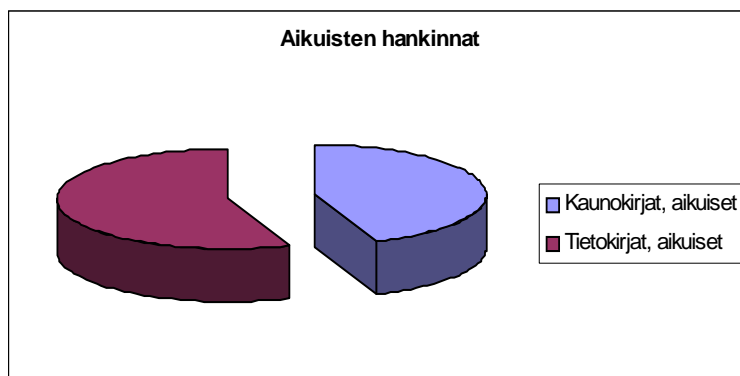
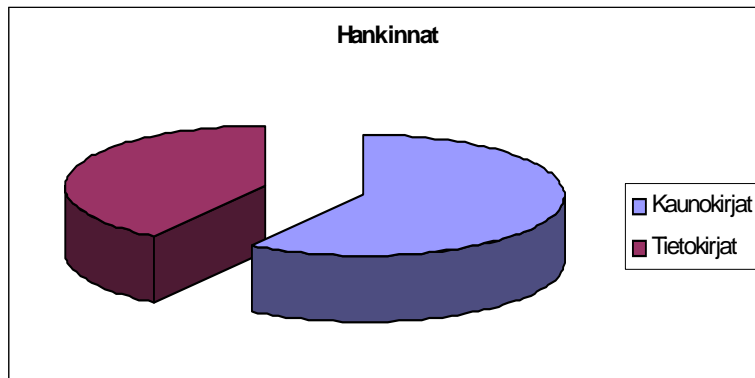
Kirjallisuustieteellisestä näkökulmasta asiaa tarkasteltaessa fiktiivisyys on varmasti yksi lasten kirjallisuuden ontologisista ominaisuuksista. Lapsi elää mitä mielikuvituksellisemmassa maailmassa, jota sadut, tarinat ja muu fiktiivinen kirjallisuus parhaiten ruokkivat. Jotta kirja yleensä ottaen tavoittasi lapsen, sen on puhuttava samaa kieltä lukijansa kanssa. Kuten Bruno Bettelheim toteaa:

”Satu etenee tavalla, joka vastaa lapsen tapaa ajatella. Sen takia satu on lapsen mielestä niin vakuuttava. Hän voi saada sadusta paljon enemmän lohtua kuin lohdutteluyrityksistä, jotka perustuvat aikuisen logiikkaan ja näkemyksiin. Lapsi luottaa siihen, mitä satu kertoo, koska sadun maailmankuva vastaa hänen omaansa”. (Bettelheim 1998, 58.)

Kenties rajanveto erityisesti juuri lasten kauno- ja tietokirjallisuuden välillä on teennäinen, sillä hyvä lasten kaunokirja sisältää yllin kyllin myös ns. tietoa, ja toisaalta hyvä tietokirja saa lukijansa mielikuvituksenkin laukkaamaan. Yhtenä oivallisena esimerkkinä tästä voi mainita Mauri Kunnaksen *Seitsemän koiraveljestä* (2002), joka on sekä hauska että vauhdikas mukaelma lapsille *Seitsemän veljestä* –romaanista, mutta siinä sivussa myös tuhti tietopaketti niin Suomen historiaa, kirjallisuushistoriaan kuin entisaikain elintapojakin. Kunnaksen kirjaa lapsena lueskellut saattaa sen innoittamana myöhemmässä vaiheessa hakeutua myös Kiven kirjan äärelle. Toisena esimerkkinä lasten kauno- ja tietokirjallisuuden rajan häilyvyydestä voi maininta Aino Havukaisen ja Sami Toivosen *Tatun ja Patun Suomi* (2007), jota voi lukea koomisena kuvakirjana, Outolan veljesten Tatun ja Patun seikkailuista tämän päivän Suomessa, mutta yhtä lailla myös ympäristö-, historia- ja kulttuuritietokirjana. Entä tietokirjallisuushyllystä löytyvä *Suomen lasten Kalevala* (2002), onko se tieto- vai kaunokirja vai jotain siltä väliltä? Lisäksi lasten ja nuorten kohdalla tiedon saanti myös

muualta kun kirjoista on yhä ajankohtaisempi; he hyödyntävät nykyteknologian suomia mahdollisuuksia vanhempiaan monipuolisemmin.

6.3. Mitä kirjastoihin hankitaan?

Edelliset kaaviot havainnollistavat yleisten kirjastojen tekemien kirjallisuuden hankintojen jakaumaa vuosina 2001-2007. Tarkastelun perusteella on todettavissa, että kirjastojen hankinnat painottuvat kokonaisuutena kaunokirjallisuuteen, jota hankitusta kirjallisuudesta on ollut kaikkiaan 59 %. Tietokirjallisuutta on kirjastoihin hankittu kaikkiaan noin 41 % kirjallisuudesta. Aikuisten kirjallisuuden ja lasten kirjallisuuden hankinnat poikkeavat kuitenkin toisistaan, sillä aikuisten kirjallisuushankinnat keskittyvät enemmän tietokirjallisuuteen kuin kaunokirjallisuuteen. Tietokirjallisuuden hankintaosuus aikuisten puolella on ollut kaikkiaan 36 % ja kaunokirjallisuuden hankinnan osuus noin 29 %. Lasten kirjallisuushankinnat painottuvat kaunokirjallisuuden puolelle: kuva- ja kertomakirjoja on hankittu kirjastoihin 31 %, tietokirjallisuutta noin 5 %.

Kirjallisuuden hankintaosuuksia vallitseviin kokoelmaosuuksiin verrattaessa saadaan näkyviin häivähdys siitä, miten kirjallisuuden lajit painottuvat tulevaisuuden kokoelmissa. Muutaman vuoden tarkastelu antaa vain viitteen tulevasta, mutta jos muutos jatkuu samansuuntaisena, pidemmällä aikavälillä se vaikuttaa laajemmin kirjaston tarjontaan. Kirjastojen kokoelmat muodostuvat pitkäjännitteisen työn tuloksena vuosien myötä. Kokoelman muotoutuminen on kaksinkertainen valinnan prosessi, jossa teoksia jatkuvasti valitaan ja hankitaan kokoelmaan, mutta samaan aikaan niitä sieltä myös poistetaan.

Kaunokirjallisuuden hankinnan osuus on kokonaisuutena nousussa, sillä vuosina 2001-2007 sitä on hankittu kokoelmiin yli 4 % sen kokoelmaosuutta enemmän. Kaunokirjallisuuden hankinnan nousu näyttää keskittyvän erityisesti lasten kaunokirjallisuuden osuuden kohentamiseen, sillä lasten kaunokirjallisuutta on otettu kirjastoihin tarkasteluajankohtana 7% sen kokoelmaosuutta enemmän. Sen sijaan aikuisten kaunokirjallisuuden hankinnan osuus on ollut noin 3 % alhaisempaa kuin sen kokoelmaosuus on. Jos edellä kuvattu suuntaus jatkuu, se tarkoittaa pidemmän ajan kuluessa lasten kaunokirjallisuuden suhteellisen osuuden kohoamista kirjastojen kokoelmissa.

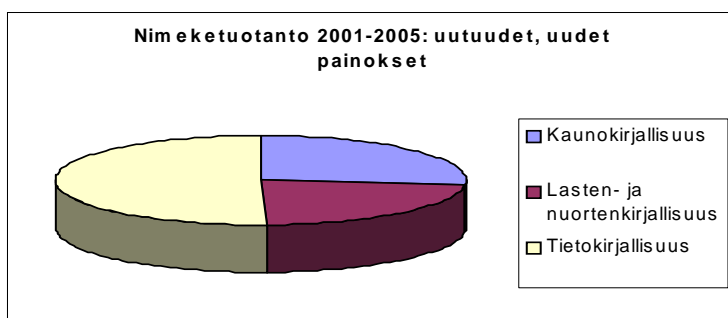
Kaunokirjallisuuden 4% hankintaosuuden nousu näyttää olevan sama kuin tietokirjallisuuden kokonaishankinnan lasku, sillä tietokirjallisuutta on hankittu vuosina 2001-2007 yleisiin kirjastoihin 4 % sen kokoelmaosuutta vähemmän. Tietokirjallisuuden hankinnan lasku kohdistuu aikuisten tietokirjallisuuteen. Lasten tietokirjallisuuden hankinta on jopa korkeampi kuin sen kokoelmaosuus, tosin tässä kohdin puhutaan vain muutamista prosentin sadasosista. Vaikka kaunokirjallisuuden hankintojen osuus on kokonaisuutena kohonnut, huomion kiinnittää siltä se, miksi aikuisten kirjallisuuden hankinnat painottuvat tietokirjallisuuteen?

6.4. Kirjaston kirjahankinnat/uutuuksien ja uusien painosten nimeketuotanto

Suomen Kustannusyhdistyksen ylläpitämästä internetsivuilta www.skyry.net on saavilla tilastotietoja Suomessa julkaistavien kirjojen määristä ja niiden myyntiluvuista. Suomen Kustannusyhdistys jaottelee kirjallisuuden jossain määrin eri tavoin kuin opetusministeriö ylläpitämässään yleisten kirjastojen tilastotietokannassa. Tilastotietoja toisiinsa verrattaessa, niitä on sovellettava ja tulkittava, mutta niin paljon ilmoitetut tiedot eivät toisistaan poikkea, etteikö Suomen kustannusyhdistyksen ja yleisten kirjastojen tilastotietokannan ilmoittamia tietoja ole kuitenkin mahdollista vertailla toisiinsa.

Alla on esitettyä kaavio, jotka havainnollistaa vuosina 2001-2005 Suomessa julkaistujen uutuuksien ja uusien painosten nimekkeiden määrää. Kaaviossa on huomioitu vain Suomen Kustannusyhdistyksen ilmoittama ja nimeämä *Yleinen kirjallisuus*. Yhdistys on erikseen ilmoittanut myös oppikirjatuotantonsa määrän ja myynnin. Suurin osa oppikirjoista myydään kouluihin, oppilaitoksiin ja opiskelijoille, mutta osana tietokirjallisuuden aineistovalintaa myös yleisiin kirjastoihin. Sen osuus on kuitenkin koko oppikirjamyyntissä marginaalinen, joten jätän oppikirjojen myyntiluvut tämän tarkastelun ulkopuolelle.

Kaavio on laadittu siten, että Suomen kustannusyhdistyksen internetsivuilta on poimittu vuosien 2001-2005 nimeketuotantoa koskevat vuosittaiset luvut, ja laskettu jokaisen kirjallisuuden lajin prosentuaalisen osuus kokonaistuotannosta, minkä jälkeen on vielä laskettu saatujen lukujen prosentuaalinen keskiarvo. Yksityiskohtaiset taulukot on esitetty liitteessä 2.

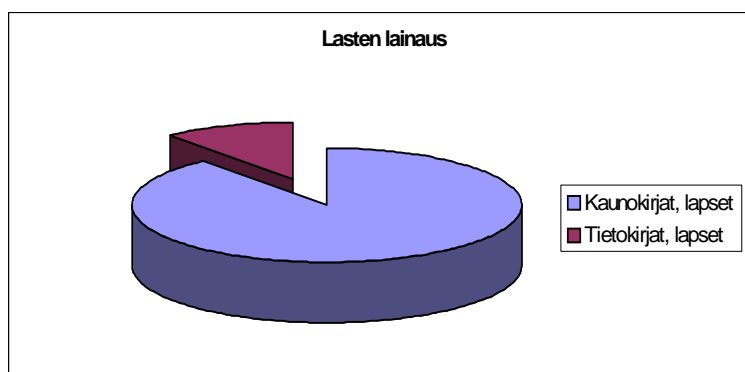
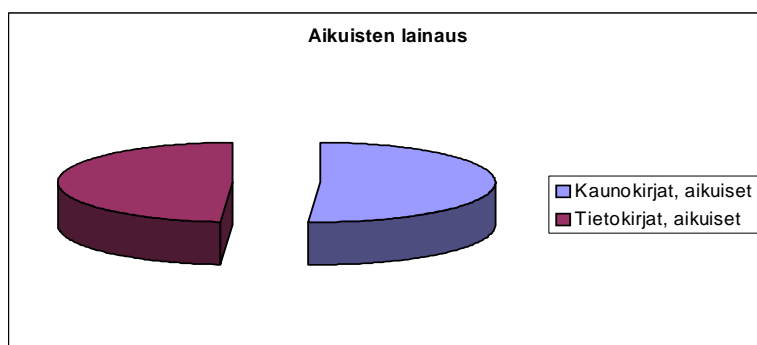
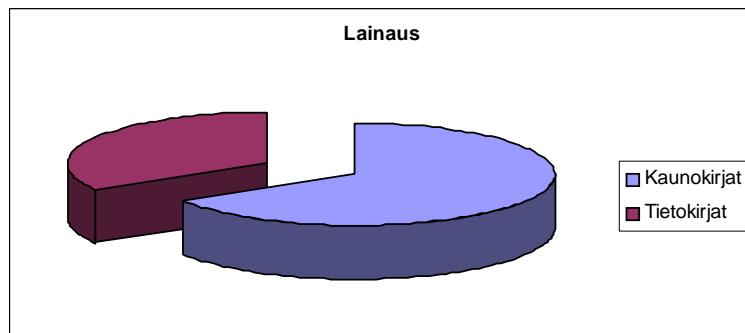
Kuten yllä olevasta suomalaista nimeketuotantoa vuosina 2001-2005 havainnollistavasta kaaviosta on nähtävissä, julkaistuista yleisen kirjallisuuden nimekkeistä suurin osa on tietokirjallisuutta. Sen osuus on kaikkiaan 50%. Aikuisten kaunokirjallisuutta sekä lasten- ja nuortenkirjallisuutta julkaistiin huomattavasti vähemmän, sillä aikuisten kaunokirjallisuuden osuus julkaistuista yleisen kirjallisuuden nimekkeistä on kaikkiaan 26% ja lasten- ja nuortenkirjallisuuden osuus on pienin, 23%.

Toisaalta kaavion voi tulkita myös siten, että vuosina 2001-2005 julkaistu jakautuu kaunokirjallisuuden ja tietokirjallisuuden kesken suunnilleen tasan, sillä tietokirjallisuuden 50 % osuus koostuu *suurtietokirjoista* ja *muista tietokirjoista*. Toinen puolikas julkaistuista eli noin 50 % on aikuisten, lasten tai nuorten proosaa, runoja tai näytelmiä. Kaunokirjallisuuden osuus jakautuu aikuisten-, lasten- ja nuortenkirjallisuuteen siten, että julkaistusta noin 40 % on suunnattu aikuisille ja 60 % lapsille ja nuorille. Kokonaisuutena julkaistun tietokirjallisuuden osuudesta ei tarkasti ilmene, mikä osuus on aikuisille suunnattua, mikä lapsille. Oletettavasti lasten tietokirjallisuuden julkaisumäärät eivät ole kovin suuret, joten tietokirjallisuuden osuuden voi lähes kokonaisuutena laskea aikuisten kirjallisuudeksi. Täten on laskettavissa, että vuosina 2001-2005 nimeketuotannosta karkeasti ottaen noin 75 % on aikuisten kirjallisuutta ja noin 25 % lasten- ja nuortenkirjallisuutta.

Vuosien 2001-2005 yleisten kirjastojen kirjahankintoja ja uutuuksien ja uusien painosten nimeketuotantoa toisiinsa verrattaessa on pääteltävissä, että kirjastojen kirjahankinnat myötäilevät osittain julkaisutuotantoa, sillä aikuisten kaunokirjallisuuden hankinta on lähes samansuuruista kuin sen tuotanto. Aikuisten tietokirjallisuuden hankintaosuus jää sen julkaisutuotanto-osuutta pienemmäksi. Tässä kohdin on tosin muistettava se, että nimenomaan aikuisten tietokirjallisuuden julkaisumäärät ovat suuret. Kirjastojen lasten- ja nuortenkirjallisuuden hankintaosuus on sen julkaisutuotanto-osuutta suurempi, mikä käytännössä tarkoittaa sitä, että samaa nimekettä otetaan kirjastoihin useita eri kappaleita.

Toisin sanoen, kun yleisten kirjastojen kirjahankintajakaumaa vertaa samana ajankohtana julkaistujen uusien ja uutuusnimekkeiden julkaisujakaumaan, kirjastojen tietokirjavaltaisuuksille löytyy yksi selitys: aikuisten tietokirjallisuutta hankitaan kirjastoihin suhteessa paljon, koska sitä on julkaistaan Suomessa suhteellisen paljon. Tämä yksikertainen päätelmä muuttuu monimutkaisemmaksi, kun tarkastelee kirjastojen lainauslukujen jakaumaa ja toisaalta myös kirjallisuuden myyntilukujen jakaumaa ja vertaa niitä edellä kuvattuihin tunnuslukuihin.

6.5. Mitä kirjastoista lainataan?

Yllä olevat kaaviot havainnollistavat yleisten kirjastojen lainausta vuosina 2001-2007. Niistä on havaittavissa, että tarkasteluajankohtana kaunokirjallisuuden lainauksen prosentuaalinen osuus on kokonaisuutena suurin, noin 66 % kaikesta yleistä kirjastoista lainatusta aineistosta. Vastaavana ajankohtana tietokirjallisuutta on lainattu kokonaisuutena noin 33 %. Suuntaus on sama sekä aikuisten että lasten kirjallisuuden lainauksen puolella. Aikuisten kirjallisuuden lainaus painottuu siten, että aikuisten kaunokirjallisuutta on lainattu noin 32 % ja aikuisten tietokirjallisuutta noin

30 %. Lasten kirjallisuuden lainaus painottuu kaunokirjallisuuteen: sitä on lainatusta kirjallisuudesta 34 %, tietokirjallisuuden lainauksen ollessa noin 4 %.

Kun yleisten kirjastojen lainauksen painottumista tarkastelee yhdessä kokoelma- ja hankintaosuuksien kanssa, muutamia mielenkiintoisia seikkoja tulee näkyville. Ensinnäkin asiakkaat lainaavat kaunokirjallisuutta yleisistä kirjastoista paljon, sillä kaunokirjallisuuden prosentuaalinen lainausosuus on jopa 10 % sen kokoelmaosuutta enemmän. Lisäksi kaunokirjallisuuden prosentuaalinen lainausosuus on jopa suurempi kuin sen hankintaosuus, vaikka hankintaa onkin viime vuosina lisätty. Tilastollisesti tarkasteluna kaunokirjallisuuden osuuden kasvattaminen yleisten kirjastojen kokoelmissa on siten siis perusteltua, ja sen tarjontaa voisi jopa entisestään lisätä kysynnän mukaiseksi.

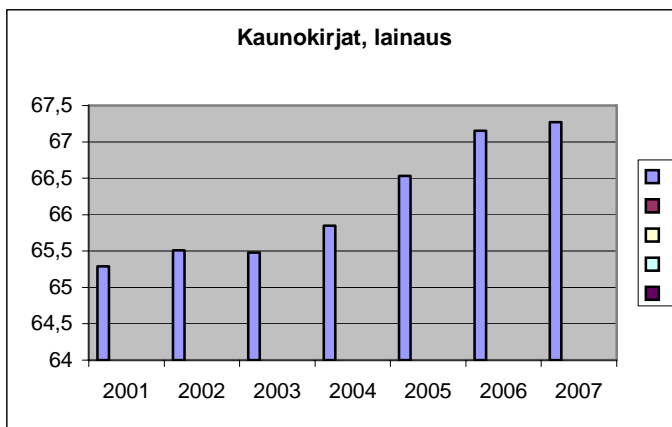
Toiseksi, asiakkaat lainaavat yleisistä kirjastoista tietokirjallisuutta keskimääräisesti vähemmän kuin sitä kirjastojen kokoelmissa on tarjolla tai sitä niihin hankintaan. Tietokirjallisuuden prosentuaalinen lainausosuus on noin 10 % pienempi kuin sen kokoelmaosuus, ja tietokirjallisuuden lainausosuus on jopa 7 % pienempi kuin sen prosentuaalinen osuus hankinnoista.

Vielä tarkemmin kirjallisuuden lajeja tarkasteltaessa on havaittavissa, että aikuisten kaunokirjallisuuden osuus kokoelmissa ja sen lainausosuus ovat suhteellisen hyvin tasapainossa: aikuisten kaunokirjallisuutta lainataan keskimääräisesti saman verran kuin sen kokoelmaosuus on. Aikuisten kaunokirjallisuuden hankintaosuus on myös samansuuntainen, tosin muutamia prosentteja sen kokoelma- ja lainausosuutta pienempi. Aikuisten tietokirjallisuutta on sen sijaan yleisten kirjastojen kokoelmissa noin 10 % enemmän kuin asiakkaat sitä niistä lainaavat, ja aikuisten tietokirjallisuuden hankintaosuus on myös muutamia prosentteja suurempi kuin sen osuus lainauksesta.

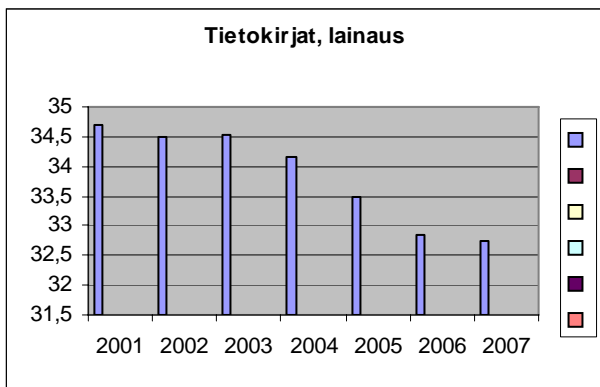
Lasten kaunokirjallisuuden lainausosuus on yleisissä kirjastoissa 10 % suurempi kuin sen prosentuaalinen kokoelmaosuus. Lisäksi lasten kaunokirjallisuuden lainausosuus on jopa muutamia prosentteja suurempi kuin sen osuus hankinnoista, vaikka lasten kaunokirjallisuuden hankintamäärää onkin viime vuosina lisätty. Lasten tietokirjallisuuden osuus kokoelmissa, hankinnoissa ja lainauksessa on kokonaisuutena vähäinen, mutta niiden prosentuaaliset osuudet ovat keskenään tasapainossa.

Tämän luvun tarkoituksena on etsiä vastausta kysymykseen, missä määrin kirjaston harjoittama kokoelmatyö ja asiakkaiden tarpeet kirjallisuuden suhteen kohtaavat. Päälisin puolin tarkasteltaessa näyttää helposti siltä, ettei tarjolla olevan kokoelman ja käyttäjien tahdon välillä erityistä ristiriitaa vallitsisikaan. Pääsääntöisesti onkin niin, että asiakkaat saavat kirjastosta sitä aineistoa, mitä he näyttävät sieltä haluavankin. Kun asiaa tarkastelee lähemmin, puhtaasti tilastotietojen valossa, käy kuitenkin pian ilmeiseksi, että kirjastojen tarjonta vastaa sittenkin vain osittain asiakkaiden kysyntään, ja joissakin tapauksessa jättää siihen jopa kokonaan vastaamatta.

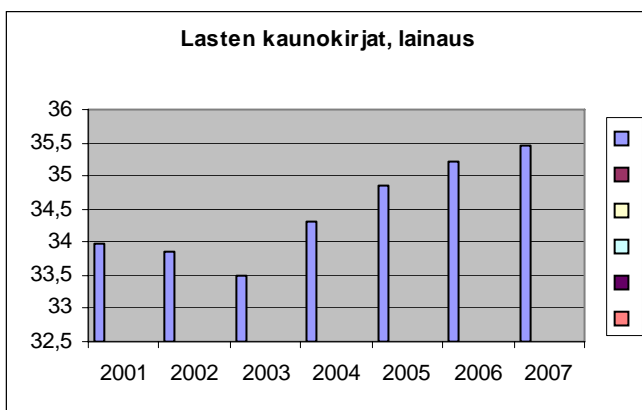
Seuraavassa alla olevassa diagrammeissa on havainnollistettu vuosien 2001-2007 kauno- ja tietokirjallisuuden lainauslukujen muutokset.

Kaunokirjallisuuden lainauksen vuosittaisia prosenttiosuuksia tarkasteltaessa on huomattavissa, että sen lainaus on kyseisen seitsemän vuoden aikana kasvanut vuoden 2001 65 % :sta vuoteen 2007 mennessä 67 %:iin. Kaunokirjallisuuden lainaus on kokonaisuutena vilkastunut noin 2 % :n verran. Kasvua voi pitää merkittävänä, sillä vuosittaiset prosenttiosuuksien muutokset ovat yleensä vain prosentin sadasosia.

Yllä olevasta diagrammista on nähtävissä, että samaan aikaan tietokirjallisuuden lainauksen osuus on vähentynyt kyseisenä ajanjaksona myös 2 %:n verran, vuoden 2001 34 %:sta vuoden 2007 32 %:iin. Syitä muutokseen voi perustellusti hakea muun muassa internetin käytön nopeasta vakiintumisesta ensisijaisena tiedonhankinnan väylänä. Samaan hengenvetoon voidaan toisaalta vetää johtopäätös, jonka mukaan internetin käytön yleistymisen ei ainakaan vielä olisi samassa mittakaavassa vaikuttanut kaunokirjallisuuden asemaan kirjaston käyttäjien keskuudessa.

Kaunokirjallisuuden lainauksen vuosittaisia prosenttilukuja tarkasteltaessa huomionarvoista on, että erityisesti lasten kaunokirjallisuuden lainaus on yleisistä kirjastoista jatkuvasti kohonnut. Aikuisten kaunokirjallisuuden osalta se on samalla tarkasteluvälillä pysynyt lähes samana. Lasten kaunokirjallisuuden lainauksen kasvua vuosien 2001 ja 2007 välille on kertynyt 1,5 prosenttia. Muutos vuodesta 2001 on tapahtunut suhteellisen tasaisesti, joten mistään yksittäisen vuoden satunnaisesta heilahduksesta ei ole kysymys. Tilastojen osittaman lasten kaunokirjallisuuden kysynnän kasvua

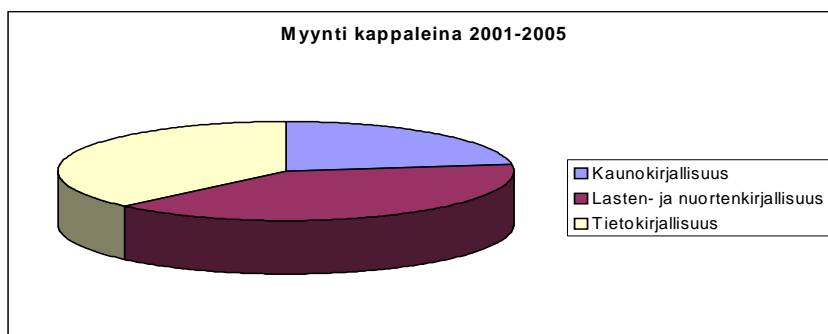
korostaa myös se, että kohderyhmään kuuluvien ikäluokkien käydessä lukumääräisesti yhä pienemmiksi, lainamäärän kasvun toteuttaa tosiasiallisesti entistä pienempi käyttäjien joukko.

Näiden tietojen valossa näyttääkin ilmeiseltä, ettei lasten lukeminen suinkaan olisi aivan niin huolestuttavassa jamassa kuin julkisuudessa usein on annettu ymmärtää. Ainakin kirjastoissa lasten kaunokirjallisuudelle näyttäisi olevan runsaasti kysyjä, jopa siinä määrin, ettei kirjasto kykene siihen täysimääräisesti vastaamaan. Samansuuntaisiin päätelmiin, joskin lievemässä muodossa, johdattavat vääjäämättä aikuisten kaunokirjallisuuden lainausta osoittavat lukuarvot.

Myös aikuisten kaunokirjallisuuden tarjonta voisi olla nykyisestä korkeampaa. Ainoastaan tietokirjallisuutta näytetään hankittavan kirjastojen kokoelmiin enemmän kuin asiakkaat sitä todellisuudessa lainaavat.

6.6. Mitkä kirjat myyvät?

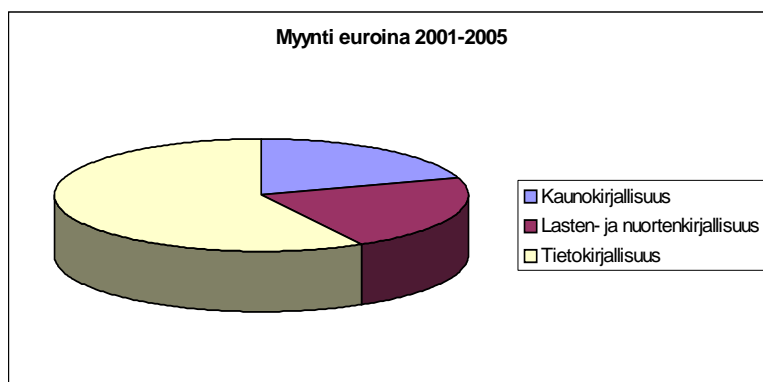
Kaunokirjallisuuden lainausta koskevien tietojen lisäksi tämän aiheen kannalta on mielenkiintoista luoda silmäys myös sinne, josta asiakkaille tarjottava aineisto on kotoisin. Tässä luvussa tarkastellaankin ennen muuta kirjatarjontaa, sitä miten kirjojen kappale- ja euromääräinen myynti jakautui eri kirjallisuudenlajien kesken vuosina 2001-2005.

Oheisesta kaaviosta on nähtävissä yleisen kirjallisuuden kappalemääräiset myyntiluvut Suomessa vuosina 2001-2005. Sen mukaan lasten- ja nuortenkirjallisuus käy hyvin kaupaksi, sillä sen myyntiosuus on ollut suurin, 40 % kirjojen kappalemääräisestä myynnistä. Myös tietokirjallisuutta on ostettu paljon: sen kappalemääräinen osuus kokonaismyynnistä on ollut 38%.

Kaunokirjallisuuden osuus on ollut 23 % kappalemääräisestä myynnistä.

Huomattavaa on se, että kappalemääräinen myyntikaavio on erilainen kuin nimeketuotannollinen kaavio. Jo aikaisemmin (sivu 13) esitettyä nimeketuotannollista kaaviota verrattaessa yllä olevaan nimekkeiden myyntikaavioon on havaittavissa, että lasten- ja nuortenkirjallisuutta julkaistaan vain 23% yleisestä kirjallisuudesta, mutta sen osuus kappalemääräisestä myynnistä on selvästi enemmän, 40%. Sen sijaan tietokirjallisuuden kappalemääräinen myyntiosuus on 38%, vaikka sen julkaisuosuus yleisestä kirjallisuudesta on 50%. Kaunokirjallisuuden julkaisu- ja myyntiosuudet ovat lähimpänä toisiaan: kaunokirjallisuutta julkaistaan 26% yleisestä kirjallisuudesta ja sen kappalemääräinen myyntiosuus on 23%.

Yllä oleva kaavio havainnollistaa yleisen kirjallisuuden euromääräistä myyntiä vuosina 2001-2005. Sen mukaan tietokirjallisuuden julkaisu on kannattavinta, sillä sen osuus euromääräisestä kokonaismyynnistä on jopa 58%. Sekä aikuisten kaunokirjallisuuden että lasten- ja nuortenkirjallisuuden euromääräiset myyntiosuudet jäävät tietokirjallisuuden osuuksista huomattavasti. Lasten- ja nuortenkirjallisuuden osuus on ollut 22% ja kaunokirjallisuuden 20% euromääräisestä kokonaismyynnistä.

Tästä on pääteltävissä, että tietokirjojen yksikköhinnat ovat suhteellisen korkeita, sillä vähäisemmälläkin kappalemääräisellä myynnillä niistä kertyy kirjan kustantajalle sievoinen summa. Tämä on ilmeisesti myös eräs syy, miksi tietokirjallisuutta julkaistaan paljon. Sen sijaan lasten- ja nuortenkirjojen yksikköhinnat ovat suhteellisen alhaiset, koska suurellakaan kappalemääräisellä myynnillä ei niistä näytä kertyvän euroja. Kenties tämä on syy, miksi lasten- ja nuortenkirjallisuutta ei julkaista niin paljon kuin kappalemääräisen myynnin mukaan voisi olettaa. Kaunokirjallisuuden julkaisu- ja myyntiosuudet ovat keskenään tasapainossa.

Siihen, millä perusteella kirjan kustantajat kulloinkin kustannuspäätöksiään tekevät, ei luonnollisesti ole tarjolla yksiselitteistä vastausta. Kustantamot julkaisevat kirjoja hyvin eri syistä. Tämän tarkastelun perusteella on kuitenkin pääteltävissä, että yksi keskeisimmistä julkaisuperusteista on kirjan taloudellinen arvo. Aikuisten tietokirjallisuutta julkaistaan paljon, koska se näyttää olevan taloudellisesti kannattavaa. Samat kaaviot kertovat myös sen, ettei lasten- ja nuortenkirjallisuutta julkaista runsaasti, eikä sen julkaiseminen näytä olevan taloudellisesti riittävän kannattavaa.

6.7. Kaunokirjallisuutta! Lukemisia lapsille!

Edellä on esitetty opetusministeriön ylläpitämästä tilastotietokannasta poimittujen tunnuslukujen avulla yleisten kirjastojen kokoelmia, hankintoja ja lainausta vuosina 2001-2007. Tarkastelussa on kiinnitetty ensinnäkin huomiota siihen, mitkä kirjallisuuden lajit ovat tällä hetkellä edustettuina kirjastojen kokoelmissa ja missä määrin. Toiseksi on tarkasteltu sitä, mitkä kirjallisuuden lajit painottuvat kirjastojen hankinnoissa ja millä tavoin. Ja kolmanneksi on havainnollistettu, mitä kirjallisuutta asiakkaat kirjastoista lainaavat. Olen kiinnostunut siitä, missä määrin kirjaston harjoittama kokoelmatyö ja toisaalta asiakkaiden lainausmieltymykset ovat keskenään yhteneväiset, ja missä suhteessa ne poikkeavat toisistaan. Erityinen painopiste on kiinnitetty kaunokirjallisuuden aseman tarkasteluun yleisten kirjastojen kokoelmissa, hankinnoissa ja lainauksessa. Lisäksi tarkastelun apuna on käytetty Suomen kustannusyhdistyksen ilmoittaman mukaan Suomessa vuosina 2001-2005 julkaistujen uutuuksien ja uusien painosten niemeketuotantoa sekä niiden kappale- ja euromääräistä myyntiä.

Johtopäätöksenä edellä esitetyn perusteella voi todeta, että suomalaisista yleisistä kirjastoista on saatavilla ennen muuta aikuisille suunnattua kirjallisuutta. Kustantamot julkaisevat pääsääntöisesti aikuisten kirjallisuutta, ja kirjastot hankkivat sitä kokoelmiinsa paljon. Aikuisten kirjallisuutta myös lainataan kirjastoista runsaasti. Tilastotietojen valossa aikuisten kirjallisuuden puolella näyttää tieto- ja kaunokirjallisuuden kesken vallitsevan kuitenkin epäsuhtaisuutta: asiakkaat lainaavat yleisistä kirjastoista hyvin paljon aikuisten kaunokirjallisuutta, mutta kirjastojen nykyisissä kokoelmissa ja niihin hankittavassa aineistossa kaunokirjallisuuden osuus ei korostu. Sen sijaan kustantamot julkaisevat runsaasti aikuisten tietokirjallisuutta, ja sitä myös hankitaan yleisten kirjastojen kokoelmiin tosiasiallista kysyntänsä enemmän.

Edellä esitetyn perusteella voidaan luonnollisesti esittää kysymys, millä tavoin tietokirjallisuuden runsas tarjonta vaikuttaa sen asemaan kirjamarkkinoilla? Pyritäänkö tietokirjallisuuden tarjonnalla keinotekoisesti ohjaamaan kysyntää kustantajan näkökulmasta tuottoisammille sektorille, sillä jo karkeakin keskimääräisten jälleenmyyntihintojen vertailu osoittaa, että yhtä tietokirjaa kohden on myytävä kahdesta kolmeen lasten- ja nuortenkirjaa.

Kaupallisen näkökulman lisäksi tietokirjallisuuden etulyöntiasemaan vaikuttaa historialliset seikat. Katarina Eskola ja Maaria Linko (1986) ovat todenneet, että ”tietokirjallisuuden painottuminen kirjaston kirjavalinnassa juontaa juurensa valistusajalta peräisin olevasta käsityksestä tiedon jalostavasta merkityksestä ihmisen kehitykselle” (Eskola 1986, 24). Samoilla linjoilla on ollut Markku Meriranta (1983), joka mainitsee, että ”1800-luvun kansavalistusta katsottiin parhaiten voitavan edistää kustantamalla ensisijaisesti tietopuolista kirjallisuutta. Kielteisempi tai ainakin vähättelevän varovainen suhtautuminen kaunokirjallisuuteen leimasi toimintaa aina 1900-luvun vaihteeseen ja pidemmälle” (Meriranta 1983, 33). Kaisa Hypénin (2007) mukaan kaunokirjallisuuden asema kirjastoissa on vankka, mutta suhtautuminen siihen on myös ristiriitaista: monipuoliset ja ajallisesti syvälliset kaunokirjallisuuskokoelmat ja niihin liittyvä asiantuntemus on nähty kirjastojen ainutlaatuisena vahvuutena, mutta toisaalta niihin on liitetty myös ”romaanilainaamo” -leima, jonka on katsottu heikentävän kirjaston imagoa. Tämä vastakkainasettelu kärjistyi erityisesti 1990-luvulla. (Hypén 2007, 92.) Näyttääkin siis ilmeiseltä, että jo valistusajalta peräisin olevat käsitykset tiedon ylivoimaisuudesta elävät ja voivat hyvin tänäkin päivänä. Tosin 2000-luvulla sama ideologia vaikuttaa taustalla, ääneen lausumattomana.

Tilastotietojen valossa Suomen yleiset kirjastot ovat merkittävä kanava lapsille ja nuorille kaunokirjallisuuden pariin: lapset itse sekä heidän vanhempansa lainaavat kirjastoista runsain

mitoin lasten- ja nuortenkirjoja. Kaunokirjallisuuden lainauksen vuosittaisia prosenttilukuja tarkasteltaessa huomionarvoista on, että erityisesti juuri lasten kaunokirjallisuuden lainaus yleisistä kirjastoista on jatkuvasti kohonnut. Kuten kaunokirjallisuuden lainaamisen osalta kokonaisuutenakin, niin myös lasten- ja nuortenkirjallisuuden puolella sen kysyntä on tarjontaansa korkeampaa, ja tilanne korostuu erityisesti lasten- ja nuortenkirjallisuuden kohdalla. Tosin sanoen lasten ja nuorten kaunokirjallisuuden kokoelmat ovat kirjastoissa pienemmät kuin kirjallisuudenlajin tarve lainauslukujen perusteella oikeastaan on. Lapsille ja nuorille suunnattua aineistoa voisi hankkia kirjastoihin nykyistä enemmän.

Esikouluikäisten lasten lukemistottumuksia kartoittanut Terhi Anttila (1989) tuo tutkimuksessaan esille, että kirjasto on monille kirjallisuuden ”ahmimisiässä” oleville lapsille luettavan aineiston päähankintakanava. Yhtenä syynä Anttila mainitsee, ettei kirjoja yksinkertaisesti ole varaa ostaa niin paljon, kuin niistä innostunut ennättää lukea. Kirjaston rooli lasten lukemiseen sosiaalistumisessa on siis kiistanalainen. (Anttila 1989, 109.)

Tosin lasten- ja nuortenkirjallisuuden kysyntä kirjakaupoista on myös vilkasta: niiden kappalemääräinen myynti on erittäin suurta, minkä perusteella voisi sen tuotannon ajatella olevan nykyistä runsaampaa. Viime vuosina lasten- ja nuortenkirjojen kustannusmäärät ovat tosin kasvaneet siten, että vuosittaisten nimekkeiden julkaisumäärät ylittävät yli tuhat nimekettä. Laadullisesti lasten- ja nuortenkirjallisuuden tuotanto on monipuolistunut lajin varhaisvuosien kristillis-isänmaallisesta linjasta. Suomen kustannusyhdistyksen uutuuksien ja uusien painosten niemeketuotantoa tarkastellessa huomion kiinnittää kuitenkin se, että kotimaisen lastenkirjallisuuden julkaisumäärät ovat hämmästyttävän alhaiset, sillä suurin osa julkaistusta lasten- ja nuortenkirjallisuudesta on käännöskirjallisuutta. Ja julkaistujen joukkoon mahtuu myös sekä kielellisesti että sisällöllisesti heikkoja lasten- ja nuortenkirjoja. Päivi Halttunen- Heikkinen toteaa *Kirjastolehdessä* (5/2007):

”Kirjastonhoitajat tivaavatkin kustantamoilta enemmän vastuuta hyvän kielen ja kirjallisuuden vaalimiseen” (Heikkilä-Halttunen 2007, 26).

Huoli lasten- ja nuortenkirjallisuuden tasosta on ajankohtainen. Samaan aikaan myös kuntien rakenteelliset muutokset vaikuttavat vääjäämättä erityisesti lasten ja nuorten saamiin kirjastopalveluihin. Lähikirjasto on nykyisin yhä pienempi ja yhä kauempana.

Sivistystoimentarkastaja Tuula Pihkala on todennut kirjastopalveluiden muutoksen suunnasta raportissaan *Kirjasto- ja tietopalvelut Länsi-Suomen läänissä 1991-1999* (2000), että

”Sivukirjastojen ja kirjastoautojen lakkautukset ovat koskeneet erityisesti sitä väestönosaa, lapsia ja vanhusväestöä, joka on riippuvainen palveluiden läheisyydestä. Verkon harvenemisen vaikutuksia lisää se, että samaan aikaan koulukirjastojen toiminta on monin paikoin kokonaan lakannut. Supistusten vaikutukset erimerkiksi lasten ja nuorten lukutaitoon ja lukemisharrastukseen näkyvät vasta pitkän aikavälin kuluessa” (Pihkala 2000, 18).

7. KAUNOKIRJALLISUUS KIRJASTOSSA 2000-LUVULLA

Syksyllä 2007 ilmestyi Vantaan kaupunginkirjastossa informaattikkona työskentelevän ja aktiivisena kirjastoalaa koskevana keskustelijana tunnetun Heikki Poroilan kirjoittama teos *Luurangot portinvartijan kaapissa*. Kirja on kirjoittajan omakohtaisiin näkemyksiin ja kokemuksiin kirjastoalalta tukeutuva pamfletti, jonka keskeisenä tarkoituksena on herättää sekä yleistä että kirjastoalan sisäistä keskustelua siitä, millaisia eettisiä periaatteita kirjastojen aineistovalinta nykyisin toteuttaa. Koska teos on harvoja aineistovalintaa eritteleviä puheenvuoroja 2000-luvulla, tarkastelen tässä luvussa kirjan aikaansaamaa ja sen ympärillä käytyä keskustelua. Puheenvuoronsa Poroila on toteuttanut foucaultilaisessa tiedon arkeologian hengessä ravistelemalla kirjastoalalla tähän asti itsestään selvänä pidettyjä totuuksia ja kirjastotyön arkeen pesiytyneitä käytänteitä.

Poroilan kirjassaan esittämistä väitteistä ei ilman tarkempaa tutkimusta voi lähteä keskustelemaan sortumatta yleistyksiin, epämääräisyyksiin ja aliarviointiin, mutta sinällään ne sisältävät tutkimuksen siemenen. Millaisiin arvovalintoihin kirjastojen aineistovalinta tänä päivänä nojaa? Kenen kirjallisuuskäsityksiä kirjasto valinnoillaan toteuttaa? Kenen tai keiden käsityksiä sen pitäisi toteuttaa? Valitsijoiden, kirjailijoiden, lukijoiden, kustantajien vai kriitikoiden? Yksi Poroilan esille nostamista kysymyksistä on myös se, heijastuuko alan naisvaltaisuus kirjastojen kokoelmissa, yhtäältä tietynlaisen kirjallisuuden puuttumisena ja toisaalta tietynlaisen kirjallisuuden painottumisena kokoelmissa. Onko kirjastojen kirjavalinta sukupuolisidonnaista? Kenties sukupolvisidonnaista? Vai kaupallisten markkinoiden sanelemaa? Entä millaisia piirteitä

ammattitaitoisesti suoritettu aineistovalinta ilmentää? Missä määrin aineistovalintaperiaatteisiin kiinnitetään kirjastoissa yleensä ottaen huomiota?

Teos herätti syksyn 2007 ja alkutalven 2008 aikana julkisen keskustelun yleisten kirjastojen kirjavalinnasta. Helsingin Sanomat käsitteli Poroilan pamflettia 21.11.2007 julkaistussa ja toimittaja Tiina Länkisen kirjoittamassa jutussa ”Sensuuri pitää pornon poissa hyllystä”. 24.11.2007 ilmestyi Helsingin Sanomien kulttuuritoimituksen tuottajan Jukka Petäjän laatima lehtijuttu ”Murhia ja raakuuksia yleisessä kirjastossa”, jossa toimittaja käsitteli dekkarikirjallisuuden suurta suosiota Suomessa. Samalla hän tuli ottaneeksi kantaa kirjastojen nykyisiin kirjavalintaperiaatteisiin. Kyseiset lehtijutut yhdessä herättivät mielipidekirjoittelun lehden yleisönosastolla ja verkossa. Keskusteluun osallistui muutamia sekä kirjastoalan ammattilaisia että kirjaston käyttäjiä.

28.12.2007 aiheeseen tarttui radio-ohjelmassaan Tuomas Enbuske. Toimittajan kanssa keskustelemassa olivat Heikki Poroila ja Suomen Kirjastoseuran toiminnanjohtaja Sinikka Sipilä. Lisäksi aihetta on käsitelty 11.3.2008 radio-ohjelmassa Kultakuume, joka haastatteli myös Poroilaa ja Sipilää sekä Helsingin kaupunginkirjaston infomaatikkoa Maija-Leena Länsipuroa.

7.1. Kysyntä kirjavalinnan ohjaajana

1990-luvun lopun ja 2000-luvun alun yleisten kirjastojen toimintaa ja kehitystä tarkasteltaessa on noussut esille kaksi kirjastojen arkea leimaavaa piirrettä: kirjastojen sopeutuminen laman mukanaan tuomiin resurssileikkauksiin sekä tietotekniikan nopea kehitys ja sen käyttöönotto kirjastoissa (Hypén 2007, 92). Nykytilanteelle onkin tyypillistä, että kirjastot sovittavat kokoelmatyötään jatkuvasti muuttuviin olosuhteisiin, jossa toisaalta on huomioitava resurssit ja toisaalta toimintaympäristön digitalisoitumisen tuomat muutokset.

Toistaiseksi kirjastojen käytön huippuvuodeksi on osoittautunut vuosi 2004. Lainaustilastoissa mitaten kirjastoista lainattiin tuolloin kaikkiaan 109 753 512 lainaa, joka tarkoittaa 21 lainaa/vuosi jokaista suomalaista kohden. Sen jälkeen lainausluvut ovat lähteneet laskuun. Huippuvuoden kohdistumiseen juuri vuoden 2004 kohdalle ja toisaalta lainauslukujen laskuun sen jälkeen on etsitty syitä muun muassa internetin käytön yleistymisestä sekä lasten vapaa-ajan viettotapojen ja virikkeiden monipuolistumisesta. Kansainvälisessä vertailussa tšekäläiset lainausluvut ovat silti yhä

korkeita. Tosin yksinomaan lainauslukuihin tuijottaminen on osoittautunut liian yksipuoliseksi aikaisempaa selkeästi monipuolisempien kirjastopalveluiden mittaajana.

”Kirjastoilla menee Suomessa hyvin - ainakin, jos menestymistä mitataan lainausluvuilla, kirjastokäynneillä tai sillä, kuinka moni suomalainen kirjastoja vuosittain käyttää. Myös menekkikirjallisuudella menee hyvin kirjastoissa. Kirjastot panostavat samoihin kirjoihin, joita lukijat metsästävät kirjakaupoista. Murhat ja raakuudet käyvät kaupaksi myös yleisissä kirjastoissa”. (Petäjä 24.11.2007)

Näin kirjoitti Helsingin Sanomien kulttuuritoimituksen tuottaja Jukka Petäjä 24.11.2007 julkaistussa lehtijutussa ”Murhia ja raakuuksia yleisissä kirjastoissa”, jossa käsiteltiin erityisesti menekki-kirjailijoiden tuotoksia kirjasto-olosuhteissa. Petäjän mukaan kirjastojen vuonna 2007 eniten kokoelmiinsa hankkimien teosten takaa löytyivät ennen muuta nimet: Remes, Lehtolainen, Mäki, Nuotio, Hirvisaari, Paasilinna sekä Utrio. Käännöskirjallisuuden puolelta hän mainitsee kirjailijat Marklund, Jansson, Mankell ja Holt. Kirjoittajan huomio kiinnittyy erityisesti siihen, että suurin osa kirjastoihin eniten hankituista kirjoista on dekkari- ja trillerikirjallisuutta. Huomion kiinnittää myös se, ettei kirjastojen eniten kokoelmiinsa hankkimien kirjojen listalle ole päässyt yhtään kyseisenä vuonna Finlandia-palkintoa tavoittelevaa romaania. (Petäjä 24.11.2007.) Taustalla näyttääkin vääjäämättä häilyvän kysymys siitä, missä määrin kirjastot ovat lähteneet opportunistisesti kalastelemaan asiakkaita tarjoamalla suosittua kirjallisuutta lainauslukujen korottamiseksi.

Eskolan mukaan 1900-luvun alkuvuosikymmeninä kaunokirjallisen kirjastokirjan valintakriteereinä korostuivat teoksen moraalinen hyväksyttävyyys, aihepiirin tuttuus ja päähenkilöiden sopivuus esikuvaksi (Eskola 1991, 85). Lisäksi teoksen kirjoitustyyllillä oli osansa kirjastokirjallisuutta valittaessa. Dekkarikirjallisuus ei vielä tuolloin täyttänyt kirjavalinnalle asetettua normistoa. Alkuperäisessä suomalaisessa kirjallisuudessa ei ollut rikoskirjallisuuden perinnettä, eikä sitä myöskään käännöskirjallisuutena otettu kokoelmiin epäilyttävän esikuvallisuutensa vuoksi (Eskola 1991, 107-108.)

Matka kohti viihde- ja jännityskirjallisuuden nykyistä vahvaa asemaa alkoi kuitenkin 1960-1970 - luvuilla, jolloin kirjastoissa alettiin suhtautua myös viihteelliseen kirjallisuuteen entistä suopeammin (Eskola 1986, 31). Tämän hetkinen tilanne dekkarikirjallisuuden osalta näyttää hyvin erilaiselta kuin sadan vuoden takainen. Ja viihdyttämisen lisäksi sillä vaikuttaa olevan myös toinen

selkeä funktio, kuten Petäjän lehtijuttua myöhemmin Helsingin Sanomissa kommentoinut Anna-Liisa Snicker asian tiivistää:

”Menekkirijat toimivat kuten kauppojen sisäänvetotarjoukset: ne houkuttelevat laajat ihmisjoukot kirjastoon. Samalla kasvaa laatukirjojenkin potentiaalinen lukijakunta.” (Snicker 2.12.2007)

Menekkirijat, joilla kirjoittaja tässä yhteydessä tarkoittaa nimenomaan kirjastoon hankittua suosittua ajanvietekirjallisuutta houkuttelevat lukijoita ensinnä kirjallisuuden pariin ja toisaalta myöhemmin mahdollisesti ”laadukkaamman” kirjallisuuden lukijoiksi. Ajatus houkuttelevan ”sisäänvetotuotteen” käytöstä myös kirjastossa ei ole uusi. Samoin argumentein *Arvostelevan kirjaluetellon* kriitikot perustelivat viihdekirjallisuuden ja erityisesti jännityskirjallisuuden lukemisen merkitystä jo 1900-luvun alkuvuosikymmeninä. Parhaassa tapauksessa viihdekirjallisuuden otaksuttiin herättävän joka tapauksessa sen kaltaista mielenkiintoa lukemista kohtaan, joka myöhemmässä vaiheessa voi johdattaa lukijan myös toisenlaisen kirjallisuuden pariin. Tässä katsannossa ajanvietekirjallisuuden lukeminen sisältää ikään kuin option myöhemmästä ”korkeamman” kirjallisuuden lukemisesta. Näkökulman taustalla voi nähdä kehitysoptimistista ja kansanvalistuksellista ajattelua.

Kirjastojen tarjonnan viiheellistyminen ei siis sinällään ole yksin seurausta koko kulttuurin kaupallistumisesta, vaan myös sivistys- ja kirjastotoimen hallinnoinnin muuttumisesta markkinatalouden mekanismien mukaiseksi. Kirjastotoimellekin on viime vuosina tulleet tutuksi modernin taloushallinnon lanseeraamat käsitteet panos-tuotos, tilaaja-tuottaja -malli ja swot analyysi. Poroilan toteamus nykykäytännöstä onkin varsin oikeaan osuva:

”No, kirjastojen tälläinen viihdeismi pohjautuu kyllä aika pitkälle talouteen. Siinä on sellainen yksinkertainen yhtälö, että kirjastojen hankintamäärärahat on aika pitkälle sidottu ajatuksellisesti siihen, kuinka paljon kirjastoista lainataan. Ja on aika vaikea kunnan päättäjän edessä sanoa suoraan, että me ostetaan nyt vain epäsuosittuja kirjoja, antakaa lisää rahaa.” (Poroila 28.12.2007)

Vaikka sata vuotta sitten *Arvostelevan kirjaluetellon* arvosteluissa viihdekirjallisuutta määriteltiin lähinnä sen kautta, mitä missään tapauksessa ei kirjastoon voi valita, valitsijat antoivat silti sille hiljaisen siunauksensa: kirjoja otettiin todellisuudessa kirjastoihin enemmän kuin arvostelijat olisivat suoneet. Käytännön työssä kirjavalitsijat näkivät lukijoiden mielenkiinnon ja kysynnän.

Usein epätyypillinen aineistohankintapolitiikka heijastui muita kirjastoja korkeampina kirjalainojen määränä. (Eskola 1991, 105.)

”Ja lähinnä tää varhaisempi kirjastohistoria näyttyy siten, että meillä oli tällainen Arvosteleva kirjaluettelo, joka pyrki ohjaamaan kirjastojen valintoja. Kirjastot ei aina noudattanut sitä, mutta oli tällainen ikään kuin kansallinen ohjaus oli päällä. Nykyään sellaista ei ole, mutta ei tarvitsekaan, koska siitä pitää huolen isot kustantamot. Niillä on tavallaan samanlainen rooli, että pääosa rahoista menee isojen kustantajien tavaraan”. (Poroila 28.12.2007.)

Poroilan viittaus isojen kustantajien ja sen vuoksi hyvin markkinoitujen teosten osuudesta kokoelmissa pitää paikkansa. Se, millaista kaunokirjallisuutta kirjastot kokoelmiinsa tällä hetkellä hankkivat, on toisen tutkimuksen aihe. Tämän tutkimuksen tilasto-osuuden perusteella voi kuitenkin todeta, että kirjastojen kirjavalinnat myötäilevät pääsääntöisesti kustantajien julkaisutuotannollista linjaa. Aikuisten kaunokirjallisuushankinnat kirjastoihin ovat lähtökohtaisesti samansuuntaiset kuin aikuisten kaunokirjallisuuden julkaisumäärät. Sen sijaan lasten- ja nuortenkaunokirjallisuutta hankitaan nidemääräisesti kirjastoihin enemmän kuin sitä nimekemmääräisesti julkaistaan. Se, millaisin perustein kustantajat julkaisupäätöksiä tekevät, on oma kysymyksensä. Kustannus- ja kirjastotoiminnan tiiviin sidoksen vuoksi - kirjastojen toiminta on täysin riippuvaista kustannustoiminnasta - sitä ei voi täysin huomiottakaan jättää.

Ensi näkemältä tarkasteltuna kirjaston ja kustantajan tavoitteet ovat erilaiset. Kustannustoiminnan tavoitteena on saada kirjallisuudesta mahdollisimman suuri kaupallinen hyöty, vaikka kustantaja saattaakin naamioda toimintansa ylevin kulttuuripoliittisin perustein julkaisemalla menekkikirjoja ja kertomalla sen avulla rahoittavansa pienlevikkisen kirjallisuuden julkaisemista. Nykyisin taloudellista hyötyä pyritään myös maksimoimaan intermediaalisesti, julkaisemalla sama sisältö mahdollisimman monessa eri formaatissa (Lehtonen 2001, 92). Juhlapuheissa kirjasto sen sijaan antaa ymmärtää tarjoavansa tasapuolisen ja moniarvoisen kokoelman. Lähemmin tarkasteltuna erot kustantajan ja kirjaston kelpuuttaman kirjallisuuden välillä eivät kuitenkaan ole suuren suuret. Aineistoa hankkiessa kirjastot pyrkivät nykyisin samoihin päämääriin kuin heille kirjojaan myyvät kustantajatkin. Oman rahoituksensa turvaamiseksi kirjasto tarvitsee korkeat lainausluvut, jotka saavutetaan ainoastaan menekkikirjolla. Kirjaston kulttuuripoliittinen tehtävä on hyvää vauhtia kuihtumassa korulauseiksi.

Jukka Petäjän esittämä retorinen kysymys tiivistää kirjastojen aineistovalinnan tämän hetkisen dilemman:

”Osalla kirjoista menee lujaa kirjastossa. Kulttuuripoliittinen kysymys kuuluu, miten vähälevikkisempi, laadukas aikalaiskirjallisuus kestävä menekkirjojen ryntäyksen. Näyttää siltä, että kirjastot ovat lipumassa tilanteeseen, jossa vastakkain ovat yhä selvemmin kansansivistyksellinen tehtävä (laatu ja kattavuus) ja reagointi markkinavoimiin (asiakaslähtöisyys).” (Petäjä 24.11.2007)

Mistä arvoituksellisesta prosessista ei kirjastojenkaan nykykehityksessä ole silti kysymys, sillä esimerkiksi kulttuuritutkimuksen parissa edellä nähty arjen viihteellistymiskehitys ja korkeakulttuuriin vähittäinen ”valumisen” populaarimpaan suuntaan on ollut keskeisenä keskustelun aiheena jo muutamien vuosikymmenien ajan. Esimerkiksi Paul Willis on jo vuonna 1990 todennut kirjassaan *Common culture* korkeakulttuurin ratkaisevalla tavalla hävinneen taistelun hegemoniasta arjen kulttuurille, tavallisuutta edustavalle elämäntavalle ja kulutukselle. (Knuuttila 1994, 11; ks. myös Willis 1990).

Oman mielenkiintoisen lisänsä popularisaatiokehityksen lineaariseen voittokulkuun tuo kirjaston käytön osalta kuitenkin Katarina Eskolan tutkimustulos 1970-luvun lopulta, joka nykytilaa vasten tarkasteltuna näyttää jo jossain määrin ristiriitaiselta. Eskolan väite tuonaikaisen aineiston perusteella oli, että kevyen kirjallisuuden lukemisella on keskeisempi asema vähemmän koulutetun väestönosan keskuudessa kuin koulutetun väestönosan keskuudessa (Eskola 1979, 145). Tämän päätelmän seurauksena olisi siis ollut luonnollista, että kansalaisten yleisen koulutus- ja sivistystason nousu olisi samalla kohentanut myös ”korkeampaa” kulttuuria edustavan kirjallisuuden kulutusta, mitä selvästikään ei ole tapahtunut. Päinvastoin, yhtä jalkaa sivistystason kohoamisen kanssa on kansalaisten keskuudessa kohonnut myös ajanvietekirjallisuuden lukuharrastus.

Kirjatarjonnan viihteellistyminen myös kirjastoissa ei kuitenkaan ole tarkoittanut sitä, etteikö kansallisesta sivistystehtävästä enää lainkaan välitettäisi. 1980-luvulta lähtien yhtenä osana kirjastojen aineistohankintaa on ollut opetusministeriön rahoittama valikoiva ostotukijärjestelmä, jonka tarkoituksena on vahvistaa koreatasoisen kirjallisuuden ostoa kokoelmiin (Eskola 1986, 33, 182). Toinen merkittävä ponnistus laadukkaiden kokoelmien puolesta on käynnissä parhaillaan, kun vuosina 2008-2010 Kulttuurirahaston Kirjatalokoot -hanke tukee kuntien kirjastojen kirjahankintojen noin 3,5 miljoonalla eurolla. Tuella toivotaan hankittavan hyvää kotimaista kauno- ja tietokirjallisuutta, josta mahdollisimman paljon suuntautuisi lasten ja nuorten kirjallisuuteen.

Tuomas Enbusken radio-ohjelmassa Poroila asettaa kyseenalaiseksi kirjastoissa nykyisin omaksutut kysynnän ohjaamat kirjavalintaperiaatteet toteamalla seuraavaa:

”Kysymys on ehkä tavallaan asetettava näin päin: jos kirjasto on tarkoitettu kaikille, niin onko silloin perusarvo se, että ruokitaan niitä, jotka käyttävät paljon. Minusta ei voida perustella jotain tietyn kirjallisuuden suurta määrää kirjastossa pelkästään sillä, että sitä kysytään paljon. On myös näin, että sitä, mitä paljon tarjotaan, käytetään paljon”. (Poroila 28.12.2007)

7.2. Tavoitteena monipuolinen kokoelma

Informaatiotutkija Pertti Vakkarin mukaan lukemisen voi jakaa kahteen päälinjaan, praktisesti suuntautuneeseen ja lukemiseen harrastusmielessä. Lukeminen praktisen tiedon hankkimisena tähtää johonkin käytännön toimintaan mm. työelämässä tai harrastustoiminnassa.

Lukemisharrastuksessa lukemisella on itseisarvo tai sitten se tuottaa tyydytystä, taide-elämyksiä tai viihdyttää. Lukemisharrastuksessa lukeminen on orientoivaa tai viihteellistä. Orientoiva lukemisesta ei suoranaisesti ole käytännön hyötyä, mutta se vaikuttaa kuitenkin yksilön maailmankuvan muodostumiseen. Viihteellisessä lukemisessa korostuvat mielihyvän ja rentoutumisen merkitys. (Eskola 2004, 263; ks. myös Vakkari 1983, 10-12.) Tyypillistä onkin, että lukemista on tapana tarkastella juuri ulkopuolelta määritellyn ideaalilukemisen kautta, jossa jostain ulkopuolisesta tarkkailupisteestä käsin määritellään se, mitä lukijan on tavoiteltava.

Opetusministeriö on asettanut yleisille kirjastoille tavoitteen olla ”kaunokirjallisuuden asiantuntijaorganisaatio”, sillä kirjaston merkitys perinteisen lukutaidon edistämisessä ja lukemiseen innoittamisessa nähdään nykytilanteessa erityisen tärkeänä (Kirjastostrategia 2010, 2003, 11). Hypén (2007) tuo esille näkemyksen, että ”nykyisin kirjastot noudattanevat kaunokirjallisuutta koskevassa kokoelmapolitiikassa linjaa, joka on kompromissi elitistisen taide- ja kulttuurikasvattajan roolin ja kriitikkömästä pelkästään asiakkaiden kysyntään vastaamaan pyrkivän ”lainakirjaston” välillä” (Hypén 2007, 100; Saarti 1996, 22-24, 142). Virallisissa yhteyksissä kirjastot korostavat toimintansa tärkeää kulttuuripoliittista tehtävää muun muassa pienlevikkisen kirjallisuuden välittäjänä, esille tuojana ja säilyttäjänä. Kirjastosta on mahdollista löytää vielä niitäkin kirjoja, joita kirjakaupat eivät enää ole myy. Kirjastossa on laajat kaunokirjallisuuskokoelmat, joihin marginaalinkin kuuluu mahtua. (Hypén 2006, 35.)

Suomen Kirjastoseuran toiminnanjohtaja Sinikka Sipilä tuo esille suomalaisten kirjastojen tarjoamasta aineistosta kysyttäessä seuraavaa:

”...toki ajatellaan sitä, millä on kysyntää. Sen näkee lainaus- ja varausjonoista. Kyllähän kirjasto ottaa sitä, mitä isot kustantajat tarjoaa, mutta mikä muu paikka tarjoaa sitä lisäksi sitä pienten kustantajien tuottamaa aineistoa? Kyllä se aika monipuolinen on kirjastoissa. Noin 20 % kokoelmasta on sitä, mitä paljon käytetään ja loput on sitä vähemmän käytettyä. Kyllähän se monipuolinen kokoelma ilman muuta on, eikä viihteen osuus ole siinä mitenkään hallitseva”. (Sipilä 28.12.2007)

Kirjastohistoriallisesta näkökulmasta tarkasteltuna erityisen mielenkiintoiseksi Sipilän puheenvuoron tekee nimenomaan hänen viittauksensa populaarikirjallisuuden 20 prosentin osuuteen kokonaisuudesta, sillä täsmälleen samansuuruisesta osuudesta aikoinaan puhunut jo useammankin kirjastoammatillisen sukupolven kasvattanut Helle Kannila, joka jo vuonna 1967 totesi samasta aiheesta, että ”Vaikea on täsmällisesti määritellä, kuinka paljon kunnan kirjastossa sopii olla muuta kuin taiteellista kaunokirjallisuutta, mutta eiköhän voida sanoa, ettei ainakaan yli 20%” (Kannila 1967, 127).

Kirjaston pääasiallisen tehtävän ja sen tavoitteet Sipilä näkee sitä kysyttäessä kuitenkin selkeästi toisaalla.

”Kirjastossa on sen kysytyn lisäksi sitä muutakin. Et pyritään antamaan monipuolinen kuva yhteiskunnasta. Myöskin sitä kautta, kun sä kysyt, minkälaista ihmistä halutaan luoda, niin se monipuolisuus, moniarvoisuus on se lähtökohta. Ihmiset on erilaisia, kaikki ei lue korkeekirjallisuutta, ja jos halutaan olla moniarvoisia, meidän täytyy myöskin ihan yhtä hyvin hyväksyä se henkilö sinne lainaamaan, joka haluaa rentoutua sen kirjan parissa ja lukea kevyempää”. (Sipilä 28.12.2007)

Samoilla linjoilla Sipilän kanssa on pitkälti myös informaatikko Kaisa Hypén, jonka mukaan kirjastojen pitäisi kyetä kaunokirjallisten kokoelmien muodostajina ja hyvin laajan asiakaskunnan palvelijana ottamaan toiminnassaan huomioon kaikki ne puolet, joita nykyisin kirjallisuudelle ”sallitaan”. Se viihdyttää, antaa mahdollisuuden esteettiseen elämykseen, sisältää tietoa ja auttaa laajentamaan ymmärrystämme” (Hypén 2007, 100).

Monella suulla esitetyistä hyvistä aikeista huolimatta pienlevikkisen kirjallisuuden asema ja sen saatavuus kirjastoista on nykyisin kuitenkin kiistatta jonkinlaisessa murrosvaiheessa. Käytännön

tasolla tilannetta kuvaa hyvin esimerkiksi informaattikko Maija-Leena Länsipuron kuvaus, jossa hän aivan konkreettisesti valottaa sitä, miten ja millä perusteilla eräs syksyllä 2007 julkaistu esikoisrunokokoelma kirjastonkokoelmiin tulee valituksi.

”Me emme sitä tänne Töölöön ole ottaneet, mutta se on otettu Pasilan kirjastoon. Eli tää on aika tyypillinen tapaus mielestäni. Näistä pienkustantamojen kirjoista Pasila pääkirjastona ottaa paljon sellaista, mitä me muut emme ota. Ja tää on itseasiassa heillä ihan velvollisuutena, että he ottavat niin kutsuttua harmaata kirjallisuutta. Eli siis juuri sitä kirjallisuutta, pienten kustantajien julkaisemaa, mahdollisesti tämmösiä erilaisia raporttityyppisiä julkaisuja. Kaikkea sellaista, mistä tiedetään, että sitäkin pitää kirjastoissa olla, sitä saattaa joku haluta, mutta se ei välttämättä ole sellaista, jota jokainen kirjastonkäyttäjä sieltä haluaisi. Me muut otamme sitä sen mukaisesti, jos me tiedämme, että meidän omassa asiakaskunnassa on joku tai joitakin ryhmiä, jotka saattavat olla täntyyppisestä kiinnostuneita, niin silloin totta kai mekin otamme”. (Länsipuro 11.3.2007)

Huomionarvoista ja nykytilalle varsin kuvaavaa on Länsipuron lanseeraama käsite ”harmaa kirjallisuus”, jolla tässä yhteydessä tarkoitetaan ennen muuta pienempien kustantamoiden julkaisemaa vähälevikkistä kirjallisuutta. Valitsija itse arvioi sen kirjallisuudeksi, jolla kirjaston näkökulmasta ei juurikaan ole kysyntää tai kysyntä on niin vähäistä, ettei sitä juurikaan kannata pääkirjastojen ulkopuolisiin kokoelmiin hankkia. Kaukana ei enää olla siitä, etteikö vähänkään pessimistisempi kirjastonhoitaja voisi nähdä vähälevikkisen kirjallisuuden muodostuneen kirjastoille jo jopa jonkinasteiseksi välttämättömäksi pahaksi.

Aivan viime aikoina kirjastojen kirjahankintapolitiikkaan on julkisuudessa kiinnittänyt huomiota myös kirjallisuudentutkija Mervi Kantokorpi. Vuoden 2007 kirjasatoa tarkasteltaessa hän nosti esille runouden heikkenevän saatavuuden yleisistä kirjastoista. Samassa hän tuli ottaneeksi kantaa myös kirjallisuustarjonnan monipuolisuuden puolesta: ”Se on ihan törkeätä, että kirjastot ei osta runokokoelmia”, latasi Kantokorpi.

”Kirjastojen määrärahojen leikkaaminen on erityisen tehokkaasti purrut pienlevikkiin. Kirjastoihin ostetaan tuota Finnhitsiä varmasti viidestä kymmeneen kappaletta, eikä yhtään näitä Miia Toivion *Loistaen olet* -kokoelmia. Ja se on musta se, että jos olis kiinnostunutkin ja halukas nykyrunouteen astuja, niin se ei onnistu”. (Kantokorpi 19.12.2007)

Nopea katsaus kirjastojen yhteisluetteloon todentaa tutkijan huomion: Miia Toivion esikoisrunokokoelmaa *Loistaen olet* (2007) on otettu kirjastojen kokoelmiin kautta maan muutama kymmenen kappaletta, joten kovin vankkaa sijaa teos ei ainakaan toistaiseksi ole kirjastokirjana saavuttanut. Miksi? Toisaalta tällä hetkellä yksi suosituimmista kirjailijoista on runoilija Heli

Laaksonen. Hänen runokokoelmansa *Pulu uis* (2000), *Raparperisyran* (2002) ja *Sulavoi* (2006) edustavat nykyistä kirjastokirjallisuutta parhaimmillaan.

Kirjastotoimenjohtaja Jari Paavonheimo tuo esille kirjastoissa nykyisin vallitsevan käytännön, *nidekontrollin*. Yhteisjärjestelmien myötä tieto tiedosta on saatavilla tehokkaasti. Kirjastot huomioivat omassa aineistovalinnassaan muiden kirjastojen tekemät valinnat. Teos saatetaan jättää valitsematta omaan kokoelmaan sillä perusteella, että se on saatavilla toisessa yhteisjärjestelmään kuuluvassa kirjastossa. ”Uuden teknologian röntgenkatse paljastaa tehottoman niteen hyllystä lojumasta. Ennen tällaisestä ei niin huolta kannettu, mutta nyt teknologia tarjoaa sinällään oivallisen mahdollisuuden nidekontrolliin” (Paavonheimo 2006, 19).

Parhaimmillaan valinnan keskittyminen mahdollistaa täsmällisen kirjaston aineistovalinnan. Suosituimpia kirjoja voidaan ottaa useita kappaleita, mikä lyhentää niiden jonotusaikoja. Täsmällisen aineistovalinnan toinen puoli on kuitenkin se, että yksittäisen kirjaston kokoelman monipuolisuus kärsii. Konkreettisesti tarjolla on vain asemansa vakiinnuttanutta kirjallisuutta. Vaihtoehtojen tarjoaminen hyvin markkinoituille teoksille on ollut yksi kirjaston kantavia ajatuksia. Nyt vaihtoehtoja on saatavilla tilattaessa, mutta niihin törmääminen sattumalta oman kirjaston hyllyssä on entistä epätodennäköisempää. Paavonheimo toteaa kirjaston tulevaisuudennäkymistä: ”Samalla rationaalisuus tuottaa irrationaalisuutta, kun kasvavat kuljetuskustannukset syövät muutenkin vähentyneitä aineiston hankintakustannuksia. Mobiili kirja on liikkeessä ennen kaikkea toimipisteiden välillä. Loppupäässä aukeaa tietoyhteiskunnan näkymä, jossa liikkeellä on vain vanhaa aineistoa” (Paavonheimo 2006, 19).

Digitalisoituminen ja verkottuminen ovat vaikuttaneet kirjasto-olosuhteisiin jo siinä määrin, että tilanteessa on nähtävissä paradigman muutos. Kirjastojen kokoelmatyöstä kirjoittanut Raine Wilén toteaa, että ”Kokoelmien kehittämisen painopiste on voimakkaasti siirtynyt paikallisista aineiston pitkäaikaiseen säilytykseen tarkoitetuista kokoelmista tiedontarpeiden välittömään tyydytykseen tähtääviin etäkokoelmiin, joihin kirjasto tarjoaa pääsyn. Tämä on merkittävä muutos kokoelmafilosofiassa ja sen vaikutukset alkavat näkyä vasta vähitellen”. (Wilén 2007, 15).

7.3. Kirjastot, sananvapaus ja sensuuri

Heikki Poroilan *Luurangot portinvartijan kaapissa (2007)* -teoksen yksi kantavista teemoista on huoli sananvapauden toteutumisesta yleisissä kirjastoissa. Sananvapauden esteenä kirjoittaja näkee ennen muuta kirjastojen harjoittaman tiedostamattoman vallankäytön ja piilevän sensuurin: ”Vaikenemme vallasta, jota meillä on, mutta jonka käyttämiseen ei aina tunnu löytyvän kunnollisia perusteluja”, väittää Poroila ja jatkaa, ettei perusteluja tehtyjen päätösten tueksi useinkaan ole edes olemassa. (Poroila 2007, 8). Hänen mukaansa on ilmeistä, että aineiston vapaata saatavuutta säännöstelevä henkilökunta - kirjastojen portinvartijat - eivät rohkene myöntää vallankäyttöään eivätkä liioin vaivaudu siitä keskustelemaan.

Sananvapauden rajoittamisen väittämiensä tueksi Poroila esittää muun muassa koko joukon aineistovalinnan vääristymiä: pornografisen aineiston puuttumisen lähes kokonaan kirjastojen kokoelmista, ja toisaalta vaihtoehtoisia hoitomenetelmiä koskevan aineiston suuren osuuden niissä. Turhautuneena kirjoittaja toteaa: ”Vaikuttaa siltä, että meillä vallitsee näkymätön arvokonsensus, jonka osatekijöitä ovat perinteet (Kannila), naisten yhteisestä kokemus- ja arvomaailmasta ponnistava konkreettinen, vaikka näkymätön koodisto ja sanaton sopimus asiaan kajoamattomuudesta” (Poroila 2007, 80).

Maaliskuussa 2008 Poroila jatkoi kirjastojen kirjavalintaa koskevien teesiensä puolustamista Tuomas Enbusken radio-ohjelmassa muun muassa seuraavaan tapaan:

”Se [sensuuri] on iso väite, mutta käytännössä se toteutuu sen kautta, kun kirjastot tekevät valintoja. Mehän joudumme aina ottamaan suuresta määrästä osan, jonka me voimme hankkia. Ei ole rahaa, ei ole tiloja, ei ole aikaa. Ja siinä yhteydessä, kun tehdään positiivisia valintoja, otamme tämän, koko ajan tehdään myös päätöksiä, tätä emme ota. .. Nyt kirjastoissa ei tarvitse käyttää tätä sanaa, vaan sama kirjaston näkökulmasta, kokoelman näkökulmasta sama tulos yksinkertaisesti saadaan sillä, että teos vain jätetään hankkimatta. En itse haluaisi käyttää sitä sanaa tässä yhteydessä, sillä viitataan normaalisti viranomaistoimiin, mutta samantyyppisestä toiminnasta on kysymys silloin, kun valitsija käyttää tätä mahdollisuutta hyväksi ja jättää jonkin itselleen epämieluisan teoksen hankkimatta kirjastoon. Virallisesti, jos joku kysyy, vedotaan siihen, että se ei ole hyvälaatuinen tai että kirjaston rahat loppuivat juuri sen teoksen kohdalla tai muuta vastaavaa... Jos se perustelu on ollut tällainen sensorinen, ei haluttu sitä sisältöä, sitä ei missään tapauksessa kukaan julkisesti myönnä. Nykyään ehkä jossakin suhteessa aletaan myöntää, että sitä ja sitä ei oteta, koska. Perinteisesti tämä asia on peitetty. Sensuurista voi lähinnä puhua lainausmerkeissä, juuri tällaisena negatiivisena valintana, että ei ole haluttu sitä sisään”. (Poroila 11.3.2008)

Aiheen ympärillä vellovien käsitteiden selkiyttämiseksi tässä yhteydessä lienee parasta palauttaa mieleen, mitä sananvapaudella sen suomalaisessa kontekstissa tahdotaan tarkoittavan. Perustuslain 12§ mukainen sananvapaus tarkoittaa oikeutta ilmaista, julkistaa ja vastaanottaa tietoja, mielipiteitä ja muita viestejä kenenkään ennalta estämättä. Sananvapauslakia (460/2003) sovelletaan Suomessa julkaisu- ja ohjelmatoimintaan. Toisin sanoen se koskee joukkoviestintää ja kaikkia sen muotoja. Sääntelyn piiriin on saatettu painettu sana viestinä, verkkojulkaisut, sekä televisio- ja radio-ohjelmat. (Niiranen 2003, 11.) Kirjaston perustehtävä juontuu taas perustuslain 16§ (731/1999) mukaisesta sivistyksellisten oikeuksien määrittelystä, ja kirjaston peruspalvelutehtävästä on tarkemmin säädetty kirjastolaissa (904/1998). Näin ollen kirjasto sinällään ei siis kuulu sananvapauslain soveltamisalan piiriin muuta kuin omien julkaisujensa osalta.

Sananvapauden, sensuurin ja kirjaston roolin erilaisten aspektien ymmärtämistä ei myöskään helpota se, että opetusministeriö on asettanut sananvapauden yhdeksi tieto- ja oppimisyhteiskunnan tavoitteeksi. Samassa yhteydessä se on määritellyt nimenomaan kirjaston paikaksi, jossa ”tieto ja kulttuuri virtaavat vapaasti vastakohtana median ja opetustoimen ohjatulle tiedon ja kulttuurin tarjonnalle”. (Kirjastostrategia 2010, 2003, 6.) Myös Poroila tuo voimakkaasti esille näkemyksen, että asiakkaalla on oikeus vapaaseen tiedonsaantiin, eikä kirjastohenkilöstön pidä toimillaan ja asenteillaan tätä vapautta millään muotoa rajoittaa. Periaatteissa voi nähdä yhdysvaltalaisen American Library Associationin viitoittaman hengen. Sinikka Sipilä vastaa Poroilan haasteeseen ja arvio suomalaisen yleisen kirjaston tilaa sananvapauden suhteen seuraavasti:

”Mä en usko, että kirjastoväki ihan tältä istumalta nielaisee tätä sensuuri -sanaa. Mutta kun sitä aletaan tarkemmin miettimään, on hyväkin katsoa ne arvot, jotka sinne vaikuttaa. En haluaisi ajatella sensuurina, vaan tiettyinä arvoina tätä valintaprosessia” (Sinikka Sipilä 11.3.2008.)

Sipilän antaa ymmärtää huolen sananvapauden toteutumisesta suomalaisissa yleisissä kirjastoissa olevan jossain määrin triviaali ja erityisesti nykyaikaisesta tarkastelukulmasta sinnyt ongelma. Historiallisessa katsannossa onkin totta, että esimerkiksi sadan vuoden takaisen sananvapauden ja sensuurin asiayhteys kirjavalintaan oli sisällöltään monessa mielessä toisenlainen kuin mitä sillä esimerkiksi Poroilan argumentaatiossa tarkoitetaan. Täysin tyhjäksi kirjavalinnasta vastaavan henkilökunnan erityisasemaa ei hänkään silti rohkene tehdä.

1980- ja 1990-luvun kirjastojen kirjavalinnasta tehdyissä tutkimuksissa kirjastonhoitajiin on sovellettu tiedotustutkimuksista tuttua *portinvartija* – käsitettä. Vaikka tämän päivän tietotulvassa

vartijalta on kadonnut portti sähköisen median 'tasa-arvoistaessa' tiedon tarjonnan ja saannin, tästä huolimatta viimeaikaisissa kirjastojen kirjalintaperiaatteita ja sananvapautta käsittelevässä keskustelussa portinvartija -käsite vilahtaa yhä edelleen.

”Joo, portinvartija -sana on aika mielenkiintoinen valinta. Niinhän me ollaan kyllä itsekin puhuttu tällä alalla, että olemme tällälailla tiedon portinvartijoita. Siinä voi olla negatiivinen ja positiivinen tämmönen lataus. Negatiivisena on tietenkin se sensuuri, mutta jos se on tämmönen positiivinen, silloin mä nään sen laadun ensisijaisuuden aika tärkeänä, että valitaan sitä parasta, mitä niillä yhteisillä rahoilla pystytään hankkimaan. (Sipilä 11.3.2008)

Kulttuuritutkija Seppo Knuutila on tuonut esille, että nimenomaan korkeakulttuurilla on omat portinvartijansa. Muun muassa kustantajien, toimittajien, galleristien, kriitikoiden, kulttuurihallinnon virkamiehien ja opettajien keskeisenä tehtävänä on pitää tasoa yllä eli korkea korkeana ja estää asiaankuulumattomien pääsy kentälle (Knuutila 1994, 20.) Portinvartijoiden listaa voi jatkaa vielä kirjailijoilla, jotka myös itse määrittävät ”hyvää makua” kirjallisuuden suhteen, mistä aivan viimeaikaisena esimerkkinä Kirjailijaliiton jäsenyyden evääminen useita teoksia julkaisseelta Kata Kärkkäiseltä. Kirjailijaliiton mukaan kirjat odottavat toistaiseksi ”laadullista täyttymystään”.

8. PÄÄTÄNTÖ

Tässä yleisen kirjallisuustieteen pro gradu–tutkielmassa on käsitelty kaunokirjallisuutta yleisessä kirjastossa. Aiheen tarkastelussa painopiste on kiinnittynyt kaunokirjallisuuden asemaan kirjastojen kokoelmissa, hankinnoissa ja lainauksessa. Tarkoituksena on ollut selvittää sitä, missä määrin kirjaston harjoittama kokoelmatyö ja asiakkaiden lainausmieltymykset ovat yhteneväiset, sekä sitä, miltä osin ne poikkeavat toisistaan. Lisäksi on tutkittu, mistä ja millaisin argumentein kirjaston kirjalintaa käsittelevässä julkisessa keskustelussa 2000-luvulla puhutaan. Tutkimuksessa on etsitty vastausta kysymykseen, millainen paikka kaunokirjallisuudella on kirjaston aakkosissa?

Tutkimuksen ensimmäisessä osiossa ”Kirjastolaitoksen kehitys Suomessa aikaisemman tutkimuksen valossa” on käsitelty kirjastolaitoksen varhaisia vaiheita ja sen kehitystä nykyisen kaltaiseksi kirjastoinstituutioksi Ilkka Mäkisen väitöstutkimuksen *Nödvändighet av Lainakirjasto:*

modernin lukuhalun tulo Suomeen ja lukemisen instituutiot (1997) pohjalta sekä toisen suomalaista kirjastohistoriaa käsittelevän väitöstutkimuksen, Pirjo Vatasen *Sääty-yhteiskunnan kirjastosta kansalaisyhteiskunnan kirjastoksi: Yleisten kirjastojemme murroskausi 1890-luvulta 1920-luvulle (2002)* pohjalta. Ensimmäisen osion toisessa luvussa ”Kirjavalinnan vaiheita” on kartoitettu kirjastojen kirjavalinnan historiaa Eija Eskolan tutkimusten *Rukousnauha ja muita romaaneja: suomennetun kaunokirjallisuuden valinta yleisissä kirjastoissa 1880-1939 (1991)* sekä *Suosittelut, valitut ja luetut (2004)* pohjalta.

Tutkimuksen toisessa osiossa kaunokirjallisuuden aseman tarkastelu on siirtynyt 2000-luvulle. Luvussa ”Yleisten kirjastojen kokoelmat, hankinnat ja lainaus tilastotietojen valossa” käydään läpi opetusministeriön ylläpitämästä tilastotietokannasta saatavilla olevien tietojen avulla yleisten kirjastojen kokoelmat, hankinnat ja lainaus vuosina 2001- 2007. Vaikka kirjastotoimea on seurattu tilastotietojen avulla jo vuosikymmenien ajan, vasta vuodesta 1999 lähtien yleisten kirjastojen tilastotietokantaan on kerätty tietoja aikaisempaa yksityiskohtaisemmin. Nykyinen tilastointitapa mahdollistaa kirjastojen kokoelmien, hankintojen ja lainauksen tarkastelun kirjallisuuslajeittain. Tässä tutkimuksessa tilastotietokannasta on koottu kirjastojen kokoelmia, hankintaa ja lainausta koskevat tunnusluvut, joista on selvitetty kirjastojen kokoelmia ja hankintaa sekä lainatun aineiston jakaumaa. Lisäksi tarkastelun apuna on käytetty Suomen kustannusyhdistyksen ilmoittaman mukaan Suomessa vuosina 2001-2005 julkaistujen uutuuksien ja uusien painosten niemeketuotantoa sekä niiden kappale- ja euromääräistä myyntiä.

Tutkielman päätösosassa kaunokirjallisuuden valintaperiaatteita kirjastoissa on tarkasteltu Heikki Poroilan syksyllä 2007 ilmestyneen kirjan synnyttämän julkisen keskustelun pohjalta. Teos *Luurangot portinvartijan kaapissa (2007)* on kirjoittajan omakohtaisiin näkemyksiin ja kokemuksiin kirjastoalalta tukeutuva kiistakirjoitus. Pamfletin tarkoituksena oli herättää sekä yleistä että kirjastoalan sisäistä keskustelua siitä, millaisia eettisiä periaatteita kirjaston aineistovalinta toteuttaa. Koska teos on harvoja aineistovalintaa eritteleviä puheenvuoroja 2000-luvulla, luvussa ”Kaunokirjallisuus kirjastossa 2000-luvulla” tarkastellaan kirjan aikaansaamaa ja sen ympärillä käytyä keskustelua, jota on käyty syksyn 2007 ja kevään 2008 aikana.

Johtopäätöksenä kirjastohistoriallisesta osuudesta voi todeta, että sata vuotta sitten tärkeitä kaunokirjallisen kirjastokirjan tematiikkaa valottavia näkökulmia olivat kansanvalistuksellinen ja ajanviihteellinen aspekti, sekä niiden välinen dynamiikka. Kaunokirjallisuuden esteettinen näkökulma jäi vääjäämättä kansanvalistuksellisen ja ajanviihteellisen näkökulman puristuksessa

lapsipuolen asemaan. Kaunokirjallisia valintakriteereitä olivat ennen kaikkea teoksen aihepiiri, henkilöiden esikuvallisuus ja teoksen tyyllinen sävy. Tiivistetysti voi sanoa kirjallisuuden käytännöllisen funktion olleen ensisijainen: kaunokirjallisuuden tehtävä kirjastossa oli toimia kansanvalistuksellisen ohjauksen operatiivisena apuvälineenä. 1800-luvun lopussa ja 1900-luvun alussa kirjastojen kokoelmia ei rakennettu kirjallisuushistoriallisen kaanonin mukaan, sillä kokoelmiin eivät valikoituneet ensisijaisesti klassikot ja korkeakirjalliset teokset, runous ja draama, vaan oman aikansa kansan suosikit, jotka eivät tämän päivän lukijoille sano enää mitään (Eskola 1991, 103).

Tilastotietojen valossa näyttää siltä, että suomalaisista yleisistä kirjastoista on saatavilla ennen muuta aikuisille suunnattua kirjallisuutta. Kustantamot julkaisevat pääsääntöisesti aikuisten kirjallisuutta, ja kirjastot hankkivat sitä kokoelmiinsa paljon. Aikuisten kirjallisuutta myös lainataan kirjastoista runsaasti. Aikuisten kirjallisuuden puolella tieto- ja kaunokirjallisuuden kesken näytti kuitenkin olevan epäsuhtaisuutta: asiakkaat lainaavat yleisistä kirjastoista hyvin paljon aikuisten kaunokirjallisuutta, mutta kirjastojen nykyisissä kokoelmissa ja niihin hankittavassa aineistossa kaunokirjallisuuden osuus ei korostu.

Yleiset kirjastot ovat merkittävä kanava lapsille ja nuorille kaunokirjallisuuden pariin: lasten- ja nuortenkirjoja lainataan kirjastosta runsain mitoin. Erityisesti juuri lasten kaunokirjallisuuden lainaus on 2000-luvulla jatkuvasti kohonnut. Kuten kaunokirjallisuuden lainaamisen osalta kokonaisuutenakin, niin myös lasten- ja nuortenkirjallisuuden puolella sen kysyntä on tarjontaansa korkeampaa, ja tilanne korostuu erityisesti juuri lasten- ja nuortenkirjallisuuden kohdalla. Tosin sanoen lasten ja nuorten kaunokirjallisuuden kokoelmat ovat kirjastoissa pienemmät kuin kirjallisuudenlajin tarve lainauslukujen perusteella oikeastaan on. Lapsille ja nuorille suunnattua aineistoa voisi hankkia kirjastoihin nykyistä enemmän.

Näiden tietojen valossa näyttääkin ilmeiseltä, ettei lasten lukeminen suinkaan olisi aivan niin huolestuttavassa tilassa kuin julkisuudessa usein on annettu ymmärtää. Ainakin kirjastoissa lasten kaunokirjallisuudelle näyttäisi olevan runsaasti kysyjä, jopa siinä määrin, ettei kirjasto kykene siihen täysimääräisesti vastaamaan. Samansuuntaisiin päätelmiin, joskin lievemässä muodossa, johdattavat vääjäämättä aikuisten kaunokirjallisuuden lainausta osoittavat lukuarvot.

Myös aikuisten kaunokirjallisuuden tarjonta voisi olla nykyisestä korkeampaa. Ainoastaan tietokirjallisuutta näytetään hankittavan kirjastojen kokoelmiin sen tosiasiallista kysyntäänsä enemmän. Syitä muutokseen voi perustellusti hakea muun muassa internetin käytön nopeasta

vakiintumisesta ensisijaisena tiedonhankinnan väylänä. Samaan hengenvetoon voidaan toisaalta vetää johtopäätös, jonka mukaan internetin käytön yleistymisen ei ainakaan vielä olisi samassa mittakaavassa vaikuttanut kaunokirjallisuuden asemaan kirjaston käyttäjien keskuudessa.

Tiivistetysti Heikki Poroilan *Luurangot portinvartijan kaapissa* -teoksen nostattaman keskustelun pohjalta voi todeta, että 2000-luvulla kirjastojen valintapolitiikassa keskeisinä kysymyksinä ovat nousseet esille asiakkaiden kysyntään vastaaminen ja toisaalta pyrkimys monipuolisen ja -arvoisen kokoelman tarjoamiseen, sekä näiden välinen ristiriita. Lisäksi esille on noussut huoli perustuslain mukaisen sananvapauden toteutumisesta suomalaisessa yleisessä kirjastossa, joka on selkeästi uusi, 2000-luvun tarkastelunäkökulma kirjavalintaan.

Pienlevikkisen kirjallisuuden asema ja sen saatavuus kirjastoista on nykyisin murrosvaiheessa. 2000-luvulla kirjastoissa omaksutun uuden käytännön, nidekontrollin, mukaan teos saatetaan jättää valitsematta omaan kokoelmaan sillä perusteella, että se on saatavilla toisessa yhteisjärjestelmään kuuluvassa kirjastossa. Nidekontrollin negatiivisena seurauksena yksittäisen kirjaston kokoelma väijäämättä yksipuolistuu: tarjolla on yhä enemmän vain asemansa vakiinnuttanutta kirjallisuutta, ja harvinaisempaa aineistoa asiakas saa vain tilattaessa. Kirjastojen verkottuminen ja kulttuurin digitalisoituminen ovat vaikuttaneet kokoelmatyöhön jo siinä määrin, että tilanteessa on nähtävissä paradigman muutos.

Uutena näkökulmana kirjavalintakysymyksiin esille on noussut sananvapauden toteutuminen kirjastoissa. Historiallisessa katsannossa sananvapauden ja sensuurin asiayhteys kirjavalintaan on ollut sisällöltään monessa mielessä toisenlainen kuin se, mistä nykyisin keskustellaan.

Uskonnollisista, poliittisista ja moraalisisista aineistovalinnan kriteereistä ei enää tänä päivänä puhuta. Hiukan kärjistäen voi sanoa, että niistä on pikemminkin tullut yksi merkittävä aineiston poistokriteereistä. Aatteet ja ideologiat ovat nykyään nostalgista kitsiä.

Vastakohtana aikaisemmin vallinneelle kansanvalistukselliselle ideologialle tämän hetkisissä kannanotoissa painottuu se, että kirjastotyön tulisi mielellään olla ideologisista vaikutteista vapaata moniarvoista tiedonvälitystä. Nykyaikaisen hankinta- ja kokoelmapolitiikan tavoitteena on ottaa huomioon kaunokirjallisuuden eri asiakasryhmät ja heidän tarpeensa. Kaunokirjallisuuskokoelmien pitää palvella kirjallisuuden harrastajia, sitä opiskelussaan ja työssään tarvitsevia ja nykyisin yhä enemmän myös maahanmuuttajia. (Hypén 2007, 101.) Jotta tavoite saavutettaisiin, kirjaston on toimittava koko maassa samoin laatuksiteerein ja palveluperiaattein. Tämän turvaamiseksi on

keväällä 2008 muun muassa perustettu eettinen toimikunta puheenjohtaja Tuula Haaviston johdolla miettimään kirjastoalan eettisiä toimintaperiaatteita. Poroilan mukaan ”kirjastoalan ammattilaisten ei pidä missään tapauksessa sotkeutua kasvatustehtävään, vaan heidän on tyydyttävä tarjoamaan kansalaisille merkityksellistä informaatiota ja sisältöjä, joiden avulla ihmiset voivat itse kasvattaa itseään” (Poroila 2007, 92). Ajatus sisältää paradoksin, sillä joka tapauksessa esitettykin malli ilmentää kasvatuskäsitystä. Ajattelun taustalla voi nähdä rousseaulaisen käsityksen kasvatuksesta, jossa subjekti itse määrittää oman kasvunsa ehdot (Iisalo 1988, 90). Olisikin keskusteltava siitä, millaisiin kasvatus-, sivistys-, ja kulttuurikäsitteisiin kirjaston toiminta nykyisin perustuu. Tutkimuksen tilasto-osuudessa kävi ilmi, että kirjastojen kokoelmat painottuvat aikuisten kirjallisuuteen. Siinä myös ilmeni, ettei kokoelmatyö täysin vastaa asiakkaiden kysyntään, josta esimerkkinä voi mainita lasten- ja nuortenkirjallisuuden korkean ja yhä kasvavan kysynnän. Vaikka retorisella tasolla kysyntään vastaamista pidetäänkin nykyisin tärkeämpänä kuin koskaan aikaisemmin, ei kirjastojen kirjavalintapolitiikkaa koskevassa julkisessa keskustelussa juurikaan sivuta asian ydintä, lasten- ja nuortenkirjallisuuden asemaa yleisessä kirjastossa.

Nykyhetkeä tarkasteltaessa on oleellista panna merkille kaunokirjallisen kirjastokirjan roolin muuttuminen ja sen monimutkaistuminen. Kirjastojen kirjavalinnan ohjautuessa yhä enemmän sen palveluja kuluttavien asiakkaiden toiveiden mukaisesti myös viihdekirjallisuuden asema kokoelmissa korostuu. Toisaalta kirjastolaitoksella on silti edelleen säilynyt velvollisuutensa toimia kansansivistäjänä. Yhteiskunnallisen ohjauksen välityksellä kirjastolaitos on liitetty yhä kiinteämpään yhteyteen kansalaisyhteiskunnan koulutusjärjestelmien kanssa. Kirjastosta on muodostunut erilaisten vallitsevien opetusjärjestelmien merkittävä tiedon lähde.

Tämän kehityskulun ja ylipäänsä koko kulttuurin moniarvoistumisen seurauksena on syntynyt tilanne, jossa kaunokirjallinen kirjastokirja on kadottanut identifikaationsa aiemmin niin selkeät kiintopisteet. Kirjallisuuden viihteellinen ja informatiivinen aspekti eivät ole enää selkeästi erotettavissa, mistä hyvänä esimerkkinä toimii kirjastoissa 1990-luvulla käyttöön otettu kaunokirjallisuuden asiasanoitus. Kaunokirjallisuus on saanut täten salonkikelpoisuutensa tiedon lähteenä. Yhteiskunnallinen maallistuminen ja kulttuurisen moniarvoistumisen myötä 2000-luvun kirjastojen hyllyt ovat kaunokirjallisuuden osalta täyttyneet lukuisista uusista ja toisinaan myös keskenään ristiriitaisista kirjallisista teoksista ja genreistä, mikä käytännössä tarkoittaa teosten kirjallisen sisällön arvottamisen loppumista.

Myöhäismodernin kulttuurin kehitystä kuvataan nykyisin sanalla *medioituminen*, mikä tarkoittaa, että kulttuuri on yhä suuremmissa määrin sidoksissa viestinnällisiin medioihin. Tälle kulttuuriselle todellisuudelle jaot 'korkeaan' ja 'matalaan', 'pyhään' ja 'arkiseen' ovat entistä vieraampia. (Lehtonen 1998, 104-105; ks. myös Fornäs 1995.) Saman ilmiön seurauksena myös erilaiset kirjalliset genret ovat pikku hiljaa alkaneet omaksua toistensa piirteitä lukijoiden sieluista kilpailtaessa. Mistä voi enää löytää ikävyyttävää ja tökerösti taitetun tietokirjan? Myös tiedonvälityksen kanavana kirjasto on globaalissa tietoverkossa mitä ilmeisimmin kohdannut vahvempansa. Kaikille avoin ja välittämäänsä informaatiota suodattamaton internet mielletään kirjastoa demokratistisemmaksi tiedonvälityksen kanavaksi. Näiltä osin onkin perusteltua kysyä, onko kirjastolaitos nyt jäämässä jälkijunaan? Samaan aikaan verkkotodellisuuden esiinmarssi on tehnyt palveluksen myös taiteellisesti korkeatasoiselle kaunokirjallisuudelle ja runoudelle. Menekkitösten ja usein myös kirjastojen kokoelmien ulkopuolelle jäävän kirjallisuuden pariin voi nykyisin päästä helposti netissä, jossa monet pienemmän lukijakunnan kirjailijat julkaisevat aktiivisesti tekstejään ja ylläpitävät blogejaan.

Sivistys- ja kirjastotoimen hallinnoinnin muututtua markkinatalouden mekanismien mukaiseksi myös kirjastot ovat ryhtyneet tavoittelemaan korkeampia lainauslukuja rahoituksensa turvaamiseksi. Pääasiallisena keinona päämäärään saavuttamiseksi on käytetty menekkikirjojen kasvavaa tarjontaa. Nykyisin kirjastot pyrkivä aineistoa hankkiessaan samoihin päämääriin kuin heille kirjojaan myyvät kustantajat. Oman rahoituksensa turvaamiseksi kirjasto tarvitsee korkeat lainausluvut, jotka saavutetaan ainoastaan menekkikirjolla. Näiltä osin kirjaston kulttuuripoliittinen onkin hyvää vauhtia kuihtumassa korulauseeksi.

Elektroniset lähteet:

Opetusministeriön www-sivu.

www.minedu.fi/opm/kulttuuri/kirjastot/perustietoa/kirjastoverkosto.html 10.4.2008

Suomen kuntaliiton www-sivu. //www.kunnat.net/" www.kunnat.net 10.4.2008

Suomen kustannusyhdistyksen www-sivu: www.skyry.net. 1.11.2006

Suomen yleisten kirjastojen tilastot www-sivu. <http://tilastot.kirjastot.fi/> 11.5.2008

Painamattomat lähteet:

Anttila, Terhi: Ennen aapista Aku: esikouluikäisten lasten sosiaalistuminen lukemiseen. Jyväskylä: taidekasvatuksen pro gradu -tutkielma, 1989.

Kantokorpi, Mervi: Haastattelu TV-ohjelmassa *Kirjamaa* 19.12.2007

Lukin, Päivi: Mistä niitä hyviä kirjoja löytyy? Tapaustutkimus kirjallisuuden lainaajien relevanssikäsityksestä ja relevanssin tunnistuskeinoista. Tampere: Informaatiotutkimuksen pro gradu -tutkielma, 1994

Länsipuro, Maija-Leena: Haastattelu radio-ohjelmassa Kultakuume 11.3.2008

Meriranta, Markku: Kirjavalintakysymykset Kansanvalistusseuran kansankirjastotoiminnassa 1874-1918. Tampere: Kirjastotieteen ja informatiikan pro gradu -tutkielma.

Poroila, Heikki: Haastattelu radio-ohjelmassa Tuomas Enbuske 28.12.2007

Poroila, Heikki: Haastattelu radio-ohjelmassa Kultakuume 11.3.2008

Sipilä, Sinikka: Haastattelu radio-ohjelmassa Tuomas Enbuske 28.12.2007

Painetut lähteet:

Alasuutari, Pertti: Laadullinen tutkimus. Tampere, 1999

Bettelheim, Bruno: Satujen lumous: merkitys ja arvo. 6.p. Helsinki, 1998

Burger, Peter: Theorie der Avantgarde. Frankfurt am Main, 1974

Eagleton, Terry: Kirjallisuusteoria : johdatus. 2.u.p. Tampere, 1997.

Eskola, Eija: Rukousnauha ja muita romaaneja: suomennetun kaunokirjallisuuden valinta yleisissä kirjastoissa 1880-1939. Jyväskylä, 1991

Eskola, Eija: Suositellut, valitut ja luetut: kirjallisuus kirjastoissa 1918-1939. Tampere, 2004

- Eskola, Katarina: Suomalaiset kirjanlukijoina. Helsinki, 1979
- Eskola, Katarina, Linko Maaria: Lukijan onni. Helsinki, 1982
- Eskola, Katarina: Kaunokirjallisuuden vastaanoton analyysi ja tulkinta. Artikkeliteoksessa Kvalitatiivisen aineiston analyysi ja tulkinta. Toim. Klaus Mäkelä. Helsinki, 1990.
- Even-Zohar, Itamar: The "Literary System". Poetics Today 11:1, 1990
- Fornäs, Johan: Cultural Theory and Late Modernity. London, 1995
- Foucault, Michel: Archaeology of Knowledge. 1986.
- Giddens, Anthony: Sociology. Oxford, 1989.
- Hietala, Marjatta: Kirjastojen perustaminen: Historiallista taustaa. Artikkeliteoksessa Kirjastojen vuosisata. Toim. Ilkka Mäkinen. Helsinki, 1999
- Heikkilä-Halttunen, Päivi: Onko kieli poskessa vai peräti solmussa? Artikkeliteoksessa Kirjastolehti 5/2007.
- Hypén, Kaisa: "...tilata ja järjestää, luetteloida ja varastoida, auttaa lukijoita valitsemaan ja löytämään": kirjastot ja kaunokirjallisuus. Artikkeliteoksessa Fiktiota! Levottomat genret ja kirjaston arki. Helsinki, 2006.
- Hypén, Kaisa: Romaanilainaanon paluu. Artikkeliteoksessa Kirjan matka tekijöiltä lukijoille: puheenvuoroja kotimaisen kaunokirjallisuuden luomisen ja lukemisen ehdoista 2000-luvulla. Toim. Tarja-Liisa Hypén. Tampere, 2007.
- Iisalo, Taimo: Kouluopetuksen vaiheita: keskiajan katedraalikoulusta nykyisiin kouluihin. Helsinki, 1988
- Jokinen, Arja et al.: Diskurssianalyysin aakkoset. Tampere, 1993
- Jokinen, Kimmo: Arvostelijat: suomalaiset kriitikot ja heidän työnsä. Jyväskylä, 1988
- Jokinen, Kimmo: Suomalaisen lukemisen maisemaihanteet. Jyväskylä, 1997
- Kannila, Helle: Kirjastonhoidon opas. Helsinki, 1955
- Kannila, Helle: Kirjavalinnan ongelmia. Helsinki, 1967
- Kekki, Kirsti: Kirjastosäännöstö 1999. Helsinki, 1999
- Kirja 2010: Kirja-alan kehitystrendit. Toim. Lauri Saarinen, Juri Joensuu & Raine Koskimaa. Jyväskylä, 2001
- Kirjastostrategia 2010 : tiedon ja saatavuuden politiikka. Opetusministeriön julkaisu 2003: 1. Helsinki, 2003
- Kirstinä, Leena: Kirjallisuutemme lyhyt historia. Helsinki, 2000

Knuuttila, Seppo: Kaiken kattava kulttuuri? Artikkelit kokoelmassa Kulttuuritutkimus: johdanto. Toim. Jari Kupiainen ja Erkki Sevänen. Helsinki, 1994.

Knuuttila, Seppo: Tyhjän kansan teoria: näkökulmia menneestä tulevaan. Helsinki, 1994.

Koivunen, Hannele: Kirjasto merkityksen tuottajana tietoyhteiskunnassa. Helsinki, 1995

Komiteamietintö 1906, 6 Kansankirjastoasian selvittämistä varten asetetun komitean mietintö. Helsinki, 1906

Lammenranta, Markus: Kirjallisuuden arvottaminen. Artikkelit teoksessa Kirjallisuuden filosofiaa. Helsinki, 1989

Lammenranta, Markus: Kirjallisuus ja tieto. Artikkelit teoksessa Kirjallisuuden filosofiaa. Helsinki, 1989

Lehtonen, Mikko: Tutkainta vastaan: kirjallisuuden- ja kulttuuritutkimuksen dialogeja. Tampere, 1998

Lehtonen, Mikko: Post scriptum: kirja medioitumisen aikakaudella. Tampere, 2001

Linko, Maaria: Aitojen elämysten kaipuu: Yleisön kuvataiteelle, kirjallisuudelle ja museoille antamat merkitykset. Jyväskylä, 1998

Lyytikäinen, Pirjo: Kirjallisuuskäsitys kirjallisuushistorian käsitteenä Michel Foucault'n arkeologian valossa. Artikkelit kokoelmassa Ajan taitteita: kirjallisuuskäsitys ja periodin murros suomalaisessa kirjallisuudessa. Toim. Juhani Sipilä. Helsinki, 1995

Länkinen, Tiina: Sensuuri pitää pornon poissa hyllystä. Helsingin Sanomat 21.11.2007

Meri, Veijo: Aleksis Stenvallin elämä. Helsinki, 1975

Mukarovsky, Jan: Kapitel aus der Ästhetik. Nordlingen, 1978

Mäkinen, Ilkka: Artikkelit kokoelmassa Vaasan luku-kirjasto 1794-1845: ”omaksi huviksi ja ajankuluksi”: lukukirjasto Vaasan kaupungissa. 2.8.1794. [Vaasa], 1995

Mäkinen, Ilkka: ”Nödvändighet af Lainakirjasto” : modernin lukuhalun tulo Suomeen ja lukemisen instituutiot. Helsinki, 1997

Mäkinen, Kari: Kirjallisuuden moraali vai moraalinen kirjallisuus. Keskustelun taustaa 1930-luvulta. Helsinki, 1989

Niemi, Juhani: Kirjallisuus instituutiona: johdatus sosiologiseen kirjallisuudentutkimukseen. Helsinki, 1991

Niiranen, Valteri: Sananvapauslain käsikirja. Helsinki, 2003

Paavonheimo, Jari: Digitaalisen ja painetun rajalla: kirjoituksia kirjasta, digitaalisuudesta ja

kirjastosta. Helsinki, 2006

Palmgren, Marja-Leena: Johdatus kirjallisuustieteeseen. Helsinki, 1986

Petäjä, Jukka: Murhia ja raakuuksia yleisissä kirjastoissa. Helsingin Sanomat 24.11.2007

Pihkala, Tuula: Kirjasto- ja tietopalvelut Länsi-Suomen läänissä 1991-1999: tietoja Länsi-Suomen läänin kuntien yleisistä kirjastoista 1991 ja 1999.

Poroila, Heikki: Luurangot portinvartijan kaapissa. Helsinki, 2007

Robinson, G.J. : Funfundzwanzig Jahre "Gatekeeper"-Forschung: Eine kritische Ruckschau und Bewertung. Teoksessa Aufermann, J. & Bohrmann, H. & Sulzer, R. (toim.) Gesellschaftliche Kommunikation und Infomation 1., Frankfurt am Main, 1973

Saarti, Jarmo: Romaanit hukassa? :kertomakirjallisuuden hyllyluokituksen vaikutus kirjastonkäytön ja kertomakirjallisuuden lainaamiseen. Helsinki, 1996

Savolainen, Reijo: Kirjaston ja tiedonhakijan rationaalisuusperustat: "Kahden kulttuurin tarkastelua. Tampere, 1990

Sepänmaa, Yrjö: Kirjallisuusinstituutio. Kanava 6/1987

Sevänen, Erkki: Taide sosiologisen ja humanistisen tutkimuksen kohteena. Artikkeliteoksessa Kulttuurintutkimus : johdanto. Toim. Jari Kupiainen. Helsinki, 1994

Snellman, J.V.: Samlade arbeten : Andra bandet : Vittra skrifter. Helsingfors, 1893

Tiihonen, Pertti: Yleisten kirjastojen kirjavalinnasta. Tampere, 1976

Wilén, Raine & Kortelainen, Terttu: Kirjastokokoelmien kehittämisen ja arvioinnin perusteet: teoria, menetelmät, käytäntö. Helsinki, 2007

Vainikkala, Erkki: Oppinut taikina: kirjoituksia kirjallisuuden teoriasta, kielestä ja kulttuurista. Jyväskylä, 1993

Vakkari, Pertti: Kirjojen lukeminen ja yleiset kirjastot. Tutkimus yleisten kirjastojen käytöstä kirjakanavana. Helsinki, 1983

Vakkari, Pertti: Kirjaston tarjonta lainaamisen virikkeenä. Tampere: Tampereen yliopiston kirjastotieteen ja informatiikan laitoksen tutkimuksia, 1983

Vakkari, Pertti: Tiedonhankinnan tukeminen ja informaatiotutkimus. Artikkeliteoksessa Tiedon tie: johdatus informaatiotutkimukseen. Helsinki, 1999.

Valli, Raine: Johdatus tilastolliseen tutkimukseen. Jyväskylä, 2001

Vatanen, Pirjo: Sääty-yhteiskunnasta kansalaisyhteiskuntaan: kirjastot amerikkalaistuvat. Artikkeliteoksessa Kirjastojen vuosisata: yleiset kirjastot Suomessa 1900-luvulla. Toim. Ilkka Mäkinen. Helsinki, 1999

Vatanen, Pirjo: Sääty-yhteiskunnan kirjastosta kansalaisyhteiskunnan kirjastoksi: yleisten kirjastojemme murroskausi 1890-luvulta 1920-luvulle. Helsinki, 2002

Virrankoski, Pentti: Suomen historia 1-2. Helsinki, 2001.

Willis, Paul: Common Culture: Symbolic Work at Play in the Everyday Cultures of the Young. Ballmoor & Bristol, 1990.